

บทที่ 4

สำนักทางสังคมกับแนวคิดทางปรัชญา

ตั้งเห็นได้ว่า ตั้งแต่ทศวรรษ 2520 ซึ่งความคิดทางปรัชญากลายเป็นทางเลือกในการให้คำอธิบายปัญหาและมูลเหตุของปัญหา โดยไม่มองข้ามบทบาทของปัจเจกชน วรรณกรรมที่ยังใส่ใจต่อปัญหาทางสังคม (ซึ่งแน่นอนว่ากระทบต่อบุคคล) ได้หันเหจากคำอธิบายเชิงวิภาษวิธี โดยเฉพาะการต่อสู้ทางชนชั้น มาเป็นการวิจารณ์ความคิดความเชื่อ หรือรวมเรียกว่าวิถีคิดหรือโลกทัศน์ของบุคคลและสังคม อันเป็นส่วนสำคัญในวัฒนธรรมนั่นเอง วรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงสังคมก็มีพัฒนาการจากการเขียน“คำร้องทุกข์”แทนผู้ด้อยโอกาส มาเป็น“การวิเคราะห์ปัญหาด้วยวิธีการที่เป็นปรัชญา” ซึ่งก็เป็นสิ่งจำเป็นที่สอดคล้องกับแนวโน้มดังกล่าว วิธีการที่เป็นปรัชญาในนี้หมายถึงการคิดค้นหาคำตอบในระดับที่ลึกกว่าการสะท้อนสังคม โดยวิเคราะห์ลักษณะร่วมของมนุษย์ ทั้งส่วนดีและส่วนด้อย มนุษย์อาจจะยังต้องต่อสู้กับสิ่งที่ใหญ่โตกว้างขวาง เช่นปัญหาสังคมแต่พร้อมกันนั้น หรือสำคัญกว่าก็คือการทำความเข้าใจตนเอง และต่อสู้กับความอ่อนด้อยทางปัญญาของตนเอง ทางออกของปัญหาจึงมิใช่การแบ่งฝ่าย และโค่นล้มอำนาจภายนอก แต่เป็นการจัดการปัญหาด้วยการค้นหาคุณค่า ดังได้วิเคราะห์นวนิยายในลักษณะนี้ไปแล้วในบทที่ 3

ในอีกด้านหนึ่งนวนิยายบางเรื่องไม่ได้มุ่งที่ปัญหาสังคมเป็นประเด็นหลัก แต่มุ่งแสดงความหมายของชีวิตและปัญหาของมนุษย์ในระดับอภิปรัชญา การศึกษาในบทนี้จึงจะอภิปรายเป็น 2 ประเด็นคือ ทศนะต่อมนุษย์ในฐานะมูลเหตุแห่งปัญหาและผู้ให้ทางออก กับความหมายของชีวิตและคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์

ทศนะต่อมนุษย์ในฐานะมูลเหตุแห่งปัญหาและผู้ให้ทางออก

1. คำพิพากษา

ผลงานที่จำเป็นต้องกล่าวถึงเป็นอันดับแรกในแง่ก็คือ คำพิพากษา (2524)¹ ของชาติ กอบจิตติ ในฐานะนวนิยายเรื่องแรกที่กระตุ้นให้คิดว่าความสำนึกทางสังคมกับความสำนึกทางปรัชญาเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กัน ดังที่เจตนา นาควัชระ กล่าวว่า คำพิพากษา คือ “ก้าวที่สำคัญ” ของงานประเภทวรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงสังคมในช่วงทศวรรษ 2520 ด้วยเหตุผลว่าผู้แต่งใช้ความพ่ายแพ้ของตัวเอง กระตุ้นสำนึกขบถต่อความไขว่เขวของสังคม (เจตนา นาควัชระ, 2547ข : 351)

¹ งานวิจัยนี้ใช้ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 39 ปีพ.ศ. 2547

นอกจากนี้ยังคาดหมายว่า นวนิยายเรื่องนี้ “อาจทำหน้าที่จุดกระชากนวนิยายไทยให้หลุดพ้นจากปลักน้ำเน่า” และ “เบิกทางใหม่แก่นักเขียนร่วมสมัย” (เจตนา นาควัชระ, 2547ก : 202)

ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่สร้างความสำเร็จแก่ **คำพิพากษา** ก็คือการเสนอปัญหาที่ซับซ้อนขึ้น แม้ประเด็นหลักของเรื่องจะยังอยู่ในกรอบแห่งการถูกระทำอย่างไม่เป็นธรรมของคนชั้นล่าง แต่ก็หนีห่างจากความเป็นสูตรสำเร็จมาไกล มูลเหตุของปัญหาไม่ได้มาจากความบกพร่องของระบบเศรษฐกิจที่เอื้อให้คนบางกลุ่มเอาเปรียบคนบางกลุ่มอย่างเป็นเรื่องธรรมดา สำนักทางจริยธรรมชั้นพื้นฐานไม่สามารถใช้อธิบายชะตากรรมของมนุษย์หรือกล่าวโทษ “ผู้ร้าย” ในสังคม บรรดาผู้ที่คิดว่าตนเป็น “คนดีมีศีลธรรม” ก็อาจกลายเป็นผู้ทำร้ายหรือเป็นผู้ร่วมสร้างหายนะแก่ผู้อื่นไปได้ง่าย ๆ โดยไม่รู้ตัว หากขาดความรู้ความเข้าใจอย่างแท้จริง อำนาจแห่งความหลงหรือมายาคติก็สามารถบดบังความเมตตากรุณาที่มนุษย์พึงมีต่อกันไปเสียแทบหมดสิ้น ผู้กระทำในนวนิยายเรื่องนี้จำเป็นต้องแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือครูใหญ่กับชาวบ้าน สำหรับครูใหญ่เราอาจเรียกตัวละครตัวนี้ได้อย่างเต็มปากเต็มคำว่า “คนชั่ว” แต่สำหรับชาวบ้านอย่าง ตาแป้น ป้าเชื้อ ป้าลำไย หนุ่มเกลียว ฯลฯ หรือบรรดาครูในโรงเรียนที่ฝึกทำงานเป็นภารโรง รวมทั้งหลวงพ่อกและพระสงฆ์อีกหลายรูป เราจะจัดให้เขาอยู่ข้างไหน จะตัดสินพวกเขาว่าเป็นคนชั่วหรือคนดี ก็คงจะไม่มีสิทธิใจนัก แต่ในที่สุดคนเหล่านี้ก็กลายเป็น “คนใจดำอำมหิต” เหมือน ๆ กัน การจำแนกระดับของความสูงต่ำของคนด้วยคำว่า คนชั่ว-คนดี ตามบทบัญญัติทางศีลธรรมขั้นต้น ไม่สามารถใช้ได้ในนวนิยายเรื่องนี้

หากกล่าวว่า เมื่อเทียบกับ **จนตรอก** ซึ่งแต่งก่อนเพียง 1 ปี **คำพิพากษา** บ่งชี้ว่าผู้แต่งมีความก้าวหน้า ที่สามารถนำความคิดทางปรัชญามาช่วยอธิบายความหมายของเคราะห์กรรมต่างจากความคิดในปรัชญาชาวบ้าน ที่เน้นเรื่องกรรมเก่า ความต่างของปรัชญา 2 ระบบนี้ อยู่ที่ปรัชญาที่นำเข้าได้แสดงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และการต่อสู้ระหว่างบุคคลกับสังคมหรือสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน ดังวาทะที่ว่า “นรกคือคนอื่น” อย่างไรก็ตามที่วาทะคือคนอื่นนั้น ก็เป็นการขีดทอดของคนที่ย้ายแพ้วโดยสิ้นเชิง ตรงกันข้ามนรกย่อมไม่เกิดขึ้นหากบุคคลสามารถค้นพบคุณค่าของตน และไม่ปล่อยให้สิ่งแวดล้อมมาทำลายความเชื่อมั่นของตนได้ แต่ในกรณีของฝึก ความทุกข์ของเขาอยู่ในความรับผิดชอบของเขาเอง ในแง่ที่เขาวิตกวิจารณ์ต่อการไม่ยอมรับของสังคมมากเกินไป ความขัดแย้งของฝึกกับสังคม ไม่ได้อยู่ที่ฝึกยืนยันว่าความสัมพันธ์กับแม่เลี้ยงไม่ผิดที่เลวร้ายคือเขาถูกกล่าวหาโดยไม่ได้กระทำ

นักวรรณคดีศึกษาที่ประเมินนวนิยายเรื่องนี้ด้วยคุณค่าทางปรัชญาเป็นคนแรก เห็นจะเป็นเจตนา นาควัชระ ซึ่งเห็นความสำคัญของ “บทบาทของศัตรูของประชาชนที่แจ่มชัดขึ้นบ้าง” กว่าผลงานก่อนคือ **จนตรอก** คนอื่นที่นำความพินาสมาสู่ตัวเอง ไม่ว่าจะครูใหญ่ หรือแม้แต่พระสงฆ์ ก็เป็นที่มาของข้อสรุปว่า “นรกคือคนอื่น” นี่คือการเสนอ “สำนักขบถ” ซึ่งเท่ากับ “การปลดแอกทางความคิด” ที่ครอบงำสังคม (เจตนา นาควัชระ, 2547ข : 350-351)

การที่ครูใหญ่ซึ่งเป็นคนชั่วในคราบน้ำกบุญได้รับการสรรเสริญ ในขณะที่คนดีอย่างฝึกกลับถูกผลักไสให้ลงนรก ถือเป็นการคัดค้านคำพิพากษาอย่างมีขอบเขตของชาวบ้าน หรือถึงขั้นเรียกว่า “การฟ้องกลับ” (เจตนา นาควัชระ, 2547ก : 193) ในแง่นี้บทบาทของครูใหญ่คือการเน้นความเด่นชัดของปัญหาและความเข้มข้นทางอารมณ์ที่ฝึกถูกระทำอย่างไม่เป็นธรรม แต่อย่างไรก็

ตามน่าสังเกตว่าในนวนิยายเรื่องนี้ ถึงแม้ไม่มีคนช่วยอย่างครูใหญ่ ฟักก็คงต้องประสบความหายนะ อยู่ดี หากอยู่ท่ามกลาง“สิ่งแวดล้อม” ที่เป็นความหลงผิดของผู้คนเช่นนี้ นี่เป็นส่วนหนึ่งของ เนื้อหาที่ทำให้เจตนา นาควัชระ (2547ข : 359) กล่าวว่า “ศัตรูที่แท้จริงของประชาชนอาจไม่ใช่ศัตรู ในคราบของบุคคลหรือกลุ่มบุคคล แต่เป็นค่านิยมหรือความเชื่อที่ครอบงำประชาชนมาช้านานเสีย จนมองไม่เห็นว่ แก่นแท้ของความเป็นมนุษย์อยู่ที่ใด” คำพิพากษา เป็นเรื่องที่น่าพิจารณาในแง่

การกระทำต่อกันของคนในสังคมใน คำพิพากษา เป็นปัญหาที่ซับซ้อนเกินกว่าจะ เอาทฤษฎีมาร์กซิสม์ในเรื่องการเอาเปรียบกันของคนต่างชนชั้นเพียงโดด ๆ มาอธิบายได้ แม้ ต้องยอมรับว่าความเป็นคน “หัวแถว” ของครูใหญ่ กับความเป็นคน “ปลายแถว” ของฟัก เป็น ปัจจัยของปัญหาอยู่ด้วยก็ตาม ความขัดแย้งสำคัญของเรื่องคือความขัดแย้งระหว่างฟักกับชาวบ้าน ฟักถูกตัดสินอย่างยุติธรรมว่าเป็นคนแล้ว และถูกขับออกจากสังคมให้อยู่อย่างโดดเดี่ยว เพราะ ชาวบ้านเข้าใจว่าฟักประพฤติตนเสื่อมเสียทางจริยธรรมอย่างร้ายแรง นั่นคือมีความสัมพันธ์ฉันชู้ สวากับภรรยาหม้ายของบิดา ซอกกล่าวหานี้เริ่มต้นจากข่าวเล่าลือในเดือน 12 เมื่อมีงานทำบุญเซียด หลวงพ่อ ตั้งแต่ที่หม้ายสมทรงประกาศขึ้นท่ามกลางผู้คนว่าฟักเป็นผัวของนาง ด้วยความหึงหวง สวาละมัยแม่ค้าถั่วต้ม “คืนนี้เองจึงเป็นคืนประกาศว่า ลูกเลี้ยงกับแม่เลี้ยงได้กลายเป็นผัวเมียกัน แล้ว...” (ชาติ กอบจิตติ, 2547 : 11) เหตุการณ์หลังจากนั้นคือ

... คนในตำบลต่างพากันวิพากษ์วิจารณ์ ซึ่งแล้วแต่ว่า : ใครผู้นั้นจะมีความ
ในใจอย่างไรกับกามพิเรนเรื่องนี้ ...
เขาลือกันว่าไอ้ฟักได้แม่เลี้ยงเป็นเมียเสียแล้ว หลังจากที่พ่อมันตายได้ไม่ถึง
เดือน บางเสียงยังเสริมเติมว่า ทั้งคู่ร่วมกันสวมเขาให้ตาฟูก่อนที่แกยังไม่ได้ลง
นอนในโลงเสียอีก ... คู่สมทรงมันลี บับบับขึ้นเป็นกอง ไอ้ฟักนะผอมแห้งยัง
กะผีตายซาก ฯลฯ (9)

มูลเหตุของปัญหาในเบื้องต้น พิจารณาได้ว่าอยู่ที่ความเชื่อมั่นในสังคม การดิฉินนิทา การพูดเรื่อง
ของคนอื่นในทางเสื่อมเสียจึงกลายเป็นสิ่งบันเทิงไม่ต่างจากมหรสพ นั้นแสดงว่า ชาวบ้านไม่มี
ความเห็นอกเห็นใจให้แก่ผู้ที่ตกอยู่ในข่าย “กระทำผิด” จึงรู้สึกสนุกปากที่จะกล่าวถึงเรื่องเลวร้าย
ของผู้อื่นจากปากต่อปากไปเรื่อย ๆ ผู้แต่งสร้างองค์ประกอบของเรื่องที่ชวนให้คิดในแง่นี้อยู่หลาย
ตอน เช่น ตอนหนึ่งบรรยายว่า “งานวัดเลิกราหลายวันแล้ว มหรสพทางตาเล็กไปพร้อมกัน แต่
มหรสพทางปากเพิ่งเริ่มต้น และดูเหมือนจะสนุกสนานมากขึ้นทุกวัน ไม่มีทำที่ว่า จะจบลงง่าย ๆ”
(11)

การที่ความดีที่ฟักสั่งสมมากลับพังครืนลง วิเคราะห์ได้เป็น 2 ทาง ทางแรกการเป็น
ชู้กับเมียพ่อเป็นเรื่องร้ายแรงในบรรทัดฐานของชาวบ้าน เพราะทำลายคุณธรรมข้อความกตัญญู
ตั้งคำเห็บแถมว่า ฟักรับมรดกอาชีพการโรงจากพ่อ และ “มันเลยเหมามรดกของพ่อมันหมด
รวมทั้งเมียพ่อมันด้วย” ภูมิหลังของฟักก็มิช่วยให้รอดพ้นจากการปรักปรำ บางคนก็บ่นว่า “เสีย

แรงบวชเรียนมาตั้งนาน” (12) มีหน้าซ้ำชาวบ้านบางคนยังปักใจเกินเลยไปไกลว่า ความเสื่อมเสียนี้เกิดขึ้นตั้งแต่พ่อยังมีชีวิตอยู่ (9) ทางที่สองความรังเกียจฟักอาจจะไม่ได้เริ่มต้นที่ความมั่งร่ำรวยเพียงแต่ความลับเรื่องทางเพศเป็นสิ่งที่น่าขุดคุ้ย ยิ่งสามารถ“ล้วงรู้”แม่เพียงเลา ๆ ก็ได้อยู่ในขบวนผู้ตัดสินคุณค่าซึ่งอยู่เหนือกว่าจำเลย

น่าคิดว่าในส่วนลึกชาวบ้านเห็นฟักต่ำกว่าเพราะเขากับพ่อก็เร่ร้อนมาสู่หมู่บ้านและอาศัยที่วัดอยู่ แทนจะเรียกได้ว่าเป็นคนไร่สมบัติ ฟักจึงได้แต่น้อยใจ

-อยากจะรู้แน่ ถ้ากูมีวงศ์ตระกูลมีโกศกระดูกอย่างคนอื่น หรือว่ามีหน้ามีตา มีฐานะอย่างครูใหญ่ อย่างกำนันขอม ชาวบ้านจะกล้าหาว่ากูเอาเมียพ่อหรือเปล่า เขาคงจะมองกูว่าเป็นคนใจบุญ เป็นคนดีมีเมตตาที่ยอมรับเลี้ยงเมียของพ่อเอาไว้ทั้ง ๆ ที่ไม่ใช่ญาติพี่น้อง คงจะมีแต่คนนับถือกู (76-77)

จึงกล่าวได้ว่าผู้แต่งกำลังกระตุ้นการวิพากษ์วิจารณ์ค่านิยมของสังคม(ไทย) ว่ายึดติดอยู่ในมายาคติแห่งสถานะ ค่านิยมที่วัดคุณค่าคนด้วยสถานะทางสังคม ได้กลายเป็นเกราะป้องกันครูใหญ่จากข้อกล่าวหา ในเวลาเดียวกับที่ทำให้ฟักต้องคว้งคว้างโดดเดี่ยว ดังที่ปรากฏอย่างเด่นชัดในตอนท้ายเรื่องเมื่อฟักถูกครูใหญ่โกงเงิน เขาพยายามโพนทะนากับใครต่อใครเพื่อตั้งครูใหญ่ให้ลงมารับคำพิพากษา แต่ไม่มีใครยอมเชื่อ

พวกเขาพากันวิพากษ์วิจารณ์เรื่องราวย้อนหลังกันอีกว่า ครูใหญ่โกงเงินไอ้ฟัก จะเป็นไปได้อย่างไร ในเมื่อครูใหญ่ออกมีฐานะอย่างนั้น แล้วแกล้งเป็นคนดี ไม่เคยมีเรื่องราวต่างพร้อยทางนี้มาเลย มีหน้าซ้ำเป็นถึงครูบาอาจารย์ มีเกียรติ มีคนเคารพนับถือ แกจะเอาชื่อเสียงมาแลกกับเงินเพียงเท่านั้นทำไม ผิดกับไอ้ฟักซึ่งไม่มีอะไรเลย แม้แต่ที่ซุกห้วนอนก็ยังต้องอาศัยที่ของวัดอยู่ ชาวปลาก็อาศัยวัดกิน สมบัติสักชิ้นไม่เห็นมีอะไรมีค่า มันเองนั่นแหละที่เป็นคนมักได้ เอาแม้กระทั่งเมียของพ่อตัวเอง แล้วยังกินเหล้าเมายาเป คนอย่างนี้นะหรือที่ควรเชื่อถือได้ ... (282) (เน้นโดยผู้วิจัย)

ระหว่างความดีแต่หนหลังกับสถานะทางสังคม อย่างหลังมีน้ำหนักมากกว่า ความประพฤติดีชั่วในอดีตดูจะเป็นเรื่องรองลงไป เพราะครูใหญ่เป็นคนมีเกียรติมีฐานะ ความเป็นคนดีที่ไม่เคยมีเรื่องต่างพร้อยจึงถูกยกขึ้นมาเป็นหลักฐานเพื่อยืนยันความบริสุทธิ์ ตรงกันข้ามกับฟักในคราวที่ถูกกล่าวหาว่าทำบอดีสักกลางวันแสบ ๆ ในสวนของตาแป้น ในวงสนทนาที่คุยกันเรื่องนี้มีผู้ตั้งข้อสังเกตเหมือนกันว่า “ไอ้ฟักนี่ตอนบวชไม่เห็นแว้วว่ามันจะมาทางนี้เลยเนอะ” แต่ก็เป็นเพียงข้อสังเกตที่ผ่านเลยไป มีเพียงคำอนุมานอย่างคลุม ๆ ไปว่า “ของอย่างนี้ว่าได้ที่ไหนเล่า” (58) สำหรับคนไม่มี

ฐานะอย่างฟักไม่มีใครยกเอาความประพฤติดีครั้งที่เขาเคยเป็นหนุ่มตัวอย่างของตำบลขึ้นมาเป็นเหตุเป็นผลเพื่อแก้ต่างข้อกล่าวหาให้

นอกจากนี้ความยึดมั่นในศีลธรรมอันดี แต่ปราศจากเมตตากรุณา ก็เป็นสิ่งที่ควรถูกวิพากษ์วิจารณ์ด้วยเหมือนกัน การที่ฟักติดเหล้าขนาดเมาหย่าเป่ ไม่มีใครคิดว่าเป็นเพียงปลายเหตุ เขาจึงถูกซ้ำเติมด้วยข้อกล่าวหา “โกหกพระ” เมื่อรับปากกับหลวงพ่อกว่าจะเลิกเหล้าแล้วทำไม่ได้ ส่วนหลวงพ่อนั้นท่านไม่เคยเรียกฟักมาเตือนอีกเลย กลับถือเอากรรมของฟักเป็นตัวอย่างของโทษแห่งสุราให้คนอื่น ๆ ฟังอยู่เสมอ เราอาจจะกล่าวได้ว่าเหล่านี้คือข้อบ่งชี้ของความเป็นสังคมฉาบฉวยนั่นเอง

ข้อวิพากษ์วิจารณ์ที่แฝงอยู่เช่นนี้อาจไม่ใช่ของใหม่แน่แต่ประจักษ์ได้ว่า ผู้แต่งโน้มน้าวผู้อ่านด้วยเนื้อหาทางอารมณ์ให้ตระหนักถึงความน่าหวาดหวั่นของการสูญเสียความเที่ยงธรรมเมื่อตกอยู่ในมายาคติ หากนี่คือศัตรูตัวจริงของประชาชนก็ต้องยอมรับว่าเป็นศัตรูที่น่ากลัวเป็นอย่างยิ่ง เพราะมันอาจแอบแฝงอยู่ในตัวของทุก ๆ คนอยู่แล้วโดยที่เราไม่รู้ตัว การมองปัญหาเช่นนี้น่าสนใจว่าพ้องกับ ตะกวดกับคบบุ (2526) ที่นิคม ร่ายยาว แสดงด้วยภาพคนที่ต่างก็มีตะกวดอยู่ในท้องมากบ้างน้อยบ้างต่างกันไป ที่สำคัญมายาคติแห่งสถานะอันนำความพินาศมาสู่ฟักนั้นไม่ได้อยู่แต่ในความคิดของเหล่าชาวบ้านซึ่งเป็นผู้กระทำเท่านั้น มันซ่อนอยู่ในจิตใจของคนในสังคมเกือบทุกคน ไม่เว้นแม้แต่ผู้ถูกกระทำอย่างฟัก มิตรแท้อย่างสัปเหร่อไซ้ หรือแม้แต่พระสงฆ์ ทุกคนต่างตกเป็นจำเลยกันถ้วนหน้า (จะมีแต่คนบ้าอย่างสมทรงเพียงคนเดียวกระมังที่เป็นข้อยกเว้น) ดังเช่นที่ผู้แต่งได้แสดงถึงความรังเกียจที่ฟักมีต่อสัปเหร่อไซ้ไว้ว่า

รุ่งขึ้นอีกวันเป็นวันบังสุกุลกระดูก...

วันนี้ฟักมาช่วยที่วัดด้วย มีสัปเหร่อไซ้คอยจัดแจงทุกอย่างในงาน เป็นหน้าที่ของแกโดยตรง แต่ฟักก็เอาแรงเข้าร่วมกับสัปเหร่อ แม้ว่าในส่วนลึกจะรังเกียจแกอยู่ก็ตาม เขาคิดว่านี่คืองานของส่วนรวม ช่วยส่วนรวม มิใช่ช่วยสัปเหร่อ ... (69)

ในอีกตอนหนึ่งก็บรรยายว่า

หวนนึกถึงเมื่อครั้งยังบวชเณรอยู่ ไม่เคยคิดอยากวิสาสะกับสัปเหร่อไซ้ด้วยซ้ำไปทั้งที่แกก็ไม่เคยแสดงกิริยาที่น่ารังเกียจ หรือทำอะไรให้ต้องเจ็บช้ำน้ำใจ ตอนที่เขาวงขอยุ่ที่นั่น ไม่มีพระเณร หรือเด็กวัดกินกับข้าวที่แกใส่บาตรมา ไม่ว่าจะปิ่นโตแก หรือผัดอะไรก็ตาม แม้แต่ไข่ทอดก็ยังไม่มีใครยอมกิน เด็กวัดจะเป็นคนจดจำมาบอกว่า วันนี้สัปเหร่อไซ้ใส่กับข้าวอะไร จากนั้นเมื่อเวลาแบ่งกับข้าวไปตามวงพระฉัน กับข้าวของแกก็จะไม่มีใครตักชิม ฟักเองก็ไม่เคยกิน จากอาชีพสัปเหร่อมันแสนสกปรก คลุกคลีกับคนตาย กลิ่นเน่าเหม็นของศพ คราบเหนียวเหนอะหนะของน้ำเหลือง เข้า-ออกโกตังเก็บศพที่

เหม็น อับชื้น หนู หนองไซศพ สิ่งเหล่านี้น่ารังเกียจแต่กลับคลุกคลีอยู่กับมันได้ พลอยให้เด็กสิ้นเหียน สิ่งเหล่านี้คงอบร่ำให้แตกกลายเป็นคนสกปรก และกับข้าวที่แกลใส่บาตรคงต้องติดเชื้อแห่งความสกปรกนั้นมาอย่างไม่ต้องสงสัย อีกทั้งเสื้อผ้าที่แกลสวมใส่อยู่นั้นก็เคยเป็นของคนตายเกือบทั้งสิ้น นี่กรรมที่ทำให้ฟักมองเห็นสัปเหร่อเป็นคนต้อยต่ำ ไม่เพียงแต่ฟักเท่านั้น คนทั่ว ๆ ไปก็ไม่มีใครชอบจะวิสาสะกับแกล นอกจากถึงคราวจำเป็น (งานศพ) ที่ต้องใช้คนอย่างแกลทำ... (116-117)

ในส่วนลึกเมื่อต้องการความเป็นธรรม ฟักก็โหยหาการตัดสินคุณค่าที่ตัวตนที่แท้ ด้วยเหตุนี้เขาจึงยินดีในตอนที่สัปเหร่อไขบอกว่า “ข้าเชื่อเอ็ง” เมื่อฟักบอกว่าเขาไม่เคยมีอะไรกับแม่เลี้ยง แต่มายาคติแห่งสถานะที่เขาไม่อาจปลดเปลื้องได้ก็ลดทอนความเชื่อของฟักจนเหลือศูนย์ และเปลี่ยนเป็นความไม่เชื่อ จนเหลือข้อสรุปเพียงว่า “ไอ้เฒ่าเจ้าเล่ห์มันหลอกมึงและในส่วนลึกนั้น รันททวิ” (123)

เราจะเห็นได้ว่าความระแวงของฟักมาจากความยากจนของสัปเหร่อที่ชวนให้นึกว่าคนเช่นนั้นอาจพูดเพื่อผลตอบแทน ดังความขัดแย้งของฟักกับตนเองต่อไปนี้

-ทำไมเขาเชื่อมึงง่ายนักวะ? คำถามนี้เองทำให้ความสุขที่มีมาตลอดเย็นต้องชะงักลง

-เขาเชื่อมึงเอะ

-เขาเชื่อมึงรีเปล่า?

-เขาหลอกมึงมั้ง. ความสุขที่กำลังลอยขึ้นสูงสุดกำลังค่อย ๆ ร่วงลงมาด้วยคำถามและเหตุผลที่ฟักหาคำตอบให้ตัวเอง -เขาจะหลอกกูทำไมวะ -ก็มึงมีงานให้เขาทำนี่ -ถึงเขาไม่เชื่อ กูก็ต้องให้เขาทำอยู่แล้ว -เขากลับมึงจะให้เงินน้อยเลยต้องเอาใจมึงไว้ก่อน -ไม่จริงหรอก เขาเชื่อกูต่างหาก -มึงรู้ใจเขาได้ไง -เขาบอกกู -ปากกับใจเขาตรงกันเอะ มึงเพิ่งเคยคุยกับเขาเป็นวันแรก มึงดูเมียเขาสี ตอนกลับจากท่ารถนะ มึงเห็นสายตาเมียเขามียที่มองมึงนะ -นั่นมันเมียเขา ไม่ใช่ตัวเขา -นั่นแหละผิวเมียกัน อยู่กันมาตั้งนาน เขาต้องเข้าใจอะไรคล้ายกันบ้างละ -เมียเขายังชวนกูกินข้าวด้วย -อ้าว ก็เขาจะเอาเงินมึงนี่ ก็ต้องเอาใจไว้ก่อนนะสิ มึงนะโดนหลอกแล้วรู้มัย -ไม่จริง! ไม่จริง เขาเชื่อกู -ทำไมเขาเชื่อมึงง่ายนักละ คนอื่นมึงพยายามเท่าไร ยังไม่มีใครยอมเชื่อ นี่มึงพูดคำเดียวว่า“จริง” เขาก็เชื่อมึงเลย มันง่ายไป มันเป็นไอ้เฒ่า

เจ้าเล่ห์ หวังจะเล่นเงินมึงเยอะ ๆ ต่างหาก มันไม่ได้จริงใจอะไรกับมึงหรอก
(122)

หากลองตั้งคำถามถามกันว่าถ้าหากคำว่า “ข้าเชื่อเอ็ง” ที่ว่านี้ออกจากปากของคนที่มีฐานะอย่างกำนันยอมหรือครูใหญ่ ไม่ใช่จากคนที่ฝึกเห็นว่าต่ำต้อยอย่างสัปเหร่อไซ่ ฝึกจะยังคิดเหมือนอย่างที่เคยกับสัปเหร่อไซ่หรือไม่ ฝึกไม่เคยได้ยินคำนี้จากปากใครเลยนอกจากสัปเหร่อไซ่ก็เพราะสิ่งที่เรียกว่า “มายาคติแห่งสถานะ” นั่นเอง นำสนใจว่าสัปเหร่อไซ่ หลุดรอดจากอำนาจมายาคตินี้ได้อย่างไร (คำตอบนี้จะวิเคราะห์ท้ายหลัง)

ด้วยมายาคติดังกล่าวนี้เอง ฝึกมักจะตีความพฤติกรรมของคนที่มีฐานะอย่างกำนันยอมหรือครูใหญ่ไปในทางบวกเสมอ เช่น ในตอนที่ครูใหญ่ตามฝึกให้ไปต่อครัวหลังบ้านในช่วงปิดเทอมโดยไม่ให้ค่าจ้างค่าแรงอะไร ทั้ง ๆ ที่ครูใหญ่เอาเปรียบฝึกโดยใช้อำนาจหน้าที่ แต่นอกจากการเอาเปรียบนี้ยังเป็นสิ่งชอบธรรมในความคิดของคนทั่วไป ในสถานการณ์ที่ฝึกหมดคำหมดความหมาย การไหว้วานของครูใหญ่ทำให้เขารู้สึกว่าตัวเองมีความดีหลงเหลืออยู่ และครูใหญ่ยังกรุณาที่ไม่รังเกียจ ดังที่ฝึกมองพฤติกรรมนี้ว่า

...จะเรียกร่องอะไรให้มากกว่านี้อีกเล่า ในเมื่อคนบางคนที่เคยสนิทสนมกันยังไม่ยอมพูดจาทักทายด้วยเลย แต่นี่เป็นถึงครูใหญ่ ใคร ๆ ในตำบลต่างนับถือ แยกย่องตัวมาใช้งานเขา ฝึกคิดว่า ที่จริงแล้วครูใหญ่ต่างหากที่เป็นฝ่ายมีบุญคุณกับเขา (53-54)

ในคราวที่กำนันยอมปฏิเสธไม่ไปร่วมงานศพของฝึกเพราะอ้างติดประชุมที่จังหวัด ฝึกก็คิดไปในทางบวกว่า “เอาเถอะ แม้ว่ากำนันจะไปงานศพไม่ได้ แต่ก็บหลังตบไหล่ ยังให้ความสนิทสนมเอ็นดูเหมือนก่อน แค่นี้ก็นับว่าดีแล้ว” (115) พฤติกรรมทางลบของคนมีฐานะก็มองเป็นพฤติกรรมทางบวกได้ จึงเห็นได้ว่าฝึกเองก็ตกอยู่ในมายาคติแห่งสถานะเขาจึงตัดสินคนอื่นอย่างผิดพลาดได้เช่นเดียวกับคนอื่น ๆ

แม้แต่สัปเหร่อไซ่ที่ดูจะเป็นคนเข้าใจโลกเข้าใจชีวิตมากกว่าตัวละครอื่นในนวนิยายเรื่องนี้ก็เฉียด ๆ จะรับบทผู้พิพากษาด้วยอคติแห่งสถานะกับเขาด้วยเหมือนกัน แกดิงหลวงพ่อในตอนแรกที่ตามฟูมาขออาศัยวัดว่า “จะไว้ใจได้หรือรับหลวงพ่อ เราไม่รู้จักห้วนอนปลายตีนเขา” (142) ในตอนที่ฝึกบอกว่าถูกครูใหญ่โกงเงิน สัปเหร่อไซ่ก็ไม่ได้เชื่อฝึกเสียทีเดียวว่าจะเป็นเช่นนั้นได้ เหตุผลที่มีก็คือ “เขาจะโกงเอ็งทำไมวะ เขารวยอยู่แล้ว” (264) เป็นอันว่าเหตุผลของฝึกกับสัปเหร่อไซ่ก็เป็นอย่างเดียวกัน สัปเหร่อไซ่คิดว่าไม่จำเป็นไปได้ที่คนมีฐานะจะทำเช่นนั้น ฝึกเองก็คิดว่ามีความเป็นไปได้ที่คนไม่มีฐานะอย่างสัปเหร่อไซ่จะบอกว่า “ข้าเชื่อเอ็ง” ก็เพราะ “หวังจะได้เงินจากเขามาก ๆ” (123)

อย่างไรก็ตามความผิดแผกของสัปเหร่อไซ่กับคนอื่น ๆ ที่ทำให้แกถอยห่างมาจากมายาคติได้มากกว่าทุกคนน่าจะอยู่ที่อาชีพของแกซึ่งพาให้ใกล้ชิดกับสังฆธรรม ทั้งนี้คงไม่ใช่สูตร

สำเร็จ บางทีผู้แต่งอาจจะแฝงความหมายว่า อาชีพนี้เปิดโอกาสให้ได้เรียนรู้ความจริงนอกเหนือ การสมมุติ ดังตอนที่ฟักเปิดโลงศพพ่อ

สัปเหร่อไข่มองอาการฟักอยู่ แก่ไม่ล่วงรู้ว่าฟักกำลังคิดอะไร แต่คนที่มี อาการเช่นนี้แกได้เคยเห็นมาก่อนในทุกครั้งที่เปิดโลงดูหน้าศพ น้อยครั้งนัก จะไม่มีใครร้องไห้ แก่ไม่รู้ว่าคนเหล่านี้กำลังคิดอะไร เขาคงเสียใจ - ไข่มองก็ คงเหมือนกัน

“คนเรานั้นก็แค่นี้เอง ... นี่ใจดูเอาเถอะ ตายแล้วก็หมดกัน ไม่เดือดร้อน อะไร ใครจะว่ายังงี้ก็ไม่ได้ยิน ใครจะทำร้ายก็ไม่เจ็บ พ่อเอ็งนะเขาสบายไป แล้ว เหลือแต่คนอยู่เท่านั้นที่ลำบาก” สัปเหร่อไข่มองเสียงเนิบ ๆ น้ำเสียง กังวานชวนฟัง (139)

นำประหลาดว่าสัปเหร่อที่ถูกมองว่าต่ำต้อย นำฟักมาสู่บรรยากาศแห่งความสงบได้

ฟักคิดคล้ายตามคำพูดของสัปเหร่อ ครู่หนึ่งเขารู้สึกจิตใจสงบลงอย่าง ประหลาด ความรู้สึกสงบเช่นนี้เคยเกิดขึ้นกับเขาครั้งหนึ่งนานมาแล้ว ตอนเข้า มืดของวันที่สึกจากฌเณร ช่วงที่ยืนเปลื้องจีวรแล้วสวมกางเกงเข้าใต้สบบง ปลดผ้าเหลืองออกจากตัวสวมใส่ชุดฆราวาส ตอนนั้นเขายืนอยู่ที่ระเบียงด้าน นอกของหอสวดมนต์ชั้นบน ซึ่งมองเห็นทิวทัศน์เบื้องล่างโดยตลอด ดวง อาทิตย์กำลังขึ้นพอดี แสงสีข้างสวยงามจนทำให้ลืมไปว่า ตัวเองนั้นเป็นใคร กำลังยืนอยู่ที่ไหน แต่จิตใจกลับสงบเยือกไม่คิดถึงอะไรเลย และนี่เป็นอีกครั้ง หนึ่งที่มีความสงบเช่นนี้ต่อหน้าศพของพ่อ แวบหนึ่งก็เลื่อนหายไป เขาตะลึง อยู่ชั่วครู่ (139-140)

วันเผาศพพ่อกล่าวได้ว่าเป็นช่วงเวลาแห่งความโศกเศร้าที่น่าสลดหดหู่สำหรับฟัก ไม่ใช่เพราะนี่เป็น วันสุดท้ายที่ยังจะได้เห็นหน้าพ่อเท่านั้น สิ่งที่เขาเจ็บปวดสำหรับเขาคือ การได้ประจักษ์ว่าไม่มีใคร มาร่วมพิธี ซึ่งต่างจากที่เคยคิดหวังไว้ก่อนหน้านั้นว่าอยากให้เป็นเหมือนกับที่ชาวบ้านมาร่วมงานศพพ่อ ของก้านน้อม การที่ฟักย้อนรำลึกไปถึงความสงบใจในวันลาสิกขาในเนื้อเรื่องตอนนี้ นับเป็นการ เน้นย้ำถึงทางออกจากความทุกข์อันเกิดจากการให้ความสำคัญกับสถานะและการยอมรับจากผู้อื่น ความสงบใจที่เกิดขึ้นขณะเขาปลดผ้าเหลืองออกจากตัวนั้นสื่อความว่า เป็นความสงบใจที่เกิดจาก การปลดปล่อยการให้ความสำคัญกับสถานะ เพราะสำหรับฟักแล้วการบวชก็คือทางที่เขาจะได้รับ การยอมรับจากผู้อื่น แต่ความรักพ่อซึ่งมีมากกว่าทำให้เขาต้องลาสิกขา เมื่อเรื่องกลับกลายเป็นว่า งานเผาศพพ่อของเขาเป็นอย่างที่สัปเหร่อไข่มองคือ “อย่างกับไม่ใช่งานเผาศพคน” (148) ความห่อ

เกี่ยวกับสภาพงานศพของพ่อ ผนวกกับการได้ประจักษ์ชัดถึงท่าที่รังเกียจของชาวบ้าน ที่แม้แต่โอกาสเช่นนี้ก็ไม่มีใครแยกแยะ ย่อมสร้างความโศกสลดชนิดทบเท่าทิวคุณแก่ฝึก และมีพลังพอจะทำให้เขาหันเข้าหาเหล่า ซึ่งเป็นจุดหักเหของเรื่องที่ทำให้เขาแปรเปลี่ยนเป็นคนละคนในเนื้อเรื่อง ช่วงต่อมาที่มีชื่อตอนว่า “สู้อิสราภาพ”

ผู้อ่านอาจจะนึกเสียดาย เมื่ออ่านมาถึงการย้อนระลึกของฝึกในช่วงนี้ หากฝึกปลดปล่อยตนจากความยึดมั่นถือมั่นที่จะได้รับการยอมรับได้อย่างที่เข้าใจช่วงขณะนั้น ใคร ๆ ก็คงไม่สามารถเป็นนรกให้แก่เขาได้ และที่แท้นั้นคำว่า “ผู้อื่น” ก็ยังรวมเอาฝึกเข้าไว้ด้วย ในฐานะที่เป็นอื่นต่อตัวเอง แต่เขาก็มองข้ามไป ฝึกแน่ใจว่า หายนะของเขาไม่ได้เกิดจากผลกรรมของเขาเองหากแต่เกิดจากการปรักปรำของผู้อื่น สอดคล้องกับวาทะที่ว่า “นรกคือผู้อื่น” เมื่อคำนึงว่าแนวคิดของปรัชญาเอกซิสเทนเซียมที่ผู้แตงนำมาใช้วิเคราะห์ปัญหาในนวนิยายเรื่องนี้ เป็นระบบปรัชญาที่เน้นเสรีภาพของปัจเจกบุคคล (วิทย์ วิศทเวทย์, 2523 : 76 , อ้างถึงใน คำรพ ทันศรี, 2541 : 63) การที่ลัทธิปรัชญานี้เป็นที่นิยมของปัญญาชนไทยในช่วงหนึ่งและเป็นที่ยอมรับของนักประพันธ์ไทยก่อนชาติ กอบจิตติ เช่น สุชาติ สวัสดิ์ศรี เป็นต้น ก็น่าจะเป็นเพราะว่า การขาดความเคารพต่อสิทธิเสรีภาพของผู้อื่นนั้นเป็นจุดบอดอย่างหนึ่งของสังคมไทย ดังที่กล่าวได้ว่า สิ่งแวดล้อมของสุชาติ คือสังคมที่สับสนเรื่องคุณค่า ประกอบกับระบบการเมืองไม่เอื้อให้ตระหนักในสิทธิของบุคคล แต่สร้างมายาภาพด้วยอุดมการณ์ในประเพณีเก่า (ธีรา สุขสวัสดิ์ ณ อยุธยา, 2547 : 82) ทั้ง ๆ ที่พุทธศาสนาไม่ได้จำกัดเสรีภาพ แต่เน้นความสามารถของปัจเจกบุคคลที่จะพบทางรอดด้วยตนเอง โดยใช้เหตุผลและข้อพิณิจ ดังหลักในกาลามสูตร หากเทียบหลักพุทธศาสนากับการปฏิบัติจริงในวิถีชีวิตของชาวบ้าน คงต้องกล่าวว่าหลักธรรมในระดับปรัชญามีผลน้อยมากในทางปฏิบัติ อาจเป็นเพราะมีความซับซ้อนและถูกกลบด้วยความคิดง่าย ๆ ที่ตอบสนองความต้องการสูตรสำเร็จ เช่นเรื่องเวร กรรม บุญ ทาน ในระดับผิวเผิน ซึ่งยังเสริมความยึดมั่นในตัวตนมากกว่าการปล่อยวางจากอุปาทาน

การเน้นเสรีภาพที่บุคคลจะค้นพบความหมายด้วยตนเองตามแนวปรัชญาตะวันตกในแง่นี้ เหมาะที่จะต่อต้านการครอบงำทางวัฒนธรรม อันนำไปสู่ความผิดพลาดของการปฏิบัติต่อกัน มากกว่ามุ่งเน้นการวิพากษ์ปรัชญาแท้ของพุทธศาสนา ไม่ได้มีเพียงชาติ กอบจิตติเท่านั้นที่มองปัญหาสังคมไทยในแง่มุมนี้ นักประพันธ์ร่วมสมัยอย่างวิมล ไทรนันทน์ ก็แสดงไว้ในนวนิยายเรื่อง คนทรงเจ้า ความแตกต่างทางความเชื่อไม่จำเป็นต้องนำไปสู่ความขัดแย้งและการทำร้ายกันเสมอไป แต่บุคคลย่อมต้องมีความเคารพในเสรีภาพของผู้อื่นที่จะคิดต่าง ขามไม่เชื่อเจ้าพ่อพระไตรเขาคิดต่างออกไปจากชาวบ้านซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ การกระทำของเขาเช่นการพยายามบรรเทาความเดือดร้อนโดยการนำสัตว์เลี้ยงหนีน้ำหลาก ไปไว้ที่โคกพระไตรซึ่งอยู่ในที่ดินของเขาเอง จึงกลายเป็นพฤติกรรมที่ถือว่าเบี่ยงเบนออกไปจากบรรทัดฐานของสังคมในความคิดของชาวบ้าน เขาจึงถูกประณามหยามเหยียดเช่นเดียวกับฝึก จุดเริ่มต้นของปัญหาของทั้งขามและฝึกนับว่ามีมูลเหตุมาจากสิ่งเดียวกัน คือการขาดความเคารพต่อสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น

ปรัชญาพุทธแบบชาวบ้านโดยเฉพาะแนวคิดเรื่องเวรกรรมอาจยับยั้งการประทุษร้ายกันทางกายภาพได้บ้าง เพราะความเกรงกลัววิบากกรรม แต่ความเลวร้ายเกิดขึ้นเพราะชาวบ้านไม่ได้คิดว่ากำลังสร้างอกุศลกรรม ความปึกใจว่าฟักเป็นคนชั่ว จึงสมควรถูกลงทัณฑ์เป็นที่มาของการด่วน“พิพากษา” อย่างไรก็ตามชาติไม่ได้นำปรัชญาตะวันตกมาใช้อย่างฉาบฉวย ในปรัชญาต้นตำรับเห็นได้ว่า “นรกคือผู้อื่น” เกิดขึ้นเมื่อบุคคลไม่ยอมย่นหยัดที่จะพิทักษ์เสรีภาพของตน (กรรณิกา จรรย์แสง, 2523 : 57 อ้างถึงใน คำรพ ทันศรี, 2541 : 65) แต่ในกรณีของฟักนั้นตรงกันข้าม ความย่นหยัดของฟักล้มเหลวเพราะความหลงผิดของสังคมอันใหญ่โตเกินแก้ไข ที่สำคัญฟักอยู่ในความหลงผิดนั้นด้วย การนำปรัชญาเอกซิสเทนเซียลิสต์ประเด็นนรกคือผู้อื่น มากระตุ้นความรับผิดชอบต่อการประทุษร้ายผู้อื่นอย่างมีอคติ ก็นับเป็นการสร้างความสำนึกทางปรัชญาโดยผ่านวิธีการทางศิลปะที่นับว่าล่งตัว ความโศกสลดต่อหายนะของฟักอันเป็นปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในขณะรับสารจากวรรณกรรมเรื่องนี้ คงไม่ใช่ความโศกที่เกิดขึ้นแล้วสูญเปล่า ปฏิกริยาทางอารมณ์เช่นนี้อาจกระตุ้นให้เราระมัดระวังที่จะไม่หลงผิดอยู่ในมายาคติของอะไรก็แล้วแต่จนกลายเป็นนรกของผู้อื่นและของตัวเอง นี่คือการกระตุ้นความสำนึกทางสังคมควบคู่กับความสำนึกทางปรัชญาอันเป็นความสำเร็จของงานชิ้นเอกของชาติเรื่องนี้

2. ตะกวดกับคบบุ

ในแง่ที่ปัญหามีที่มาอันซับซ้อน ความพยายามหาเหตุแห่งปัญหา ดูจะยากเกินกว่าจะกระทำได้ แทนที่จะพุ่งเล็งไปที่ต้นตอของความยุ่งยากโดยรวม นิคม รายยาว ได้ใช้ ตะกวดกับคบบุ (2526)¹ ซึ่งแสดงความเหมาะสมในการเผชิญหน้ากับปัญหาที่กระทบต่อจิตใจของผู้คน ซึ่งตกอยู่ในภาวะอึมครึมคล้ายสิ้นหวังกันทั้งสังคม ขณะที่ปัญหาใหญ่โตกว้างขวาง การดิ้นรนต่อสู้โดยไม่เห็นศัตรูที่แท้จริง ดูจะเปล่าประโยชน์ ผู้แต่งเลือกใช้วิธีการทางปรัชญาตั้งคำถามว่า พฤติกรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อชีวิตมิใช่เพียงการเอาเปรียบไปจนถึงการเข่นฆ่า แต่เป็นจิตใจอันหวนไหว จนเกินจะตั้งสติได้ หากจะรับมือกับปัญหา จำเป็นต้องตั้งต้นมองที่ตนเอง ให้เห็นสภาวะทางจิตใจที่มีร่วมกับผู้อื่น มิฉะนั้นแล้วก็ยังมีการใช้ความรุนแรงจัดการปัญหาและตอบโต้กัน ซึ่งเป็นเพียง “จุดระเบิดของปลายเหตุที่ไม่รู้ว่า ต้นตอมันสะสมกันมาตั้งแต่เมื่อไหร่” (นิคม รายยาว, 2547ก : 234) ดังกรณีที่ประวิงบันดาลโทสะ ลงโทษคนงานที่ไม่ยอมทำตามคำสั่ง ขนาดที่ชักปืนออกมาตบหน้าหลายทีจนเย็บ 11 เข็ม ทั้ง ๆ ที่ไม่มีเรื่องผิดใจกันมาก่อน (233)

ผู้แต่งอาศัยฉากภาคใต้ ช่วงกลางทศวรรษ 2520 ซึ่งมีความขัดแย้งทางผลประโยชน์จนกลายเป็นบ้านป่าเมืองเถื่อน สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ประวิงในฐานะเจ้าของสวนปาล์ม เป็นคนมาจากกรุงเทพฯ ไม่ได้ตระหนกต่อบรรยากาศการฆ่ากัน เขารู้ว่ามันมีทุกแห่ง แม้แต่ที่เมืองหลวง ดังเขากล่าวว่า “ที่นั่นเขาฆ่ากันอยู่ทุกวัน แต่เขาทำได้หมดจด แนบเนียน นุ่มนวล มีมารยาท แล้วก็มีความวัฒนธรรม” (59)

¹ งานวิจัยนี้ใช้ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 ปีพ.ศ. 2547

ปัญหาของประวิงเมื่อคุมงาน อยู่ที่ความพ่ายแพ้ต่อความรู้สึกว่า ตนถูกทำร้ายถูกดูหมิ่น ถึงแม้เขาพยายามควบคุมตนเอง และคิดว่า “ทุกคนก็น่าเห็นใจทั้งนั้น” (235) การที่เราสามารถเห็นใจ“คนอื่น”โดยไม่แบ่งแยกนี้มาจากมโนธรรมของคนเราทุกคนเป็นคำที่แสดงว่า ไม่มีใครแตกต่าง แต่สิ่งที่ทำลายความเห็นใจต่อคนอื่นก็คือความพะวงกับตัวตนของเราเอง ความพะวงนี้เป็นธรรมชาติอีกส่วนหนึ่งของมนุษย์ ซึ่งอาจจะมาจากสัญชาตญาณป้องกันตัวเอง ความสมดุลงของการป้องกันตนเองกับความเห็นใจผู้อื่นอาจไม่ถ่วงนัก ในสถานการณ์ที่“ต่างคนต่างไม่ไว้ใจกัน ต่างคนต่างสงสัยกัน” สมคิดเพื่อนสนิทของประวิง ที่ทักท้วงเขาว่าบางทีทำรุนแรงเกินไป ก็จ้นต่อคำถามของประวิงว่า “ถ้าคุณเป็นผม คุณจะทำอย่างไร” (235)

ในสถานะที่เรียกได้ว่าเป็นบ้านป่าเมืองเถื่อน ปัญหาความเดือดร้อนในเรื่องนี้มี 2 ส่วน ส่วนแรกคือการเรียกค่าคุ้มครองที่ผู้มีอิทธิพลเหนือกฎหมายกระทำต่อผู้ประกอบการสวนยางและสวนปาล์ม และพวกในป่าที่ยังตั้งตนเป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐ ส่วนที่ 2 คือการประทุษร้ายกันเพราะความบาดหมางกันเองของชาวบ้าน ปัญหาส่วนแรกนั้นคล้ายกับมี“ผู้อื่น”เป็นผู้กระทำ หากพวกนอกกฎหมายอยู่นอกขอบเขตของ“ทุกคน”ที่น่าเห็นใจ ก็หมายความว่าเขามีธรรมชาติของมนุษย์ที่ผิดแผกจากคนทั่วไป แต่อาจจะแบ่งแยกเด็ดขาดได้ยาก ดังที่ชาวบ้านก็ทำร้ายกันเองด้วยส่วนตำรวจหรือผู้รักษากฎหมายก็น่าเห็นใจ เพราะแม้แต่สถานีตำรวจก็ถูกพวกในป่ายิงถล่ม แทบจะเรียกได้ว่าไม่มีที่ใดเป็นที่ปลอดภัย ดังที่เถาว์พูดกับคู่ย์ว่า จะออกไปจากที่คุมขังบน“โรงพัก” แต่“อยู่ในนี้ก็โดนอยู่ข้างนอกก็โดน” (225) ตลอดเรื่องที่มีเหตุการณ์ร้าย ๆ เกิดขึ้น อาทิ สวนของเถาว์ถูกเผา ชดถูกฆ่า ประวิงถูกเรียกค่าคุ้มครองและถูกจับตัวเรียกค่าไถ่ ผู้ที่ตกอยู่ในข่ายน่าสงสัยคือสมานทุ่งจั่น แต่เขาก็มีปัญหาไม่น้อยกว่าคนอื่น ๆ จนแล้วจนรอดผู้แต่งก็ไม่ได้แสดงให้เห็นว่าใครกันแน่ที่เป็นตัวการ นี้ไม่ใช่การละเลยหรือหลงลืม หากแต่เป็นความจงใจที่จะเน้นความอึมครึมแทนที่จะแบ่งแยก ผู้แต่งได้แสดงว่าทุกคนมีลักษณะร่วมทางจิตใจ トラบที่มีคนอยู่ ก็ไม่มีใครดีหรือเลวกว่ากันอย่างแท้จริง ดังการเทียบเคียงกรุงเทพฯกับ“ที่นี่” ถึงแม้ว่าคนทั่วไปมองตรงกันข้ามมากของเรื่องถูกมองว่าเป็นสะพานเชื่อมป่ากับเมือง แต่ก็ดูเหมือนกัน (243)

อาจมีคำถามว่านิคม รายยวา ฝากคำตอบไว้ที่ระบบหรือไม่ เขามองระบบหรือกฎเกณฑ์อย่างไร ในสายตาของประวิงซึ่งเป็นคนที่มาจากเมือง เขาเห็นว่า ระบบบางที่ก็มีประโยชน์แต่ก็อันตรายเพราะ“บางที่มันก็ฆ่าคนได้เหมือนกัน” (244)

แก่นสารของนวนิยายเรื่องนี้จึงเป็นการแสดงสำนักทางสังคมผ่านข้อถกเถียงทางจริยศาสตร์ อะไรเล่าคือความดี ความชั่ว มันจริงแท้แน่นอนและมีเส้นแบ่งตายตัวเพียงใด ภาพของเมืองที่ดูเจริญกว่าบ้านป่า เป็นภาพลวงตา เพราะอันตรายไม่น้อยกว่า พอประวิงพูดสมคิดชาวถิ่นก็แย้งว่าเขา“พูดจาเลอะเทอะ ไม่เป็นความจริง” ประวิงยืนยันว่า “ทำไมจะไม่จริง คนงานในโรงงานถูกเครื่องจักรตัดแขน ตัดขา คุณไม่เคยได้ข่าวเลยหรือ ที่ตายเพราะรังสีกับสารพิษก็มาก นี่

ยังไม่นับคนถูกรถชนตาย กินเหล้าเมათะเลาะกันแล้วฆ่ากัน ทักหลังกัน รวนกัน เขาฆ่ากันตายอยู่เรื่อย ๆ แหละ” (241-242)

สำหรับประวิง “ที่นี่มันมีบางอย่างอิสระไร้ขอบเขต แม้ในสิ่งตรงกันข้าม ก็เห็นเป็นสิ่งเดียวกันได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความดีความชั่วความถูกต้องความผิด” ก่อนนั้นเขาคิดว่าเข้าใจมัน แต่มาถึงปัจจุบันเขา“ชักไม่แน่ใจ อะไรก็มีทางเป็นไปได้ทั้งนั้น เหมือนฝนที่นี่ มันสามารถตกลงมาได้ทุกเวลา โดยไม่มีเมฆตั้งเค้าให้เห็นล่วงหน้าก่อน ปุบปับแสงอาทิตย์ก็หายไป แล้วฝนก็ตกลงมา” (242) คำพูดนี้วิเคราะห์ได้ว่า เรื่องความดีความชั่วนั้นเป็นประเด็นที่ซับซ้อน ยากเกินจะชี้ชัดโดยแบ่งแยกจากกันอย่างเด็ดขาด การวินิจฉัยก็ผันแปรไปตามขอบเขตประสบการณ์ของบุคคล ส่วนความมั่นใจว่าสามารถเข้าใจความดีความชั่วได้อย่างถ่องแท้กลับเป็นความมั่นใจของคนที่อ่อนประสบการณ์นั่นเอง

สิ่งสำคัญก็คือทุกคนต้องอยู่ด้วยความเชื่อของตน ต้องสร้างพลังจิตให้กล้าแข็ง เชื่อใจกัน ดังกรณีของประวิงกับสนอง การที่สนองกล้าทำให้ประวิงยิงขวิดบนหัวแม่เสี่ยงต่ออันตรายนั้น มาจากความเชื่อมั่นในความแม่นยำของประวิงและเชื่อว่าประวิงจะไม่ฉวยโอกาสฆ่าตน ส่วนประวิงก็ต้องเชื่อมั่นตัวเองจึงกล้าทำเช่นนั้น อาจวิเคราะห์ได้ว่า ในสถานการณ์ที่เสี่ยงต่อความไม่ปลอดภัยในสังคมที่เป็นบ้านป่าเมืองเถื่อนเช่นนั้น สิ่งสำคัญที่จำเป็นต้องรักษาไว้ก็คือความไวใจในความดีในธรรมชาติของมนุษย์ การที่ประวิงรับสนองซึ่งมีประวัติเป็นมือปืนเข้าทำงานก็คือสถานการณ์ที่ต้องแลกระหว่างความเสี่ยงกับความเชื่อมั่นในตัวตนส่วนดี ซึ่งก็เป็นการเสี่ยงที่คุ้มค่า การให้โอกาสของประวิงทำให้อึดมือปืนอย่างสนองได้กลับตัวเป็นคนดี และกลายเป็นคนขยันเมื่อมีลูกเมียต้องรับผิดชอบ (265-266)

หากตีความในแง่สัญลักษณ์ก็น่าคิดว่า การกำจัดความชั่วร้ายด้วยการตามล่าตามล้างเอาชีวิตตะกวดเป็นวิธีการที่ไร้สาระ ในเมื่อความดีก็มีอยู่ในที่เดียวกันกับความชั่ว ดังที่สมคิดถามประวิงว่า ทำไมจึงมีแต่เรื่องเลวร้ายและ “มันเกิดได้ยังไง” มูลเหตุอยู่ที่ไหนหรือว่า “มันอยู่ในตัวตะกวด” ประวิงตอบว่า “อยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง” อยู่ในที่เดียวกับความดี (267) เมื่อสมคิดพูดประชดว่า อยู่ในตัวของประวิงด้วยใช่หรือไม่ ประวิงก็กล่าวย้อนสมคิดว่า “ก็คุณพูดออกมาจนหมดแล้วนี่” นิคม ร่ายยาว ให้เนื้อที่กับบทโต้ตอบนี้พอสมควร เป็นคำถามคำตอบที่ชวนคิดดังนี้

“ผมอยากรู้ มันเกิดได้ยังไง มันอยู่ที่ไหน”

“จะอยู่ที่ไหนก็ช่างปะไร” ประวิงเสียงกระด้าง

“มันอยู่ในตัวตะกวดใช่ไหม”

“อยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง”

“เป็นอย่างไร”

“อยู่ทุกหนทุกแห่ง อยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง”

“คุณลองพูดใหม่อีกทีซิ”

“ลืมนั่นเสียเถอะ”

“ผมไม่เข้าใจ”

“เลิกพูดเสียที เวลาเม่าที่ไรคุณชอบพูดเลอะเทอะอย่างนี้เรื่อย”

“ล้อเล่นใช้ไหม” สมคิดเสียงสั้น หน้าบึ้งตึง

“ช่างมันเถอะ อย่าพูดถึงมันเลย ผมไม่อยากฟัง”

“ทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในตะกวด หรือตะกวดอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง”

“คุณนำรำคาญ”

“มันอยู่ในตัวคุณด้วยรีเปล่า”

ประวิงนิ่งเฉย สมคิดเสียงดัง

“มันอยู่ในตัวคุณใช้ไหม แล้วหน้าตามันเป็นอย่างไร ทื่อ พูดออกมาซิ”

“จะให้ผมพูดอะไรอีกล่ะ” ประวิงเอ่ยขึ้นเบา ๆ “ก็คุณพูดออกมาจนหมดแล้วนี่”

“หน้าตามันเหมือนคุณใช้ไหม” สมคิดยังเสียงดังอยู่อย่างเดิม

“ใช่” ประวิงพูดซ้ำ ๆ “เหมือนคุณด้วย” (267-268)

ในเมื่อความดีความชั่วอยู่ในตะกวดและตะกวดก็อยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง รวมทั้งในตัวคนทุกคน เมื่อสมคิดถามว่าแล้ว “หน้าตามันเป็นอย่างไร” เหมือนประวิงใช้ไหม ประวิงก็รับคำและว่าเหมือนสมคิดด้วย (268) นี่คือการตอบว่าที่มาของปัญหานั้นอยู่ในที่เดียวกันคือที่ตัวคน ซึ่งมีส่วนผสมของทั้งความดีความเลวอยู่ในตัวเอง แต่ละคนจึงไม่ผิดแผกกัน

พร้อม ๆ กับที่ได้แย่งการชดเชยเหตุภายนอกหรือ“ผู้อื่น” นวนิยายเรื่องนี้ได้นำเราไปสู่การมองหามูลเหตุที่อยู่ภายในตัวตนของทุกคน ดังภาพที่บึงวาด แต่ละคนมีตะกวดในท้องมากบ้างน้อยบ้าง หมายความว่า หากตะกวดคือสิ่งชั่วร้ายดังที่สมคิดเกลียดชัง มันก็อยู่ในตัวคนหรืออยู่ที่ตัวเราไม่น้อยกว่าคนอื่น แต่ที่ร้ายไปกว่านั้นก็คือคนเรามักมองเห็นแต่ปัญหาที่อยู่ภายนอก โดยเฉพาะที่ผู้อื่นหรือสิ่งสำเร็จรูป ภาพคนที่มียุติกรรมในตัวเองใส่ตะกวดบนพื้นดิน บ้างก็กำลังใช้มือข้างหนึ่งปิดท้องที่เต็มไปด้วยตะกวดไว้แล้วชี้ไปที่ตะกวดที่อยู่บนดิน หรือบ้างก็กำลังไล่ตีตะกวดที่กำลังวิ่งหนี เป็นภาพแทนวิถีคิดของบึง ซึ่งผ่านประสบการณ์การเข่นฆ่ากันมาแล้วในเมืองหลวง

บึงซึ่งวาดรูปเหล่านี้เป็นนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยในกรุงเทพฯ กล่าวกันว่าเขาหนีเข้าป่ามาหลังเหตุการณ์นองเลือดทางการเมืองที่นักศึกษาจำนวนมากถูกฆ่าตาย บึงมองการฆ่ากันทำร้ายกันในท้องที่แห่งนี้เชื่อมโยงกับประสบการณ์เดิมที่ได้ผ่านพบการเข่นฆ่าทำร้ายกันด้วยการแบ่งฝ่ายอย่างอคติในเมืองหลวง อันหมายถึงเหตุการณ์นองเลือด 6 ตุลาคม 2519 จึงสื่อความคิดออกมาอย่างภาพที่เขาวาด ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการทำร้ายกันไม่ว่าจะในถิ่นที่เจริญอย่างเมือง

หลวงหรือชนบทบ้านป่าอย่างท้องที่นี้ ก็มีมูลเหตุที่ไม่ต่างกัน แต่ที่แตกต่างก็คือ ในสังคมที่ด้อยความเจริญทางวัตถุ ความซับซ้อนของระบบสังคมและวัฒนธรรมซึ่งอาจอำพรางความเลวร้ายนั้นน้อยกว่า เขาเห็นว่า“ที่นี่”มีสิ่งง่าย ๆ ให้ดูหลายอย่าง ต่างจากกรุงเทพฯที่“ดูยาก มองไม่เห็นตัวจริง เปลือกหนา” (154)

ด้วยภาพวาดของบั้งผู้แต่งได้แสดงว่าปัญหาแก้ไม่ได้ด้วยการมุ่งกำจัดความเลวที่อยู่ภายนอกด้วยการประหารกัน หากแต่อยู่ที่การกำจัด “ตัวตะกวด” ที่อยู่ภายในซึ่งในเบื้องต้นอาจต้องเริ่มต้นที่การพินิจพิเคราะห์มูลเหตุของปัญหาที่อยู่ในตัวเรา และถอนมันออกมาให้ได้ก่อนเป็นอันดับแรก ก็เหมือนดังภาพอีกภาพหนึ่งของบั้ง เราจะช่วยกันเข็นรถขึ้นมาจากหล่มโคลนได้อย่างไร หากคนที่ช่วยเข็นลงไปอยู่ในหล่มจนโคลนมิดท่วมหัวกันหมด นอกเสียจากว่าจะขึ้นมาจากหล่มโคลนนั่นให้ได้เสียก่อนเป็นอันดับแรก

การตีความสัญลักษณ์ในนวนิยายเรื่องนี้ ต้องเชื่อมโยงกับการวิเคราะห์ตัวละครสมคิดกับประวิงเป็นตัวละครคู่ขนาน เขาถกเถียงกันเรื่องความดีความชั่วอยู่ที่ใดดังกล่าวแล้ว ประวิงซึ่งมีประสบการณ์มากกว่าจากเมือง ชวนชี้ว่าความเจริญฉาบฉวยซ่อนความชั่วร้ายไว้แนบเนียน ลักษณะนิสัยของสมคิดก็เป็นดังที่ประวิงกล่าวว่า “โกรธง่าย เกลียดง่าย รักง่าย บทจะเชื่ออะไรก็ไม่เคยคิดหาเหตุผลเลย” ขณะที่เขาไม่ชอบคนเลว เขายัง“ไม่เข้าใจเรื่อง ความดี ความชั่ว” (249-250)

พัฒนาการของสมคิดเป็นสิ่งสำคัญที่ต้องพิจารณา และเป็นเหตุผลที่น่าจะจัดให้เขาเป็นตัวเอก ถึงแม้ยังไม่เข้าใจว่า ความดี ความชั่ว ที่แท้เป็นอย่างไร ขณะออกติดตามประวิงที่ถูกจับตัวเรียกค่าไถ่ไปถึงทุ่งจั่น ได้พบสมาน สมคิดใช้จิตใจเพื่อแผ่ของตนช่วยปลอบใจสมานในยามคับขัน เมื่อเมียกำลังจะคลอดลูก ต้องเข้าอำเภอสมานเกรงอันตรายจากพวกชาวบ้านตามเส้นทางสมคิดกล่าวถึงพวกชาวบ้านว่า “เขาไม่ได้เกลียดตัวเอ็งจริงๆหรอก เขาเกลียดเฉพาะเรื่องที่ได้ยินเกี่ยวกับตัวเอ็งเท่านั้น” (335) แล้วสมคิดก็ให้สโนงคนของประวิงเข้าไปปรับสมานกับเมียไปอำเภอลูกความช่วยเหลือของชาวบ้านตามทางเมื่อรถติดหล่มขณะฝนตกหนัก แม้รู้ว่าสมานเดินทางมา เป็นองค์ประกอบเรื่องทีนิคม ราชยาวางใจใช้สื่อสารว่า ความปิกใจเกลียดชังไม่มีอำนาจมากไปกว่าความเห็นอกเห็นใจกัน และเป็น“กรณีตัวอย่าง”ที่ว่า ความดีและความชั่วอยู่ในที่เดียวกัน

เรื่องยังคงเน้นที่ความเกลียดของสมคิด สมคิดเกลียดตัวตะกวดอย่างชนิดที่เห็นที่ไหนไม่ได้เป็นต้องฆ่าเสีย ในทางรูปธรรมการฆ่าเป็นความรุนแรงอย่างหนึ่ง การฆ่าสิ่งที่ยังไม่เข้าใจอย่างแท้จริงก็ย่อมสร้างปัญหามากขึ้น ก่อนหน้านี้ภาพของตะกวดที่กลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติ เป็นภาพในสายตาของผู้เล่า

... ตะกวดค่อย ๆ คลานออกจากพุ่มไม้เข้าไปใต้ร่มต้นกาหยู แล้วเลาะขนานร่องหิน ตัวมันยาวราว ๆ สามฟุตกว่า พื้นหนังสีน้ำตาลอมเทา เกล็ดสีเหลืองเห็นเป็นจุดเล็ก ๆ กระจัดกระจายสดใส ใต้คางมีเม็ดทรายติดอยู่บาง ๆ พอมันคลาน

พันชอบเงาไม้ออกไปกลางแดด เกล็ดสีเหลืองสะท้อนแสงวับ ๆ เหมือนมีแป้งขาวติดอยู่ประปราย ลำตัวบดทับใบไม้แห้งเสียงกรอบแกรบ เขาจ้องดูมันคืบคลานไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งถึงหาดทรายสีขาวที่กำลังเด่นยิบ ๆ กลางโค้งแจ้ง ในเวลาเช่นนี้ตัวของมันมีความกลมกลืนและประสานกับทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพื้นทราย สายลม ผืนน้ำ แสงแดด และท้องฟ้า ต่างอยู่ในกรอบเดียวกัน มีความหมายร่วมกัน (4)

แต่สมคิดไม่ได้มองเห็นเช่นนั้น เขาเห็นแต่ตัวตะกวด การเรียนรู้ของสมคิดค่อย ๆ เกิดขึ้นเมื่อเข้าไปรับรู้ความจริง เมื่อเรียนรู้เขาลดละการต๋วนตัตสันด้วยความเข้าใจและความเห็นใจต่างจากตอนแรก เพียงแค่รู้ว่าเขาว่าเขาวัวซึ่งเป็นเพื่อนกันมาอยู่ลำปะชีเพราะหนีคดีฆ่าผืน สมคิดเห็นว่าเขาวัวสมควรถูกตามล่า จนเขาวัวกล่าวพ้อว่า“มึงไม่เห็นใจกูเลย” แต่พอได้ฟังรายละเอียดที่เขาวัวเล่าว่ากลับบ้านพบบรรยากาศเศร้าโศก จนพบว่าน้องสาวถูกผืนฆ่าข่มขืน สมคิดก็เปลี่ยนไปตรงกันข้าม เขาพูดว่า“อย่างนี้ก็เอาไว้มได้ซี” สิ่งสำคัญก็คือนิคม ร่ายยาว ให้นือที่กับคำบรรยายของเขาวัวมาก (อาจจะมากเกินไป) ทั้ง ๆ ที่ในส่วนอื่น ๆ บทสนทนามักเป็นข้อความสั้น ๆ แทบทั้งหมด คำบรรยายในคำพูดของเขาวัวที่เล่าให้สมคิดและประวิงฟังดังต่อไปนี้ เป็นองค์ประกอบที่เสนอให้สมคิด ประวิง และผู้อ่าน ร่วมกันพิจารณาในฐานะข้อมูลประกอบคำชี้แจง ที่เขาวัวกล่าวว่าเขาไม่เจตนาฆ่า

... “ผมเดินขึ้นกระโดดบ้านมัน แล้วตะโกน “อ้ายผืนมึงอยู่ที่ไหน”¹ ผมเห็นมันนอนก่ายตีนบนเข่าอยู่กลางบ้าน พ่อแม่มันไม่อยู่ เขาคงออกไปเก็บเงาะที่สวนกันหมด อ้ายผืนทะเล้งตัวลุกขึ้นนั่ง หันมองมาทางผม มือมันกุมด้ามปืนอยู่บนตัก ชายผ้าขาวม้าที่คาดเอวห้อยลงปิดปากกระบอกไว้ ผมเดินเข้าไปแล้วชี้หน้า “มึงฆ่าน้องกูรี อ้ายลูกหมา” พี่อู๊ดเข้ามาตั้งแขนผมออกไป ผมสลัดมือ “คนอย่างมึงไม่น่าเกิดมาเลย” ผมตะคอกใส่อ้ายผืน มันนั่งจ้องผมนิ่ง “กูไม่รู้” มันว่า “กูไม่เห็น” “โกหก” ผมแผดเสียง “ไม่เชื่อก็ไปบอกตำรวจซิ” มันว่า “รีบออกไปจากบ้านกูเสียไป อย่ามาให้กูเห็นหน้า” มันตะโกน หน้าแดง “กูไม่ไปมึงจะทำไม” แล้วผมก็กระโดดเตะมันจนกลิ้งอยู่บนพื้น พี่อู๊ดจุดแขนผมกระซอกถอยออกมา ผมสะบัดเต็มแรง พอได้ได้ยินเสียงปืนดังลั่น รู้สึกเสียวแปลบที่ขา จนต้องเอามือกุมเข้าไว้ แล้วตัวอ่อนพับลงกลางบ้าน พี่อู๊ดคู้เข่าลงประคองผม อ้ายผืนเดินเข้ามาจ่อปืนใส่หน้าผม พี่อู๊ดเงยขึ้นมอง ร้องเสียงหลง “อย่า อย่าอ้ายผืน” แล้วกระโดดเข้ากอดอ้ายผืนจนล้มตึง ปืนกระเด็นไปอยู่ข้าง

¹ พิมพ์ตามต้นฉบับ ตามหลักอัญประกาศที่ซ่อนในอัญประกาศควรเป็นอัญประกาศเดี่ยว ‘ ‘

โองน้ำ พี่อู๊ดปล้ำกับมันอยู่ตั้งนาน ผมเหลียวดู เห็นพี่อู๊ดฟาดมือลงไปบนหน้ามันหลายที แล้วบิดมือไหลหลังมันทั้งสองข้าง มันคู้เข่าดินใหญ่ พี่อู๊ดเอ้อมไปคว้าเชี่ยนหมากที่วางอยู่ข้างเสาฟาดลงบนกบาลที่หนึ่งมันเลยหยุดตื่น พี่อู๊ดหันมองไปมาแล้วดึงผ้าขาวม้าที่ลู่ออกจากเอวมัน มามัดข้อมือสองข้างของอ้ายผินที่ไหลหลังอยู่ให้ติดกัน”

“พี่อู๊ดกำคอเสื้อมันไว้แล้วกระชากให้ลุกขึ้น ลากไปทางกระได “เดี๋ยวเข้ามารับเอ็ง” พี่อู๊ดหันมาบอกผม แล้วตะคอกใส่อ้ายผินก่อนที่จะลากคองไปจากบ้าน “ไป ไปหาตำรวจ”

“ผมนอนตัวงออยู่สักพักหนึ่ง พยายามทนเจ็บ พอเห็นปิ่นที่หล่นอยู่ข้างโองน้ำ ผมก็ร้อนวูบขึ้นมาอีก กระเถิบเข้าไปหยิบมากำไว้ แข็งใจลุกขึ้น ค่อย ๆ เดินลากขาลงกระไดตามพี่อู๊ดไป”

“ผมเห็นพี่อู๊ดลากคอมันไปตามถนน อ้ายผินตื่นสะดุ้งตลอดทาง แต่พี่อู๊ดก็ยังไม่วางมือ จนใกล้จะถึงต้นโพธิ์ข้างโรงเรียน ถ้าจะไปหาตำรวจที่โรงพักต้องลัดสนาม อ้อมไปทางสวนเงาะ อ้ายผินมันตื่นใหญ่ ไม่ยอมเดินไปกับพี่อู๊ด มันสะดุ้งจนหลุด แล้วจะวิ่งหนี พี่อู๊ดใช้ตีนขัดขามันล้มอยู่ต้นโพธิ์ มันพยายามจะลุกขึ้นแต่ก็ล้มลงอีก ผมเดินกะเผลกเข้าไปถึง ยกปิ่นเลี้ยงไปที่ตัวมัน พี่อู๊ดหันมาร้องลั่น “อย่า อ้ายเถาว์ อย่านะ” แล้วกระโจนมาปิดปิ่นในมือ เป็นจังหวะเดียวกับที่ผม เหนี่ยวโกพอตี” (215-218)

คำบอกเล่านี้ตีความได้ว่า เถาว์ไม่ได้ตั้งใจฆ่าผิน แต่โทสะที่ผินฆ่าน้องสาวของเขา แล้วปฏิเสธไม่รู้ไม่เห็นและทำร้ายเขาจนบาดเจ็บ ชักนำไปหากระทำตอบ อีกสาเหตุก็คือไม่มีใครเชื่อว่ากฎหมายจะให้ความเป็นธรรม ผินไม่ยอมรับความผิด ช้ายังทำให้เถาว์ไปแจ้งตำรวจ ก็เพราะรู้ว่าไม่มีหลักฐานและฝ่ายตัวเองยังมีพยานยืนยันให้พ้นผิด (215) ในสถานการณ์เช่นนี้เถาว์ก็เป็นเหมือนชาวบ้านคนอื่น ๆ ในถิ่นนี้ ที่ต้องเรียกหาความเป็นธรรมและป้องกันตัวด้วยตัวเอง ในสถานการณ์เช่นนี้เมื่ออาวุธกลายเป็นสิ่งที่อยู่ใกล้มือ ปัญหาการทำร้ายกันไม่ว่าจะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตามก็กลายเป็นความพลาดพลั้งที่เกิดขึ้นได้อย่างไม่ยากเย็น ดังในบทสนทนาที่กล่าวว่าเมื่อเห็นปิ่นอารมณ์ที่พอสงบลงแล้วของเถาว์ก็ร้อนวูบขึ้นมาอีก

ปัญหาการโต้ตอบกันแบบตาต่อตาฟันต่อฟันนั้นยังมีอยู่ต่อไป トラบิตหวังพึ่งพากฎหมายบ้านเมืองไม่ได้ อีกทั้งผู้คนขาดความเข้าใจและความเห็นใจกัน ช้าร้ายยังตัดสินบนพื้นฐานของความไม่รู้ความจริง ในเมื่อเต็มไปด้วยความหวาดระแวง การแก้แค้นเอาคืนอย่างที่คนทุ่งจั่นกับคนเขาเหล็กลอบทำร้ายกันก็ย่อมจะเกิดขึ้น เพราะ “เพียงแต่สงสัยว่า” คนหมู่บ้านหนึ่งขโมยวัวและอีกหมู่บ้านหนึ่งก็ “สงสัยว่า” อีกฝ่ายขโมยรถ นอกจากกรณีของคนทุ่งจั่นกับคนเขาเหล็กดังที่

กล่าวถึงข้างต้นแล้ว ในระดับรองลงไปเห็นได้จากความขัดแย้งระหว่างสมคิดกับถวิลพ่อของสาว เพราะต่างกล่าวหากัน เริ่มต้นเมื่อถวิลปิดทางเข้าออกสวนด้านติดถนนหลังจากไฟไหม้สวนเพราะ กันบุหรือของคนที่ผ่านไปมา แต่สมคิดคิดเอาเองว่าถวิลกลั่นแกล้ง สมคิดต้องออกจากสวนด้านที่ติด แม่น้ำ เขาปิดทางข้างสวนของตนจนถวิลลงแม่น้ำไม่ได้

สมคิดเกลียดชังตะกวดเพราะเห็นว่าเป็นอย่างเดียวกับเหี้ยและเป็นตัวชายนั่น สอดคล้องกับความเชื่อถือโชคลางประการหนึ่งของสังคมไทย ความหมายเชิงสัญลักษณ์จึงเข้าใจ ได้ ในอีกด้านหนึ่งผู้เล่ากลับแสดงว่า มันเป็นส่วนหนึ่งในธรรมชาติที่กลมกลืนกับสิ่งอื่น ๆ ดังกล่าว แล้ว สอดคล้องกับข้อเท็จจริงว่า สัตว์ประเภทนี้พบมากในพื้นที่แถบร้อนชื้น เป็นสัตว์เลื้อยคลาน ชนิดหนึ่ง ความหมายของตะกวดไม่ได้อยู่ที่มันไม่ใช่ความชั่วร้าย แต่อยู่ที่การค้นพบของสมคิด เมื่อ เเชิญภาวะวิกฤตที่ทำให้เขามองความชั่วร้ายที่แทนด้วยตะกวดว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องมีอยู่ในสังคมที่ แทนด้วยคบผู้

อันที่จริงทั้งประวิงและสมคิดพฤติกรรมของพวกเขาต่างเป็นสัญลักษณ์ที่มีความหมายเชื่อมโยงกับปัญหาโดยตรง แม้แต่ชื่อของเขาก็เป็นสัญลักษณ์ที่มีความหมายสอดคล้อง กับพฤติกรรม สมคิดเป็นคนใจร้อนวู่วาม คิดอะไรต้องทำให้ได้อย่างที่คิดในตอนนั้นให้ “สมคิด” ของตน สมคิดเป็นตัวแทนของชาวบ้าน ดังที่เขาบอกกับประวิงว่า “ผมนี้แหละชาวบ้าน” (ปรากฏใน ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 1) จุดเด่นของสมคิดก็เป็นดังที่ประวิงว่าคือ “โกรธง่าย เกลียดง่าย รักง่าย บทจะ เชื่ออะไรก็ไม่เคยคิดหาเหตุผลเลย... บางทีเป็นคนช่างคิด... แต่บางทีก็ไม่รู้เรื่องอะไรเลย...” (249) ส่วนประวิงเป็นคนใจเย็น มีปัญหาขึ้นมาทีค่อย ๆ คิดค่อย ๆ แก่ เรียกได้ว่าเป็นการ “ประวิง” เวลาเอาไว้อก่อน ในทางหนึ่งพฤติกรรมของตัวละครเหล่านี้หมายถึงวิธีการแก้ปัญหา วิธีการ แก้ปัญหาที่ใช้อารมณ์แบบสมคิดแม้มุ่งมั่นในความดีก็ “แก้ปัญหาไม่ได้” (250) ประวิงอาจดูดีกว่า แต่การเอาแต่ประวิงเวลาก็ไม่ใช้ทางออก วิธีการอย่างประวิงที่ตามจ้างใครต่อใครที่เรียกค่า คุ่มครองเขานั้น เรียกได้ว่าเป็นวิธีการแบบเลี้ยงตัวปัญหาไว้ซึ่งตรงข้ามกับการมุ่งทำลายแบบสมคิด แม้ “ทำให้เรื่องร้าย ๆ มันเกิดขึ้นช้าลง” ก็จริงอยู่ แต่ก็เพียง “การซ่อนปัญหา” (134) ในที่สุด ก็เป็นอันว่าทั้งสองวิธีนี้ต่างก็ใช้ไม่ได้ผล ถ้าเช่นนั้นทางออกสมควรอยู่ที่ใด

ในแง่ที่น่าสนใจว่า คนที่เดินมาถึงจุดที่เข้าใจปัญหาของสังคมนี้ในระดับลึก มากกว่าคนอื่นในที่สุดแล้วไม่ใช่ประวิงแต่กลับเป็นสมคิด เมื่อเขาผ่านประสบการณ์บางอย่าง ได้ เรียนรู้และครุ่นคิด บางทีทางออกอาจอยู่ที่ตัวเขา ในตอนต้นเรื่องขณะที่สมคิดยังมองอะไรอย่าง เหมารวม ยังแยกไม่ออกระหว่างความแตกต่างของเหี้ยกับตะกวด สำหรับเขาตัวไหน ๆ มันก็ “เหี้ยทั้งนั้น” เหี้ยเหมือนกันหมดนั่นแหละ (238) คนที่เข้าใจอะไรที่ซับซ้อนได้มากกว่าคือ “คนกรุง” อย่างประวิงและบั้ง สมคิดเองก็ดูจะได้เรียนรู้โลกทัศน์บางอย่างที่ต่างออกไปจากสองคนนี้ แต่ทั้งนี้ คงไม่ได้หมายความว่า คนบ้านนอกอย่างสมคิดจะคิดอะไรที่ซับซ้อนไม่ได้จนถึงขั้นต้องให้คนเมือง หลวงมาชี้ทาง การที่สมคิดมองไม่เห็นปัญหาในตอนต้นนั้นไม่ใช่เขาอับจนปัญญา แต่เป็นเพราะ ความเป็น “คนพื้นที่” ทำให้เขาเคยชินจนไม่รู้สึกละแวกเพราะเขาเองก็ “เป็นส่วนหนึ่งของมัน”

(242) แต่ก็ยังไม่ยอมรับ หรือในทางสัญลักษณ์ก็คือเขามองไม่เห็นตัวตะกวดในตัวของเขาเองจึงไม่เข้าใจว่า “ตัวของมันมีความกลมกลืนและประสานกับทุกสิ่ง” (4) การมุ่งกำจัดแต่ตะกวดจึงไร้ผลในแง่หนึ่งย่อมจะหมายความว่า ไม่ว่าจะเป็สิ่งใดแล้วแต่การเรียนรู้ประสบการณ์จากคนอื่นที่ต่างไปจากเรานั้นเป็นสิ่งที่มิประโยชน์ โดยเฉพาะประโยชน์ในแง่การทำลายความเคยชินที่ทำให้เรามองไม่เห็นปัญหา ดังที่ประวิงกล่าวว่า “ไม่ออกไปที่อื่นเสียบ้าง เราก็จะไม่เห็นอะไรที่เป็นจริงไม่เข้าใจอะไรอีกหลายอย่าง” (245) แต่สิ่งสำคัญอยู่ที่ประสบการณ์ที่แตกต่างนั้นมีส่วนร่วมกันอยู่มาก ในที่สุดคนที่เข้าใจปัญหาของสังคมได้แจ่มแจ้งก็ย่อมจะเป็น “คนใน” ที่เผชิญปัญหาและเปิดรับประสบการณ์อย่างสมคตินั้นเอง

สมคิดก็เป็นเช่นเดียวกับคนอื่นคือเป็น“ส่วนผสมของหลายอย่าง” แม้ใจร้อนวู่วาม แต่ส่วนผสมอีกด้านหนึ่งของเขาที่พัฒนาขึ้นมาได้ก็คือความเป็นคน“รู้จักคิด” เขาพยายามทำความเข้าใจกับปัญหาที่เขาเองก็เป็นส่วนหนึ่ง สัญลักษณ์สำคัญอีกประการหนึ่งของนวนิยายเรื่องนี้ซึ่งมีความหมายบางอย่างที่เชื่อมโยงอยู่กับการพยายามเข้าใจปัญหาของสมคิดก็คือน้ำตกซึ่งพุ่งลงมาจากยอดเขาสูง สมคิดแหงนมองไปที่น้ำตกบนยอดเขานี้หลายครั้งหลายคราเหมือนจะขบคิดอะไรบางอย่างแต่ก็ดูเหมือนจะยังไม่คิดไม่ออก จนกระทั่งในคราวที่เขาตัดสินใจช่วยสมาน ตั้งในเนื้อเรื่องซึ่งบางส่วนได้ยกมาเป็นตัวอย่างแล้วก่อนหน้านี้

“ไปเถอะ” สมคิดพูด “คงไม่เป็นไร เขาไม่ได้เกลียดตัวเอ็งจริงหรอก เขาเกลียดเฉพาะเรื่องที่ได้ยินเกี่ยวกับเอ็งเท่านั้น”

สมคิดเหม่อมองไปทางภูเขาสูง เห็นสายน้ำตกสีขาวพุ่งลงมาเป็นฟองฝอย สายลมแรง พายุกำลังตั้งเค้าดำทะมึน ลมเย็นพัดวูบ เขายิ้มน้อย ๆ นัยน์ตาเป็นประกาย

สมคิดรีบลงบันไดไปข้างล่าง เดินอย่างรวดเร็วฝ่าหญาสูงที่ระทำเข้าในแมกไม้ที่ร่มครึ้ม มุ่งตรงไปยังทางส่น้ำตาลที่เต็มไปด้วยหลุมบ่อ

เขายืนรออยู่กลางถนนตรงจุดที่เป็นปากทางแยกเข้าหมู่บ้านทุ่งจั้น ชะเง้อมองไปทางเขาเหล็ก เดินวนไปวนมา สายตาจ้องมองไกล ไม่ว่าจะหันไปทางไหนก็เห็นแต่ประกายระยับของน้ำตกที่พุ่งลงมาเป็นสายบนภูเขาสูง ใบหน้าเขาสดใส (335) (เน้นโดยผู้วิจัย)

ครั้งนีดูเหมือนว่าเขาพอใจที่บางสิ่งบางอย่างซึ่งพยายามขบคิดมานานนั้นแจ่มขึ้นในใจ การจะตีความความหมายของ “น้ำตก” ที่ “พุ่งลงมาเป็นสาย” ในที่นี้คงต้องเชื่อมโยงกับประสบการณ์ที่เขาเพิ่งผ่านพบมาหยก ๆ ก่อนหน้านั้น นั่นคือการแปรเปลี่ยนความตั้งใจจากเดิมที่มุ่งจะเอาชีวิตสมาน เพราะเข้าใจว่าเป็นผู้ร้ายเรียกค่าไถ่จับตัวประวิงไป แต่ต้องเปลี่ยนเป็นช่วยเขาเมื่อพบว่า

ภรรยาของสมานเจ็บท้องใกล้จะคลอด หากเชื่อมโยงกับแนวคิดทางปรัชญาว่าด้วยความหมายสอง ส่วนที่ตัวมนุษย์ซึ่งได้กล่าวถึงมาก่อนหน้านี้ ตัวตนของสมานที่อยู่ในใจของสมคิดก่อนหน้านี้มีเพียง อย่างเดียวนั้นคือ “คนชั่ว” เป็นตัวปัญหาที่สมควรแก่การกำจัดเสียสถานเดียวเท่านั้น ไม่ต่างอะไร กับตัวตะกวด ดังในตอนที่สมคิดไปเอาปืนเพื่อจะไปยิงสมานแล้วสนองถามว่าเอาไปยิงอะไร เขา ตอบว่าเอาไป “ยิงเหี้ย” (313) แต่เมื่อมาพบว่าเมียของสมานอาการหนัก สมคิดได้เรียนรู้ว่าไม่ว่า สมานจะเป็นตัวร้ายหรือเป็นคนเลวอะไรก็ตาม แต่เขาก็ยัง “เป็นคน” และยังคงมี “ความเป็นเพื่อน มนุษย์” เพราะเขาก็มีความทุกข์ความหวาดกลัวไม่ต่างจากคนอื่น ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า เขา กำลังนึกถึงหลักทางจริยธรรมที่ใครได้บัญญัติไว้แต่ครั้งไหนว่าในสถานการณ์เช่นนี้เขาควรจะทำ อย่างไร หากแต่เป็นการเรียนรู้จาก “ความรู้สึก” เพราะ “สายสัมพันธ์” ระหว่างมนุษย์นั้นเป็นสิ่งที่ ลือถึงกันได้ โดยเฉพาะในสถานการณ์เช่นนี้ ในช่วงเวลาแห่งความเป็นความตายที่ไม่มีใครจะ ช่วยเหลือ “เขา” ได้ทันกาลนอกจาก “เรา” แม้แต่คนที่เคยบาดหมางกันอย่างชนิดที่เกือบจะฆ่ากัน ตายในยามปกติ ก็คงจะต้องละภาพลักษณ์ที่ตนยึดถือไปเสียชั่วคราว แล้วหันมาใส่ใจกับ ความหมายอีกทางหนึ่งคือ “ความเป็นเพื่อนมนุษย์” แทน ดังนั้นสมคิดจึงบอกกับสมานว่าชาวบ้าน ไม่ได้รังเกียจตัวเขาจริง ๆ หรือ เพียงแต่รังเกียจเรื่องที่ได้ยินเกี่ยวกับตัวเขาเท่านั้น เพราะสมคิด คิดว่าชาวบ้านคนอื่นก็คงเป็นอย่างตัวเอง คือไม่มีใครที่จะรังเกียจความเป็นคนของสมานได้ จริง ๆ จนถึงขั้นแม้แต่ในสถานการณ์เช่นนี้ก็ยังไม่ปล่อยให้เขาทนทุกข์ไปตามลำพัง เพราะมองไม่เห็น ว่าเขาก็คือเพื่อนมนุษย์คนหนึ่งที่มีความทุกข์ความหวาดกลัวเมื่อต้องเผชิญกับภาวะคับขันไม่ต่าง จากคนอื่น ในเวลาเช่นนี้เขาจึงควรค่าแก่ความเห็นใจมากกว่าจะต้องถูกแค้นทดแทน

กลับมาที่สัญลักษณ์น้ำตกบนเขาอีกครั้ง ศัพท์ที่ผู้แต่งใช้ขยายลักษณะของน้ำตก บ่อยครั้งในที่นี้ก็คือ น้ำตกที่พุ่งลงมาเป็น “สาย” และโดยเฉพาะหากเชื่อมโยงกับประสบการณ์ ของสมคิดข้างต้น น้ำตกในที่นี้ก็น่าจะหมายถึง “สายสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์” ที่ทำให้มนุษย์รับรู้ถึง ความทุกข์ความหวาดกลัวของเพื่อนมนุษย์ด้วยกันได้ เพราะประสบการณ์ที่ผ่านมานั้นทำให้สมคิด หยั่งเห็นถึงสิ่งนี้ ความตระหนักในสายสัมพันธ์ในฐานะเพื่อนมนุษย์ด้วยกันทำให้มนุษย์ต้องหิบบ ยื่น “น้ำใจ” ให้กันในยามทุกข์ยาก ในแง่นี้ความหมายของน้ำตกก็อาจเชื่อมโยงไปสู่ความหมายอีก ความหมายหนึ่งที่สัมพันธ์กัน “น้ำตก” ก็คือ “น้ำใจ” หรือสิ่งประโลมใจที่มีอยู่ในธรรมชาติ (มนุษย์ก็ เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ) เพราะมีสายสัมพันธ์ที่ลือถึงกันได้มนุษย์จึงต้องหิบบยื่นน้ำใจให้กัน

แต่อย่างไรก็ตามประสบการณ์นี้ของสมคิดจะนำเขาไปสู่ความเข้าใจความจริงที่ เกี่ยวกับมนุษย์ในระดับหนึ่งเท่านั้น ประเด็นสำคัญคือการได้เรียนรู้ว่าที่ตัวคนคนหนึ่งนั้น แม้จะ ได้ชื่อว่าเป็น “คนเลว” ก็ยังคงความหมายอีกส่วนหนึ่งว่า “เป็นคน” ความเข้าใจนี้ได้ทำลายบางส่วนของ ความเชื่อมั่นในมนุษยทัศน์แบบชาวดำที่เคยมีอยู่แต่เดิม ส่งผลให้เขาให้อภัยผู้อื่นได้มากขึ้น โดยไม่จำเป็นต้องเลือกเฉพาะคนที่มีส่วนผลที่เป็นความดีอยู่มากเท่านั้น แต่ในแง่ประเด็น สายสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ดูเหมือนเขาจะยังสัมผัสและเข้าใจได้เพียงครั้ง ๆ กลาง ๆ ดังเห็นได้ว่า

หลังผ่านประสบการณ์นี้ไปเขาก็ยังลังเลที่จะเป็นผู้เริ่มต้นเปิดทางระหว่างสวนของเขากับสวนของถวิล ยังคงถอนตะปูที่ตอกแผ่นไม้ซึ่งกั้นทางผ่านนี้ไม่สำเร็จ ดังคำบรรยายว่า

เขายืนนิ่งอย่างครุ่นคิด แล้วเดินตรงไปที่รั้วนั้น ใช้ท่อนไม้จัดกระดานแผ่นหนึ่งให้เผยออก เสียงตะปูถอนจากเนื้อไม้ลั่นดังเอี้ยด เขาขย่มอยู่หลายหน จึงวางท่อนไม้ แล้วเอื้อมมือไปเหนี่ยวปลายกระดาน เพื่อให้หลุดออกมา แต่แล้วเขาหยุดชะงัก ครุ่นคิดลึกลงไปปล่อยมือทิ้งให้กระดานอ้าค้างอยู่อย่างนั้น ยืนรื้ออ้นไปมา แล้วจึงผละไปทางริมสวนอีกด้านหนึ่ง ... (356-357)

อันที่จริงก่อนหน้านี้อันคิดเคยผ่านประสบการณ์ทำนองนี้มาแล้วครั้งหนึ่ง ในตอนที่ชาวบ้านไปขุดขี้ก้างที่โรงสีของเขา สมคิดพยายามห้ามปรามแต่ก็ไม่มีใครฟัง จนเขาเกือบจะแก้ปัญหาด้วยปืนอยู่แล้ว แต่ก็ยังใจไว้ได้ทัน เพราะสายตาของชาวบ้านที่มี“แววชื่อ ๆ” (167) นั้นทำให้เขาเกิดความเห็นใจ ครั้งนั้นสมคิดไม่ได้เรียนรู้อะไรมากมาย เพราะการเห็นความเป็นเพื่อนมนุษย์ในตัวชาวบ้านซึ่งไม่ได้เป็นคนชั่ว ไม่ใช่ “ตัวตะกวด” นั้น มีอยู่แล้ว ประสบการณ์นี้ไม่ได้ก่อทัศนคติใหม่ เมื่อมองไปที่น้ำตกบนยอดเขาสมคิดจึงไม่พบความหมายอะไร ดังนั้นเมื่อผ่านสวนของถวิลเขาลองเขย่าไม้กระดานที่กั้นทางนั้นดู และพบว่าปลายด้านหนึ่งเผยออกมา จึงหยิบก้อนหินขึ้นย่ำหัวตะปูให้แน่นเข้าไปอีก ครั้งนี้ความคิดที่จะถอดไม้แผ่นนี้ออกไม่ได้เกิดขึ้นในใจเขา ครั้งที่ 2 หลังช่วยสมาน สภาวะความขัดแย้งในใจของสมคิดผ่อนคลายลงบ้าง เขาเริ่มคิดจะถอดแผ่นไม้ที่กั้นการเข้าออก แต่ก็ยังลังเลและสุดท้ายก็ทำไม่สำเร็จ ประสบการณ์ครั้งที่ 2 ของเขาในครั้งที่ช่วยสมานนั้นต่างจากประสบการณ์เมื่อเขาไม่เอาเรื่องชาวบ้าน ครั้งนี้เขาเกิดความเข้าใจความหมายแห่งความเป็นคนกว้างกว่าเดิม ทั้งคนที่ถูกเรียกว่า “คนดี” หรือ “คนชั่ว” ย่อมมีความเป็นคนไม่ต่างกัน

อย่างไรก็ตามสมคิดก็ยังไม่สามารถปล่อยวางความหมายด้านภาพลักษณ์อย่างสิ้นเชิง หลังประสบการณ์ครั้งที่ 2 นี้ผ่านพ้นไป เขาก็ยังไม่วายคิดกำจัดตะกวดทุกตัวที่พบอยู่เช่นเดิม แสดงว่าเขายังฝังใจกับความหมายภายนอก ยกเว้นในสถานการณ์ที่ทำให้เขาต้องหันมาสนใจความหมายระดับลึกอย่างในคราวที่ช่วยสมาน แต่ในภาวะปกติเขายังติดข้องอยู่กับความคิดแบบ “สุดโต่ง” ไม่ “เหมารวม” ก็ “แยกส่วน” สำหรับคนที่เขาเห็นส่วนดีก็จัดให้ “เป็นคนดี” คนที่เห็นส่วนไม่ดีก็บอกว่า “เป็นคนไม่ดี” เขาแยกส่วนให้ “ความดี” อยู่ทางหนึ่ง “ความชั่ว” อยู่อีกทางหนึ่ง “คน” อยู่ทางหนึ่ง “ตะกวด” ก็อยู่อีกทางหนึ่ง ยังไม่ได้เรียนรู้ในชั้นที่ลึกไปกว่านั้นว่า ที่แท้แล้วทุกสิ่งนั้นอยู่ในที่เดียวกัน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และมีสายสัมพันธ์ที่แนบแน่นเกินกว่าแยกออกมาทำลายเฉพาะส่วนหรือจะเหมารวมก็ไม่ได้อีกเช่นกัน จนกระทั่งใน

ประสบการณ์ครั้งที่ 3 ซึ่งเกิดขึ้นในตอนท้ายเรื่องเมื่อเขาไล่ตะกวดขึ้นไปบนต้นไม้แล้วคืบไม้ๆ กิ่งที่เขายืนอยู่ได้หักพังลงมา แต่เขารอดเจ็บตัวไปได้โดยการโหนตัวกับหางตะกวด เขาจึงได้เข้าใจว่าความชั่วเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องมีอยู่ในสถานการณ์เช่นนั้น

ประสบการณ์ในเหตุการณ์นี้ หากเทียบกับเหตุการณ์ในคราวที่เขาช่วยสมาน ก็มี ความหมายในทางกลับกัน คือเขารอดพ้นจากปัญหาไปได้ก็เพราะ“ตัวตะกวด” ที่เขาเกลียดนัก เกลียดหนาและพยายามกำจัดเสียนั่นเอง ในทางหนึ่งก็อาจจะหมายถึงการเผชิญปัญหาร่วมกัน ครั้งที่ช่วยสมานสถานะของเขาคือคนที่ช่วยคนอื่น เขายืนอยู่แคริมขอบของความรู้สึกของสมาน รับรู้และสัมผัสความรู้สึกวิตกกังวลของสมานได้ด้วยจินตนาการที่เชื่อมโยงความรู้สึกในฐานะ เป็นคนที่มีเลือดเนื้อด้วยกัน และอาจเคยผ่านประสบการณ์ที่พอจะเทียบเคียงกันได้ แต่ครั้งนี้ เป็นประสบการณ์ตรงที่เขาไม่เพียงยืนอยู่ริมขอบของปัญหา หากแต่อยู่ภายในปัญหา รับรู้และสัมผัส ทุกสิ่งทุกอย่างด้วยตัวเอง โดยเฉพาะการต้องฟังฟังตะกวด ขณะที่คืบไม้ได้หักครืนลง ไม่มี ทางเลือกอื่นที่จะช่วยให้ไม่หล่นลงมาจากจะจับหางตะกวดไว้ให้มัน นั่นคือช่วงเวลาแห่งการ ถ่ายทอดความรู้สึกจากกันถึงกันระหว่างเขากับตะกวด จนเกิดความเข้าใจในความรู้สึกร่วมที่เป็น อันหนึ่งอันเดียวกัน ดังคำบรรยายว่า

มือที่คว้าหางตะกวดกระตุกอย่างแรง กำไว้แน่นจนคล้ายจะเป็นเนื้อ เดียวกัน ร่างเขาห้อยโตนงเตงอยู่บนต้นไม้สูง ... ตะกวดจิกเล็บตีนทั้งสี่ข้างเข้า กับเนื้อไม้ ขาหน้าเกร็งจนงอ หลังโก่งนูน ตัวสั้น ขาหลังที่ยาวใหญ่ด้วย กล้ามเนื้อยันรับลำตัวขึ้นน้ำหนักที่ถ่วงอยู่ข้างล่าง หางอวบแน่นตั้งเซมิ่ง เสียงข้อต่อกระดูกเลื่อนลั่นแล่นจากหางสู่มือ กล้ามเนื้อทุกส่วนในตัวมันเกร็ง สั่นระริก

... ร่างที่ห้อยอยู่หมุนคว้างคว้างในอากาศ แท้สองข้างกวัดแกว่งหาฐานยืน ซึ่งสูญสลาย เขาอยู่ตรงกลางระหว่างตะกวดกับคืบไม้ที่วางเปล่า นอกจากสิ่งที่ กำลังยึดอยู่แล้ว ไม่มีสิ่งอื่นใดเหลือสำหรับให้เขาเลือกอีกเลย... ขณะที่ร่างห้อย แกว่งไกว มีเพียงสิ่งที่เขากำลังเกาะก้ำอยู่อย่างเหนียวแน่นเท่านั้นที่เป็น ของจริง ที่มันคงแข็งแรงและผูกพันกันอยู่ตลอดเวลา เกิดความรู้สึก เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับตะกวด คล้ายกับใกล้ชิดสนิทสนมมานาน มีจุดประสงค์อันเดียวกัน เดินอยู่บนหนทางร่วมกัน เผชิญชะตากรรม อันเดียวกัน ความรู้สึกทุกส่วนส่งทอดถึงกัน จากหางสู่มือ จากมือสู่หาง จนสามารถสำนึกได้ถึงความหวาดกลัว และตื่นตระหนกของกันและกัน(366-368) (เน้นโดยผู้วิจัย)

การใช้สัญลักษณ์ดังกล่าวนี้โดยเฉพาะที่สมคิดต้องจับหางตะกวดไว้ให้มันจึงจะไม่หล่นลงมานั้น ชวนให้ตีความว่าทางรอดอยู่ที่การยอมรับความเลว ในฐานะสิ่งที่มีอยู่จริง และร่วมชะตากรรมอย่างเดียวกัน การมุ่งจะทำลายล้างความชั่วโดยไม่พิจารณาเหตุผลและความเป็นจริงของความชั่ว ย่อมไม่ช่วยให้รอดพ้นจากปัญหา โดยเฉพาะในกรณีที่สังคมเต็มไปด้วยความเสื่อมโทรม ตัวตะกวดที่สมคิดห้อยโตงเตงอยู่นั้นอาจเป็นบุคคลหรือพฤติกรรมที่น่ารังเกียจ หรือถูกพิพากษาว่าเลวร้ายตามบรรทัดฐานของสังคมนั้นเอง แต่อาจจะเป็นสิ่งที่มีส่วนผสมทั้งความชั่วความดี ในความเป็นจริงหากทุกคนต่างเป็นส่วนผสมของหลายอย่าง มีทั้งส่วนดีและไม่ดีปะปนกันอยู่ แล้วใครล่ะจะไม่มีตัวตะกวดอยู่ในตัว ในที่สุดตะกวดตัวนี้ก็หมายถึงเพื่อนมนุษย์ที่อยู่ร่วมโลกร่วมสังคมนี้อย่างเดียวกัน เผชิญปัญหาอย่างเดียวกัน แม้มีจุดหมายปลายทางที่อาจต่างกันในเรื่องรายละเอียด แต่ก็ยังเป็นจุดหมายเดียวกัน คือหวังจะนำพาตัวเองให้รอดพ้นจากความทุกข์เพื่อจะมีชีวิตอยู่ได้และอยู่ดี ต่างก็มีความหวาดกลัวเหมือนกัน จึงมีสายสัมพันธ์ที่สื่อถึงกันได้ ช้ำยังเป็นสายสัมพันธ์ที่แนบแน่น ก็ที่เห็น ๆ กันอยู่คบกันอยู่และต่างเคยช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน ก็พวกเดียวกันทั้งนั้น คือทุกคนมีตะกวดอยู่ในท้อง ในภาวะที่สังคมเป็นเพียงคบไม้ฝุ ๆ รับน้าหนักใครไม่ค่อยจะไหวเช่นนี้ จะไปหวังพึ่งใครได้ นอกจากจะถ้อยที่ถ้อยอาศัยกันและต้องยอมรับในความเป็นส่วนผสมของหลายอย่างของทั้งอีกฝ่ายและของตัวเอง เพื่อจะให้รอดพ้นจากความผิดพลาดของผู้อื่นและมองเห็นความชั่วร้ายของตนแล้วกำจัดมันเสีย แทนที่จะมุ่งแต่กำจัดปัญหาที่อยู่ที่ผู้อื่น สมคิดได้เรียนรู้และเข้าใจสิ่งนี้

น่าสนใจว่าสุดท้ายประวิงนั่นเองเป็นผู้ยิงตะกวดตัวนั้น เขาถูกปล่อยตัวตามที่เข้าใจได้ว่ามีค่าไถ่แล้ว ขณะที่สมคิดฟูบออยู่กับดิน ภายหลังที่โยนตัวจนเกาะลำต้นของต้นไม้ขึ้นไว้ได้แล้วค่อยรอดตัวลงมา เขาเห็นประวิงประทับป็นกับไหลจะยิงตะกวด จึง “แฉดร้องลั่น” ห้ามประวิงแต่ไม่ทัน สมคิดพึมพำออกมาว่า “มันไม่ได้อยู่ที่ตรงนั้น” (369) นี่คือประโยคเดียวกับที่ประวิงเคยกล่าวกับเขา เมื่อถกเถียงกันมาก่อนในบทที่ 18 เมื่อสมคิดบอกเขาว่าตะกวดเป็นตัวช่วย มีความไม่ได้อยู่ในตัว ประวิงบอกว่า “มันไม่ได้อยู่ที่ตรงนั้น” และ “มันไม่ได้อยู่ที่ตัวตะกวด มันไม่ได้อยู่ที่ตรงนั้น” (239) ครั้งหลังดูคล้ายประวิงเปลี่ยนไป เขากลายเป็นผู้พิฆาตตะกวดแทนสมคิด ด้วยเหตุผลที่ทิ้งไว้ให้คิดเอง

บทบาทของน้ำตกปรากฏชัดเจนนมาอีกครั้งหลังเหตุการณ์นี้ เมื่อสมคิดมองเห็นทางออกที่มาพร้อมกับความเข้าใจมนุษย์ เขาถอดแผ่นไม้ที่กั้นทางระหว่างสวนของเขากับถวิลออกเพื่อ “เปิดทางโล่งให้ทะลุผ่านถึงกันได้” (372) และได้คุยกับสาวลูกสาวของถวิล ทั้งสองคนสัญญากันว่าจะไปที่น้ำตกบนยอดเขาสูงนั้นกันสักครั้ง ดังในบทสนทนามีว่า

“เข่าบนยอดโน้นสวยมาก” สาวพูด “มีลานหินกว้างเหมือนลานแก้ว เป็นที่ราบโล่ง มีต้นไม้ลำตรงตั้งอยู่สี่ห้าต้น ตรงกลางเป็นสระ น้ำใสเหมือนกระจก ปลาย่ายอยู่เยอะแยะ เอามือลงไปจับได้เลย”

“จริงหรือ” เขาตื่นเต้น

“นาก็เหมือนกัน มันเชื่อมาก คงไม่เคยมีใครไปยังมัน พวกค้างชะนีนี่วิ่งกันเร็วตามต้นไม้ อากาศดีไม่มียุงสักตัว ไม่มีซีโคลนเหมือนข้างล่างนี้”

“ต้องดีกว่าที่นี่แน่นอน” สมคิดพิมพ์

“มีดอกไม้มากด้วย เป็นทุ่งกว้างลิบตา พอดอกบานมีสีลานตาเต็มไปหมดเหมือนพรมนุ่ม ๆ”

“มันคงสวยมาก” (374-475)

น้ำตกในนวนิยายเรื่องนี้หากหมายถึงสภาวะแห่งสันติสุขที่ผู้คนต่างหิบบิ้นมิตรให้กัน คือสายสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และการมีน้ำใจให้กัน สิ่งนี้นั่นเองคือที่มาของสังคมที่สงบสันติ หากมีสังคมเช่นนี้เรา่อมมองเห็นอะไรที่เป็นจริง ดังที่ย้ำไว้ในบทสนทนาตอนสุดท้ายว่า

“บนนั้นมีแท่นหินที่นั่งมองไปได้ไกลถึงทะเล เห็นเรือแล่นอยู่ตามเกาะ มองลงมาข้างล่างนี้จะเห็นหมดเลย”

“เห็นหมดจริง ๆ หรือ เห็นทุกสิ่งทุกอย่างหมดเลยหรือ”

“เห็นหมดเลย เห็นทุกสิ่งทุกอย่าง”

“ผมจะต้องไปให้ได้”

“ฉันก็อยากจะไป” (475) (เน้นโดยผู้วิจัย)

3. หมาเน่าลอยน้ำ

การ “ฆ่ากัน” ของคนเมืองอย่างที่ประวิงเรียกว่า มีมารยาท และมีวัฒนธรรม ทั้งยังหมดจดและแนบเนียน จนแม้กระทั่งผู้ถูกระทำเองก็อาจไม่รู้ตัว (นิคม รายยาว, 2547ก : 59) ปรากฏใน หมาเน่าลอยน้ำ (2530)¹ ของชาติ กอบจิตติ

อันที่จริงการเอาไรต์เอาเปรียบกันของคนในสังคมนับเป็นเนื้อหาหลักในวรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงสังคมของไทย แต่การผลิตซ้ำความคิดเรื่องต้นตอของปัญหา ว่าเป็นการกดขี่ขูดรีดของอภิสิทธิ์ชนเท่านั้น ก็อาจทำให้สิ่งซับซ้อนถูกมองผิดจากความจริง นำสนใจว่าวัฒนธรรมอย่างไรได้เป็นวัฒนธรรมที่เอื้อต่อการ “ฆ่ากัน” อย่างแนบเนียน ผู้ที่ดำรงอยู่ในวิถีชีวิตเช่นนี้ได้โดยไม่ตั้งคำถาม น่าจะมีส่วนรับผิดชอบต่อปัญหาไม่ยิ่งหย่อนกว่าผู้กระทำ และถึงแม้มีการตั้งคำถามก็เชื่อว่า

¹ งานวิจัยนี้ใช้ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 13 ปีพ.ศ. 2546

แก้ไขระบบชีวิตที่ตั้งมั่นอยู่ก่อนได้ง่ายๆ ใน หมาเน่าลอยน้ำ ผู้แต่งชี้ว่าจำเป็นต้องทำความเข้าใจให้กระจ่าง ให้เห็นภาพรวมของทั้งระบบในลักษณะ “ปัจจัยการ” กล่าวคือมองทะลุความเป็นเหตุปัจจัยระหว่างเหตุและผลของพฤติกรรมของผู้คนซึ่งส่งผลต่อเนื่องจนเวียนกลับสู่ทุกคนไม่แตกต่างกัน กลายเป็นวงจรของปัญหาที่ไม่อาจบอกได้ว่าตั้งต้นที่จุดใด หรือใครเป็นผู้เริ่มต้นกระทำกันแบบทวิประพันธ์ที่น่าเสนอปัญหาในลักษณะนี้มี “แก่นเรื่องแบบงูกินหาง” (ชาติ กอบจิตติ, 2538 : 69) พฤติกรรมของผู้คนก็จัดเป็น “ทฤษฎีวงกลม” (ชาติ กอบจิตติ, 2546 :110) ดังที่ตัวเอกของเรื่องคิดว่า

... สิ่งที่คุณในสังคมกระทำต่อกันนั้นไม่ว่าจะเป็นใครทำอะไรก็ตาม จะมีผลต่อกันเสมอ กระทบต่อกันไป แล้วท้ายสุดก็จะเวียนมาถึงผู้กระทำ ถ้าเขายังเอาเปรียบคนอื่นมากขึ้น คนที่ถูกเอาเปรียบเมื่อมีโอกาสก็จะเอาเปรียบคนต่อไป ต่อ ๆ กันไป จนเมื่อครบขบวนการแล้ว ท้ายที่สุดสังคมที่เขาอยู่ก็จะกลายเป็นสังคมที่จ้องแต่จะเอาเปรียบกัน ... (92)

ดังนั้นการแก้ไขจึงต้องเริ่มต้นที่จิตสำนึกที่จะตัดตอนวงจรของการเอาเปรียบคนอื่นเพื่อจะสร้างผลสะท้อนต่อเนื่องไปในทางตรงข้าม กลายเป็นวงจรของการกระทำอีกอย่างหนึ่ง คือการถือคุณไม่เบียดเบียนกัน จึงกล่าวได้ว่า

... ถ้าเขาเริ่มต้นด้วยการไม่เอาเปรียบคนอื่น ผลก็จะกระทบออกไปในทางตรงข้าม มันเป็นผลสะท้อนต่อเนื่องกัน ดังเช่น “เส้นรอบวงกลม” ซึ่งไม่มีจุดเริ่มต้นและจุดจบ มันจะหมุนเวียนอยู่ตลอดเวลา (93)

สิ่งที่ตัวเอกและเพื่อนคนอื่นที่เชื่อในทฤษฎีนี้พยายามจะทำก็คือ การหยิบยื่นสิ่งที่ดีให้แก่สังคมในช่องทางของงานโฆษณาซึ่งเป็นอาชีพของพวกเขา ตัวละครเหล่านี้คิดว่า หากเริ่มต้นด้วยการลดค่าโฆษณาให้ถูกลง ต้นทุนการผลิตของผู้ประกอบการต่ำลง ราคาสินค้าก็จะถูกลง ผลดีก็จะตกแก่ประชาชนส่วนใหญ่ซึ่งเป็นผู้บริโภค หรือหากไม่เป็นไปตามนี้อย่างน้อยก็อาจทำให้ผู้ผลิตรายย่อยมีโอกาสที่จะแข่งขันกับบริษัทใหญ่ ๆ ได้ การผูกขาดสินค้าก็จะลดลง ส่งผลให้ราคาสินค้าต่ำลงได้ในที่สุด พวกเขาเริ่มต้นด้วยการแยกตัวออกมาตั้งสำนักงานใหม่ และดำเนินกิจการตามแนวคิดนี้เรื่อยมา เมื่อมีอุปสรรคก็ช่วยกันแก้ไข จนในที่สุดบริษัทนี้ก็เติบโตขึ้นและอยู่ได้อย่างมั่นคง

ความขัดแย้งเกิดขึ้นเมื่อความคาดหวังจะให้สังคมดีขึ้นด้วยการสวนกระแสค่านิยมยังยากจะเป็นจริง ข้าราชการดำเนินงานตามอุดมการณ์ของพวกเขา ก็กลับเป็นแค่การลดต้นทุนและเพิ่มผลกำไรแก่ผู้ประกอบการเท่านั้น ราคาสินค้าไม่ได้ถูกลง ประชาชนผู้บริโภคก็ไม่ได้ประโยชน์

อย่างไรก็ตาม ความตั้งใจจะไม่ทำงานรับใช้บริษัทที่ผลิตสินค้าฟุ่มเฟือยก็ไม่ได้ให้ผลในทางที่จะช่วยให้สังคมดีขึ้น เพราะแม้พวกเขาไม่ทำก็มีบริษัทโฆษณาอีกมากมายพร้อมจะรับงาน ตัวเอกและกลุ่มเพื่อนเป็นเหมือนคนหนุ่มสาวอีกไม่น้อยในสังคม คือเป็นนักอุดมการณ์ที่สำเร็จการศึกษามาร่วมกับความเชื่อมั่นในพลังสร้างสรรค์ และคิดว่าโลกภายนอกนั้นสดใสสวยงามเหมือนเมื่อครั้งทำกิจกรรมในมหาวิทยาลัย (87) แต่นานไปเมื่อต้องเผชิญกับปัญหาในโลกของความเป็นจริง ความคิดฝันจะอุทิศตนเพื่อสังคมก็ค่อย ๆ ถูกกัดกร่อนไป (90) นั้นแสดงว่ามีความขัดแย้งเมื่อพยายามสวนทางกับสังคม ความเข้าใจข้อเท็จจริงและมูลเหตุปัญหาที่ซ่อนอยู่ในธรรมชาติอันซับซ้อนของมนุษย์ น่าจะเป็นประโยชน์ในการยืนหยัด แต่ยิ่งนานไปพวกเขายิ่งต้องต่อสู้อย่างโดดเดี่ยวเพราะคนอื่นต่างมุ่งแสวงหากำไรและจ้องแต่จะเอาผลประโยชน์ ไม่มีใครยอมเป็นคนขาดทุน และแม้พวกเขาจะยอมเป็นจุดเริ่มต้นของการไม่เอาัดเอาเปรียบเสียเองก็ไม่ได้ก่อผลสะเทือนใด ๆ เพื่อนคนหนึ่งซึ่งเริ่มจะหมดความเชื่อมั่นในเรื่องผลต่อเนื่องของการไม่เอาเปรียบกันในเส้นรอบวง ขอถอนตัวเพราะ “ไม่รู้จะทนทำต่อไปทำไม” ในเมื่อคนอื่น ๆ ในสังคม “ไม่ใยดีจะทำ” ผลกระทบใด ๆ ที่เคยคาดหวังก็ “ยังไม่เห็นกับตาสักที ตรงข้ามกลับทรุดหนักลง” ยิ่งอ่านข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ ที่เสียดายบริษัทคนหนึ่งประสบอุบัติเหตุขาดหัก และเงินที่เขากำลังนำไปเข้าบริษัทกระจายเคลื่อนอยู่บนท้องถนน ถูกผู้คนกรูกันเข้าแย่งชิง เพื่อนของตัวเอกคนนี้ จึงตัดสินใจได้และบอกเพื่อนคนอื่นว่า “ควรเลิกความคิดดั้งเดิมเสียที แล้วหันเข้าไปฟาดฟันกันเช่นคนอื่น ๆ บ้าง” (101-102)

ตัวเอกต้องตัดสินใจครั้งสำคัญเมื่อเพื่อนร่วมอุดมการณ์ถอนศรัทธา บริษัทมีหนี้สิน และเขาถูกเรียกร้องค่าชดเชยอย่างเอาัดเอาเปรียบในกรณีอุบัติเหตุที่เขาขับรถไปชนกับรถคันอื่น ทั้งค่าเสียหาย ค่ารักษาพยาบาล ค่าซ่อมรถ ไม่ต่างอะไรกับการเป็นสัตว์เคราะห์ร้ายที่ตกเป็นเหยื่อให้นักล่ารุมทั้ง จนเขาต้องคิดทบทวนว่า เมื่อเป็นเช่นนี้เขาจะเลือกเป็นอย่างไร ระหว่าง “อีกา” ซึ่งหมายถึงผู้ล่า หรือจะเป็น “หมาเนา” ซึ่งหมายถึงเหยื่อ ดังในตอนจบของเรื่อง ที่บรรยายความคิดโต้ตอบกับตนเองของเขาว่า

ในระหว่างทางนั่งรถกลับกรุงเทพฯ ภาพของหมาเนาและอีกาเมื่อวันวาน ผุดขึ้นในห้วงคิดของคุณเกือบตลอดเวลา วันเวียนเกล้าเข้ากับเหตุการณ์ที่คุณประสบเหตุ แคล้วเข้ากันจนเหมือนเป็นเหตุการณ์เดียวกัน

บางขณะคุณลูบคลำเงินในกระเป๋าทางกองอย่างนึกเสียดาย ช่วงเวลานี้มีคำถามหนึ่งแทงถามคุณขึ้นมา เมื่อนึกถึงหนี้สินส่วนตัวของคุณ และเรื่องของเพื่อนคุณคนที่เป็นอาร์ตไดเร็คเตอร์ เป็นคำถามที่คุณยังไม่กล้าตอบ ในตอนนี้...แต่เริ่มกล้าที่จะคิดถามตัวเองว่า

คุณจะเลือกเป็นอีกา หรือหมาเนา?

คุณจะเลือกเป็นอีกา หรือหมาเนา? (143)

น่าสังเกตว่าความกล้าที่จะถามและตอบข้างต้นนี้ เป็นสิ่งท้าทายทางจริยธรรม ความกล้าที่จะตั้งคำถามเช่นนี้แสดงว่า เขากล้าที่จะเผชิญกับความล้มเหลว กล้าที่จะเจ็บปวดขณะเกิดความละอายใจที่จะหันหลังให้อุตมการณ์ มิฉะนั้นก็กล้าที่จะรับว่าถ้าตนเองยังเป็นหมาเฝ้าก็จะต้องถูกทิ้งต่อไป อย่างไรก็ตามหากคิดตามทฤษฎีวงกลม ทุกคนก็เป็นทั้งอิกาและหมาเฝ้าอยู่ในตัวเอง หากจะยอมเป็นหมาเฝ้าอย่างเดียวจะเปลี่ยนใจอิกาให้เลิกเสพหมาเฝ้าได้หรือไม่ ดูจะไร้หนทาง คำถามนี้ตัวละครยังไม่กล้าตอบ นั่นแสดงว่าไม่กล้ายอมรับความสิ้นหวัง แต่ผู้อ่านอาจคิดว่า การลดทอนปัญหาสังคมจำเป็นต้องเริ่มต้นที่ความอดทนต่อความทุกข์หรือแม้แต่ความสิ้นหวัง หากหวังจะให้สังคมดีขึ้นก็คงจะไม่มีทางเลือกอื่น นอกจากจะลดการเอาเปรียบกันโดยต้องเริ่มต้นที่ตัวเราเองก่อนเป็นอันดับแรก トラบิตที่เราแย้งอ้างการถูกเอาเปรียบจากผู้อื่นเพื่อสร้างความชอบธรรมในการเอาเปรียบคนอื่นให้ตัวเอง ก็คงจะไม่มีอะไรดีขึ้น

เมื่อเทียบกับตัวเอง การถอนตัวจาก“ขบวนการ”สวนกระแส ที่เพื่อนของเขาตัดสินใจได้เด็ดขาด มาจากสถานการณ์ที่ต่างกันคือเพื่อนของเขามีครอบครัวและกำลังจะมีลูก จึงต้องการสร้างหลักประกันให้ครอบครัว ขณะที่คนโสดอย่างตัวเองแม้เสียตายทรัพย์สินเงินทอง ก็อาจจะยังยืนหยัดอยู่ได้ด้วยการปลอบประโลมตัวเองว่า “เราเริ่มมาจากศูนย์” (87) ความแตกต่างข้างต้นนี้ดูจะเป็นการผูกเรื่องที่ทำให้ขบคิดไม่น้อยในประเด็น “ครอบครัว” และ “อุตมการณ์” แต่ทั้งนี้ก็คงไม่ได้หมายความว่าอุดมคติทางสังคมจะมีอยู่แต่ในโลกเฉพาะของผู้ไม่มีพันธะเท่านั้น นวนิยายเรื่องนี้อาจไม่ได้มุ่งกระตุ้นสำนึกของคนที่เขาเปรียบคนอื่นอยู่แล้ว แต่มุ่งสร้างความแข็งแกร่งทางจริยธรรมแก่ผู้รับผิดชอบต่อสังคม แนวคิดที่ควบคุมการสร้างเรื่องของนวนิยายเรื่องนี้ อาจมีว่า การที่สังคมมีแต่ปัญหาและเต็มไปด้วยคนที่จ้องแต่จะเอาเปรียบกัน ไม่ได้เป็นเพราะธาตุแท้ของมนุษย์นั้นมีแต่ความชั่วร้าย ความใฝ่ดีของมนุษย์นั้นมีอยู่จริง มีคนมากมายที่พยายามจะเป็นคนดี แต่เป็นเรื่องน่าเศร้าที่พวกเขาไม่อาจต้านทานกระแสแห่ง“วัฒนธรรม”ด้านมืดของความเห็นแก่ตัวของสังคม หรือหากใช้ศัพท์เฉพาะของเรื่องก็คงต้องกล่าวว่า ไม่อาจต้านทานผลสะท้อนต่อเนื่องของการเอาเปรียบกันจนไม่อาจลดละการเอาเปรียบคนอื่นได้ ถึงแม้ว่าตามแนวคิดนี้ ทุกคนอาจผลัดกันเป็นทั้งอิกาและหมาเฝ้า หรือบางคนอาจจะเชี่ยวชาญพอที่จะเป็นแต่อีกา อย่างไรก็ตามทางเลือกอย่างชาวดำเช่นนี้แสดงว่าผู้แต่งยังไม่สามารถหาทางออกที่เหมาะสมได้ แม้เลือกเป็นหมาเฝ้าก็ยังไม่สามารถสร้างวงจรใหม่ ยิ่งเลือกเป็นอิกาก็เท่ากับเลือกสร้างความยั่งยืนแก่วงจรเลวร้ายมากขึ้นไปอีก

ดังนั้นเมื่อตัวละครไม่กล้าตอบคำถาม นวนิยายเรื่องนี้จึงเป็นเพียงการแสดงมูลเหตุของปัญหาที่มีความเป็นไปได้อย่างมากกว่าจะทำให้คนมีอุดมการณ์ไม่สามารถดำรงอยู่ในแนวทางของตนได้ สาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้เพื่อนของตัวเอกหันหลังให้อุตมการณ์ก็คือความรักและความรับผิดชอบต่อครอบครัวอันเป็นหน้าที่ส่วนตน เขากำลังจะมีลูกจึงเกิดเป็นห่วงอนาคตของครอบครัว นี่เป็นมูลเหตุประการหนึ่งที่ทำให้นักอุดมคติเลิกล้มอุดมการณ์แล้วหันมาหมกมุ่นกับการสร้างความเติบโตของครอบครัวกันมานานักต่อนักแล้ว แต่คงไม่มีใครนึกตำหนิผู้พ่ายแพ้ได้เต็มที่

นัก เพราะความพะวงกับตัวตนก็เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ พื้นที่ที่มีครอบครัว และ โดยเฉพาะเมื่อกำลังจะมีลูก ชีวิตของนักอุดมคติยอมไม่ได้เป็นของเขาคนเดียวเสียแล้ว ผู้แต่งเองก็ คงประสงค์จะให้เห็นใจเขามากกว่าตำหนิ ดังที่สื่อผ่านความคิดของตัวเอกว่า คงไม่มีใครเข้าใจ ความรู้สึกของคนที่กำลังจะมีลูกของเขาได้จริง ๆ หรือ เพราะคนอื่นต่างก็ “ไม่ได้รู้สึกเอง” (100) (ตัวละครที่เป็นกลุ่มเพื่อนของตัวเอกต่างก็ไม่เคยผ่านประสบการณ์นี้มาก่อน) ตัวเอกยังกล่าวกับ ตนเองต่อมาอีกว่า

คุณขอร้องให้เขาคิดดูให้ดีกว่าตัดสินใจ เพราะน่าจะมีทางออกทางอื่นที่ ดีกว่านี้ คุณพูดกับเขาว่า ถึงที่สุดแล้ว เมื่อเขายังยืนยันกรณความคิดนี้อยู่ คุณก็ไม่สามารถคัดค้านได้ ในขณะที่เดียวกันคุณก็จะไม่โกรธเขาเลย เขาได้ ทำหน้าที่นี้มานาน อาจจะเหนื่อยล้า เช่นเดียวกับคนอื่นอีกหลายคนที่เคย กระทำผ่านมา อย่างน้อยถ้าเพื่อนคุณอยากพักผ่อน ก็สมควรจะได้พัก เขา ยังดีกว่าคนที่ไม่เคยทำอะไรเพื่อคนอื่นเลย และถ้าถึงวันนี้เขาตัดสินใจแยก ทางออกไป คุณและเขาก็ยังคงเป็นเพื่อนกันอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง (104)

แต่ผู้แต่งไม่ลืมที่จะเตือนว่าการตัดสินใจเลิกล้มอุดมการณ์เพราะความรักลูกเป็น การเล็งผลระยะสั้นหรือเฉพาะหน้า เพราะเป็นเพียงการเตรียมสิ่งที่ดีให้อนุชนเติบโตขึ้นในที่ที่ เสวยวัย ดังที่สื่อผ่านความคิดของตัวเอกว่า

... ถูกละการสร้างหลักฐานทรัพย์สินสมบัติให้ลูกนั้นเป็นสิ่งที่พ่อแม่ทุกคนอยาก กระทำ แต่ขณะเดียวกันเราจะไม่สร้างสรรค์สังคมที่ดีเตรียมไว้ให้ลูกเราด้วย หรือ? หรือว่าเราจะให้เขาเติบโตขึ้นมาด้วยการเป็นอยู่ที่ดีท่ามกลางสังคมที่ เสวยวัย?

การเลี้ยงลูกนั้นควรเลี้ยงคนรุ่นลูกเราด้วย มิใช่มุ่งแต่จะเลี้ยงเฉพาะลูก เราคคนเดียว (103)

สาเหตุอีกประการหนึ่งของการเลิกล้มอุดมการณ์นั้นมาจากการไม่รู้แจ้งแทงตลอด ในปัญหาอันซับซ้อน พวกเขามองเห็นวงจรที่เป็นผลสะท้อนต่อเนื่องของการเอาเปรียบกันอย่าง ชัดเจน แต่ทางออกของปัญหากลับไม่ได้ง่ายอย่างเล็งผลเลิศ เพราะลืมนึกไปว่าเพียงแต่ไม่เอา เปรียบคนอื่นก็ทำได้ยากเสียแล้ว ในขณะที่วงจรของการเอาเปรียบกันช่างไหลเร็วแรงและเชี่ยว กราก และในโลกของความเป็นจริงวงจรที่ว่านี้คงจะมีอีกหลายวงที่ซ้อนทับกันอยู่ หรือหากกล่าวใน แง่ของผลสะท้อนต่อเนื่องก็คือ คน ๆ หนึ่งอาจได้รับผลกระทบมาจากหลายทิศหลายทางและผล สะท้อนของการเอาเปรียบกันก็มีมากกว่าการเกื้อกูล ในที่สุดแล้วก็คงต้องขึ้นอยู่กับว่าเขาจะกล้า

ผันตัวเองไปสู่เส้นรอบวงของวงไหนโดยต้องกล้าที่จะเจ็บปวดด้วย ประเด็นเหล่านี้เห็นได้ใน พฤติกรรมของตัวละครในเรื่อง โดยเฉพาะตัวเอก ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

นวนิยายเรื่องนี้มีวิธีการจบเรื่องที่มีพลังในการกระตุ้นการครุ่นคิดเป็นอย่างยิ่ง ในทางหนึ่งการไม่มีคำตอบของตัวเอกขณะสนทนากับตนเองเช่นนี้ ก็คือการทิ้งคำถามไว้ให้ผู้อ่าน ว่า หากตัวละครตัวนี้เป็น “ตัวคุณ” และได้ผ่านประสบการณ์มาอย่างเดียวกับตัวละครในเรื่อง “คุณ” จะตัดสินใจอย่างไร ด้วยมโนสำนึกที่พอจะมีอยู่เราคงไม่ยากเป็นอีกา แต่ขณะเดียวกัน การจะเลือกเป็นหมาเนาให้ใครเขาเปรียบก็คงจะเป็นสภาวะที่อดทนได้ยากและน่าเวทนาเกินไป อีกทั้งยังจำเป็นต้องอาศัยความเสียสละและความแข็งแกร่งทางจริยธรรมชนิดยิ่งยวด ผู้อ่านบางคน อาจจะเสี่ยงไปตอบว่า ฉันจะเลือก “ไม่เป็นอีกา” แต่ในขณะเดียวกันก็ “ไม่ขอเป็นหมาเนา” ด้วยจะ ได้ไหม? แต่ดูเหมือนนวนิยายเรื่องนี้จะไม่เหลือที่ว่างไว้สำหรับคำตอบที่ไม่เลือกเป็นข้างใดข้าง หนึ่งในสถานการณ์เช่นนี้ การเป็นอีกาคือมูลเหตุของปัญหาอันเป็นที่รู้จักกันอยู่ แต่อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่า เพียงแต่ไม่เลือกเป็นอีกาแล้วจะรอดพ้นจากการเป็นต้นเหตุของปัญหา หรือ หากจะกล่าวอย่างตรงไปตรงมาก็คือ การเอาเปรียบคนอื่นนั้นนำไปสู่ปัญหา แต่ไม่ได้หมายความว่า การไม่ยอมเป็นผู้เสียเปรียบจะไม่เป็นมูลเหตุของปัญหา

ในที่สุดนวนิยายเรื่องนี้ก็นำเราไปสู่การวิเคราะห์มูลเหตุด้วยวิธีการทางปรัชญา ที่ ดึงลึกลงสู่ตัวตนของมนุษย์และเร่งเร้าการตรวจสอบตัวเอง เพราะมูลเหตุของปัญหานี้ก็มีอยู่แม้แต่ ในคนดีมีอุดมการณ์อย่างตัวเอก ดังปฏิภิกิริยาของเขาที่มีต่อคนขับรถแท็กซี่ ซึ่งเป็นผู้เสียหาย สังเกตได้ว่าเขาไม่ได้เกียจกรอนที่จะชดใช้ค่าเสียหาย ค่ารักษาพยาบาล ค่าซ่อมรถ ให้ตัวละคร อื่นคือชายสูงอายุผู้เป็นพ่อค้าจากรเย็บผ้า รวมทั้งลูกอีกสองคนและหลานสาวของแก ต่อรองบ้างก็ตกลงกันได้ แต่ค่าซ่อมรถของแท็กซี่คนนี้ก็กลับเป็นปัญหาสำหรับเขา เดิมแท็กซี่เรียกสองหมื่นบาท ต่อมาลดลงเหลือหมื่นห้า แต่ตัวเอกจะให้อู่ที่ตำรวจเจ้าของคดีจัดให้รับซ่อมในราคาหนึ่งหมื่น สังเกตได้ว่าเขาจัดตัวเองเป็นฝ่ายตำรวจจึงเรียกอู่ที่ว่า “อู่ฉัน” ฝ่ายแท็กซี่ไม่ไว้ใจจึงขอเอาไปทำ เองในราคาเท่ากัน แต่ขออีกห้าร้อยเป็นค่ายกรถ แต่ตัวเอกไม่ยอม แม้สุดท้ายแท็กซี่ตัดใจไม่ เรียกค่ายกรถ ขอค่าซ่อมเท่าเดิม แต่จะเอาไปทำเองเขาก็ยังไม่ยอมทั้ง ๆ ที่ไม่ว่าจะให้ฝ่ายไหนทำเขาก็ ต้องจ่ายในราคาที่เท่ากัน ในการนี้ผู้แต่งไม่ลืมที่จะกระตุ้นให้ผู้อ่านคิดด้วยวิธีการที่ใช้ได้ผลเสมอ ในบทประพันธ์ของเขา นั่นคือการกระตุ้นให้คิดด้วยข้อสงสัยหรือการตั้งคำถามของตัวละคร

“พี่ ผมขออีกห้าร้อยแล้วกันนำ ค่ายกรถ” เขาระเซิบ

คุณเริ่มหงุดหงิดกับการต่อรองที่ไม่ยอมเลิกรานี้ คิดทบทวนตั้งแต่ เริ่มแรก เขาเรียกสองหมื่น แล้วลดลงมาเหลือหมื่นห้า ครั้นต่อรองลงมา เหลือหนึ่งหมื่น เขาก็ลดเป็นหมื่นสอง เมื่อคุณไม่ยอมจริง ๆ เขาก็กลับเป็น ฝ่ายยอม แต่มีข้อแม้จะขอเพิ่มอีกห้าร้อยเป็นค่ายกรถ ถ้าอย่างนั้นในตอน แรกพวกเขาก็หมายถึงจะเล่นเงินคุณฟรี-หนึ่งหมื่น

-มันเกินไป. คุณคิด

“ฉันเอาแบบที่ตกลงกันไว้ดีกว่า ให้ทางอู๋ฉันทำ หหมดเรื่องกัน” คุณบอกด้วยน้ำเสียงเบา ๆ แต่เด็ดขาด

คนขับแท็กซี่เจียบกริบ เขาลุกเดินออกไปนอกห้อง นายตำรวจเงยหน้าขึ้นมองแล้วก้มลงเขียนต่อ

คุณไม่เข้าใจตัวเองเหมือนกันว่าทำไมจึงไม่ยอมเขาไป เงินอีกแค่ห้าร้อยเท่านั้นเอง จะได้หหมดเรื่องหมดราวจากพวกเขาเสียที แต่บอกตัวเองได้ว่า ยังไง ๆ ก็ไม่ยอม ลดลงมาเหลือร้อยหนึ่งก็ไม่ยอม คุณรู้สึกเช่นนั้น

คนขับแท็กซี่กลับมา นั่งข้างคุณอีก

“หมีนึ่งก็ได้ ตกลง” เขากระซิบกระซาบ

“ไม่เอาแล้ว ฉันจะให้ทางนี้ทำ” คุณตัดสินใจเด็ดขาด ไม่เข้าใจตัวเองอีกเหมือนกันว่าทำไมถึงไม่ยอม (57) (เน้นโดยผู้วิจัย)

เมื่อตัวละครหาคำตอบให้ตัวเองได้ไม่ลู่ลวง ก็เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้อ่าน (ซึ่งโดยมากมักรู้อะไรมากกว่าตัวละคร) ได้คิดค้นหาคำตอบ และในกรณีนี้เนื้อเรื่องนั้นก็ชวนให้ผู้อ่านตั้งข้อสงสัยไว้ก่อนในเบื้องต้นว่า แท็กซี่คนนี้อาจไม่ได้ตั้งใจเอาเปรียบตัวเองจริง ๆ อย่างที่เขาเข้าใจ เพียงแต่ประสงค์จะเรียกร้องและปกป้องสิทธิที่พึงมีพึงได้ของเขาเท่านั้น สาเหตุที่ทำให้รู้สึกเช่นนั้นมิได้หลายประการ ประการแรกมีหลายครั้งที่ผู้เล่ากล่าวถึงแท็กซี่ด้วยคำบรรยายที่ชวนให้เห็นใจมากกว่าจะแสดงว่าเขาเป็นคนประเภทมีเล่ห์เหลี่ยม ดังเช่น “คนขับแท็กซี่นั่งอยู่เก้าอี้หลังสุด ตัวเขาค่อนข้างเล็ก สีหน้าเขามองทุกข์เหมือนว่าแบกของหนักอยู่ตลอดเวลา” (4) หรือในตอนที่เขาหมดหวังกับการต่อรองกับตัวเอง ผู้เล่าก็บรรยายว่า “สิ้นคำตอบของคุณ ดูเหมือนว่าเขาจะระงับความผิดหวังเอาไว้ไม่อยู่ มันจึงเล็ดลอดออกมาทางสีหน้า นั่งก้มหน้าไม่พูดอะไรออกมาสักคำ” (58)

ประการที่สอง คนขับแท็กซี่ดูจะสนใจเฉพาะแต่ค่าซ่อมรถอันเป็นเครื่องมือทำมาหากินของเขาเพื่อให้มันกลับมาใช้การได้ดังเดิมเท่านั้น ในส่วนของค่าชดใช้อื่นเขาไม่ได้เป็นคนต้นคิดให้ตัวเองต้องจ่ายอะไรมากไปกว่าที่สมควรจะต้องจ่าย จะมีก็แต่คล้ายตามตัวละครอื่น เช่นเมื่อชายสูงอายุซึ่งเป็นพ่อค้าเหล้ามัจฉา รวมทั้งลูก ๆ และหลานสาวซึ่งเป็นผู้เสียหายในอุบัติเหตุนี้เรียกร้องค่าทำขวัญหรือค่าเสียหายที่นอกเหนือจากค่ารักษาพยาบาล เขาก็ขอด้วย โดยอ้างว่าเป็นค่าชดเชยที่บาดเจ็บวิ่งรถไม่ได้อย่างน้อยก็สองถึงสามวัน อาจจะเป็นเพราะคิดขึ้นมาได้ว่าเมื่อคนอื่นสมควรได้เขาก็สมควรจะได้ด้วย แต่ก็เรียกแค่พอเหมาะพอควร ขณะที่คุณลุงเรียกสองพันเขาขอแค่หนึ่งพัน ครั้นเมื่อตัวเองต่อรองลงมาเหลือคนละครึ่ง เขาก็ไม่ได้ต่อรองอะไรอีก ต่างกับคุณลุงเมื่อยอมแล้วก็ยังไม่วายแสดงให้คนอื่นเห็นว่าตนมีน้ำใจ ด้วยการทวงบุญคุณที่ไม่ได้คิดค่า

ยาค่าทำแผลเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เป็นการปฐมพยาบาลเบื้องต้น ด้วยประโยคที่ว่า “ค่ายา ค่าทำแผล เมื่อคืนนี้ก็ได้คิดกับคุณนะนี่” (63) ครั้นเสร็จสิ้นกระบวนการตรวจร่างกายคุณลุงก็ยังไม่วายที่จะแสดงความมีมิตรภาพ ด้วยการเสนอขึ้นมาว่า “ควรจะไปรับประทานอาหารร่วมกันสักมื้อ” (ที่ตัวเอกต้องเป็นคนจ่าย) เพราะ “ไม่รู้เมื่อไหร่จะได้เจอกันอีก” (77)

ประการที่สาม การวินิจฉัยว่าใครเอาเปรียบหรือไม่อาจจะวางอยู่บนความเข้าใจที่ไม่ต้องแท้ สำหรับคนที่เคยอ่าน คำพิพากษา มาก่อน นวนิยายเรื่องหลังนี้ชวนให้คิดไปถึงกรณีของฟักในคราวที่เขาตัดสินผู้อื่นอย่างคลาดเคลื่อน โดยเฉพาะระหว่างคนชั่วอย่างครูใหญ่ที่ฟักเห็นว่าดี กับสัปเหร่อไซมิตรแท้ที่ฟักเคยคิดว่าเป็นไอ้เผ่าเจ้าเล่ห์ ใน หมาเนาลอยน้ำ หมวดหนุ่ม และเจ้าของอยู่เป็นคน ที่ตัวเอกเห็นว่า “ไม่เคยคิดเอาเปรียบใคร ไม่กระหน่ำซ้ำเติมคนที่ปลั่งพลาด” และช่วยยืนยันความเชื่อที่ว่า “ในสังคมยังมีคนดีอยู่อีกมากมาย” และทำให้เขา “มีกำลังใจที่จะทำเพื่อคนอื่น ๆ ต่อไป” (ชาติ กอบจิตติ, 2546 : 123-124) แต่ก็น่าสงสัยว่า ความเข้าใจของเราอาจผิดพลาด ในทางกลับกันคนที่ตัวเอกเห็นว่าเอาเปรียบเขาว่าใครอย่างคนขับแท็กซี่ก็อาจเป็นเพียงคนที่กลัวการถูกเอาเปรียบเท่านั้น

สุดท้ายหมวดหนุ่มเจ้าของคดีกับเจ้าของอู่ก็เป็นอย่างที่คาด พวกเขาจ้องจะหาผลประโยชน์จากเหยื่อที่พลัดหลงเข้ามาในช่องทางของหน้าที่การงานจนอาจจะเรียกได้ว่าทำเป็นอาชีพ ส่วนในกรณีของแท็กซี่แม้ไม่มีคำเฉลยอย่างชัดเจนว่า สุดท้ายแล้วพฤติกรรมของเขานั้นเป็นการทำอะไรหรือว่าเป็นเพียงแค่การเรียกรถค่าเช่าใช้ตามที่ควรจะได้ แต่ผู้แต่งก็มีวิธีกระตุ้นให้ผู้อ่านเห็นใจ ดังคำบรรยายอาการปฏิกิริยาตั้งที่ไต่ยกตัวอย่างมาข้างต้นแล้ว ในตอนท้ายเรื่องเมื่อเสร็จสิ้นกระบวนการชดใช้ปรากฏว่ารถเขาใช้งานไม่ได้ตั้งเก่า เพราะตัวเอกไต่ยกหน้าที่ให้ไปแล้ว ทั้งตำรวจก็ไม่ให้ความยุติธรรมเพราะรู้กันกับอู่ คำพรุสวาทอย่างเดือดดาลของคนขับแท็กซี่ว่า “ไอ้เหี้ย ขอให้มึงฉิบหาย ฉิบหาย” (128) นั้น ดูจะเป็นการระบายอารมณ์กตสันของคนที่ถูกเอาเปรียบ มากกว่าจะเป็นปฏิกิริยาของคนที่จะเอาเปรียบคนอื่นแล้วไม่ได้ตั้งใจ ในการนี้ผู้แต่งก็ไม่ลืมที่จะเร่งเร้าให้คิดด้วยคำถามของตัวเอกอีกครั้งว่า “มันเป็นความผิดของกูหรือ?” (128)

การที่คนขับแท็กซี่ซึ่งตกเป็นเหยื่อไม่ได้ได้รับความยุติธรรมก็ย่อมเป็นความผิดพลาดของตัวเอก เพราะตัวเอกคือคนที่ให้อำนาจในการจัดการครั้งนี้แก่เจ้าของอู่โดยไม่ตั้งใจ เขาได้กลายเป็นผู้เปิดโอกาสให้พวกที่จ้องจะใช้อำนาจเอาเปรียบคนอื่นอยู่แล้ว กระทำกับคนทำมาหากินอย่างชนิดที่กฎหมายก็เข้ามาให้ความเป็นธรรมไม่ได้ มูลเหตุของความผิดพลาดครั้งนี้มาจาก “การไม่ยอมเสียเปรียบ” หรือ “การไม่ยอมตกเป็นเหยื่อ” เพราะนี่คือคำตอบที่ผู้อ่านอาจคิดได้จากข้อสงสัยของตัวเอกที่ว่า ทำไมเขาจึงไม่ยอมในคราวที่แท็กซี่ขอค่ายกรถแต่หาร้อยบาทหรือสุดท้ายเขาขอแค่นำรถไปซ่อมเองแล้วจบเรื่องกันไป ในเนื้อเรื่องตอนนี้เห็นได้ว่าสิ่งที่ตัวเอกพยายามปกป้องนั้นไม่ใช่จำนวนเงินที่เขาอาจต้องจ่ายเพิ่มเสียแล้ว เพราะไม่ว่าเขาให้ช่างไหนทำก็ต้องจ่ายเท่ากัน สิ่งที่เขาประสงค์จะได้คือความรู้สึกว่าตัวเองมีโอกาสได้โต้ตอบ เพราะการโต้ตอบทำให้

เขารู้สึกว่าสถานะความเป็นเหยื่อของเขานั้นลดลง พฤติกรรมนี้ไม่ต่างจากตอนที่เขาขอใบเสร็จจากคลินิกทั้งที่ไม่รู้ว่าเขาจะไปทำอะไร แต่ขอมาเพราะคิดเพียงว่า “อย่างน้อยสถานที่นี้ควรจะมีสิ่งเปลี่ยนกระดาดอีกสักแผ่นหนึ่ง ก่อนที่คุณจะควักกระดาดอีกหลายแผ่นให้เขา” (76)

อาจเป็นเรื่องน่าฉงนเมื่อกล่าวว่าการไม่ยอมเสียเปรียบหรือการไม่ยอมตกเป็นเหยื่อคือมูลเหตุส่วนหนึ่งของปัญหา จึงกล่าวได้ว่าความตั้งใจจะแก้ปัญหาก็ไม่เอาเปรียบใครยังไม่พอ จิตสำนึกของความเห็นอกเห็นใจกันยังเป็นสิ่งจำเป็นไม่น้อยหรือยิ่งกว่า เห็นได้ว่านวนิยายเรื่องนี้ไม่ได้เสนอปัญหาการเอาเปรียบอย่างร้ายแรง ดังที่ปรากฏในนวนิยายเพื่อชีวิต หากแต่เสนอปัญหาการเอาเปรียบกันในชีวิตประจำวันที่เกิดขึ้นได้ตลอดเวลาในแง่ที่เป็น “ปัญหาการ” เพราะคนหนึ่งถูกเอาเปรียบเขาจึงเอาเปรียบคนอื่นต่อไป แต่ “หลักการ” ที่เริ่มต้นที่การไม่เอาเปรียบเพื่อส่งผลกระทบไปในทางตรงข้าม ต้องเริ่มต้นด้วยความเมตตาอย่างแท้จริง หนึ่งผู้ร่วม “ขบวนการ” ย่อมต้องเพิ่มขึ้นในเชิงปริมาณด้วยจึงจะเป็นพลังสังคม นี่คือเหตุผลของการสร้างงานนี้ของผู้แต่ง ดูเหมือนว่าชาติ กอบจิตติ ขณะเห็นความยากลำบากในการแก้ไขความเลวร้ายของสังคมเพราะความเห็นแก่ตัวถูกสังคมกระตุ้นมากขึ้น เขายังเห็นว่าความเมตตาต่อกันยังหลงเหลือในจิตใจของคนยุคนี้ ดังกรณีของตัวเอก เมื่อเกิดอุบัติเหตุเขาถูกตัวละครอื่นอีกมากมายเอาเปรียบ แต่ในเหตุการณ์นี้เขาก็ได้พบกับคนที่ไม่คิดเอาเปรียบใครจริง ๆ อย่างน้อยคนหนึ่ง ก็คือแท็กซี่คนที่ไปส่งเขาที่แฟลต เมื่อเขาได้กลายเป็นผู้เปิดโอกาสให้ตัวละครอีกตัวซึ่งมีอาชีพเดียวกันกับคนที่มึนน้ำใจกับเขาถูกตัวละครอื่นเอาเปรียบ ผู้อ่านก็อาจตั้งคำถามขึ้นมาว่า ตัวเอกได้บั่นทอนพลังแห่งการไม่เอาเปรียบกันอย่างไร้ค่าไม่ถึงการณ์ไปแล้วหรือ

ประเด็นข้างต้นนี้คือการแสดงให้เห็นว่าทฤษฎีวงกลมดังกล่าวนี้แม้เป็นไปได้ในแง่ของหลักการ แต่ปัญหาในเชิงปฏิบัติก็คือคนเรามักแปรตัวเองไปสู่วงของการเอาเปรียบกันมากกว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ย่อมจะหมายความว่าความแข็งแกร่งทางจริยธรรมเป็นสิ่งจำเป็นต่อการแก้ปัญหาและคุณธรรมสำคัญที่จำเป็นอย่างยิ่งในแง่ที่ก็คือการเสียสละโดยไม่คิดว่าตนเป็นคนดี(กว่า)ผู้อื่น ปัญหาอยู่ที่ธรรมชาติด้านลบของมนุษย์และสัญชาตญาณของความเป็นสัตว์โลกที่พะวงกับตัวตนของตนมากเกินไป กล่าวคือมนุษย์มักคิดว่าคุณค่าของตัวเองยังมีอยู่เมื่อสามารถป้องกันตัวเองจากการตกเป็นเหยื่อของผู้อื่นได้ และในทางกลับกันมักคิดว่าการไม่สามารถพาตัวเองให้รอดจากการรุกรานของผู้อื่นนั้นคือภาวะอันตรายจึงพยายามรุกรานก่อน

การเผยแพร่สัญชาตญาณแห่งการเอาตัวรอด ซึ่งลดทอนความแข็งแกร่งทางจริยธรรมเช่นนี้ ทำทนายให้คิดว่าในฐานะที่เป็นมนุษย์เราจะยอมตกอยู่ในอำนาจสัญชาตญาณเอาตัวรอดอย่างสัตว์แต่เพียงอย่างเดียวเช่นนั้นหรือ หากมโนธรรมรู้คิดรู้สึกดีชอบชั่วดีทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์โลกชนิดอื่น คุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่แท้จริงย่อมไม่ใช่คุณค่าที่มาจากสัญชาตญาณดิบ แต่เป็นความสามารถในการต้านทานอำนาจของสัญชาตญาณนั้น การยอมเป็นผู้เสียเปรียบด้วยอุดมการณ์จึงไม่ใช่ภาวะไร้คุณค่า ในทางกลับกันนี่คือคุณค่าที่แท้จริงของความเป็นมนุษย์

เมื่อการไม่ยอมรับสถานะความเป็นหมาเนาอาจนำไปสู่การเลือกเป็น“อีกา” การยึดมั่นในหลักการโดยยอมเป็น“หมาเนา”ผู้เสียเปรียบตามมนุษยทัศน์นี้ จึงย่อมต้องพึ่งพาความแข็งแกร่งทางจริยธรรมซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ามโนธรรมหรือมนุษยธรรม เพื่อที่ผู้มีอุดมการณ์จะเพิ่มจำนวนจึงสามารถสร้างวงจรใหม่ได้อย่างเข้มแข็ง

4. ทางเสือ

ความสำคัญและความจำเป็นของการต่อสู้ภายในจิตใจของบุคคลเป็นความคิดหลักของ ทางเสือ (2532)¹ ของศิลา โคมฉาย นวนิยายเรื่องนี้ต่างจากเรื่องอื่นในกลุ่มนี้ตรงที่ไม่ได้มุ่งวิเคราะห์การกระทำต่อกันของคนในสังคม แต่นำเสนอสิ่งที่อาจจะเรียกได้ว่าปัญหาภายในของมนุษย์ที่ผู้อื่นไม่ได้มีส่วนร่วมไม่ว่าจะในฐานะผู้ก่อหรือผู้แก้ ทั้งกระบวนการก่อเกิดปัญหาจนกระทั่งการบรรลุถึงทางออกต่างเป็นกระบวนการภายในเฉพาะตนที่ทำแทนกันไม่ได้ และอาจจะด้วยความต่างของเนื้อหาดังกล่าวนี้ วิธีการทางศิลปะจึงต่างออกไปด้วยเช่นกัน จุดเด่นของเรื่องนั้นไม่ได้อยู่ที่ความซับซ้อนของโครงเรื่องอย่างนวนิยายเรื่องอื่น แต่อยู่ในส่วนของการแสดงกระบวนการภายในของตัวละครทั้งความคิดและความรู้สึกอันเป็นที่มาที่ไปของพฤติกรรม ทั้งในแง่ของการพาตัวเองเข้าสู่ปัญหาและการค้นพบทางออก

ความขัดแย้งภายนอกที่ปรากฏเป็นรูปธรรมเกิดขึ้นเมื่อ พรานคนหนึ่งติดตามเหยื่อเข้าป่าลึกจนเผชิญหน้ากับเสือร้ายขณะหลงป่า แต่ในที่สุดก็สามารถกลับบ้านได้อย่างปลอดภัย เมื่อเชื่อมโยงกับที่ผู้แต่งกล่าวไว้ว่า ในทางเสือนั้นเขา “นำเรื่องหนึ่งไปอธิบายอีกเรื่องหนึ่ง” และนวนิยายเรื่องนี้เขียนขึ้นเมื่อเขาผสมผสานประสบการณ์ตรงในป่ากับพุทธปรัชญา (ศิลา โคมฉาย, 2536ข : 50-51) ความขัดแย้งข้างต้นนี้กล่าวได้ว่ามีเนื้อหาที่เป็นตัวอย่างของการหลงพาตัวเองเข้าสู่ปมและการค้นหาทางออกด้วยตนเอง จึงควรจะได้วิเคราะห์เนื้อหาทางปรัชญาที่แฝงอยู่

จุดพลิกผันเริ่มต้นเมื่อตัวเอกติดตามอีเก้งบาดเจ็บเข้าป่าอย่างลำพังใจความอยากได้ทำให้เขาขาดสติจน “ดวงตาข้างสังเกตจดจำของคนเดินป่าถูกละเลยไป” (ศิลา โคมฉาย, 2537 : 25) มูลเหตุของความยุ่งยากในเบื้องต้นตีความได้ว่า คือความโลภนั่นเอง ถึงแม้ผู้แต่งเลือกกำหนดให้ตัวเอกเป็นชายชาวบ้านที่ทำไร่อย่างสมถะ ในชีวิตเคยล่าเก้งได้เพียงตัวเดียว แต่ความสำเร็จนั้นก็สร้างความภูมิใจให้แก่เขามาก การล่าสัตว์ได้ยังหมายถึงอาหารของลูกชายผู้เป็นที่รักซึ่งกำลังจะเติบโต ดังที่เขาคิดว่า “คิดถึงเจ้าตัวเล็ก ๆ เลือดเนื้อเชื้อไขสองคน เป็นความหวังความสดใสไร้ราศี ชวนให้โอบรัดเล่นหัวหยอกเอ็น เพลนจนลืมหุ้ท้อเหนื่อยเหน็ด มันกำลังโตกินข้าวกับผักหญ้าราวกับวัวควายมาหลายวันเต็มที คอยพอสักหน่อยเถิดหนูเอ๋ย...” (19)

¹ งานวิจัยนี้ใช้ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 4 ปีพ.ศ. 2537

ข้อขัดแย้งโดยทั่วไปอยู่ที่หากขาดความรู้ มนุษย์ก็ยากจะครอบครองธรรมชาติได้ (แม้เพียงบางส่วน) เริ่มจากความรู้เพื่อการ “หากิน” ดังที่ตัวเอกรู้ว่าป่าในแต่ละจุดต่างกันอย่างไร สัตว์ที่จะล่ามีนิสัยอย่างไร ต้องใช้กระสุนแบบใด ชายชาวบ้านผู้เป็นพรานในยามว่าง ต้องแก้ปัญหาความไม่แน่นอนว่าจะพบสัตว์ชนิดใด ต้องปรับเปลี่ยนการใช้กระสุน เขาจำเป็นต้องฟังสิ่งที่เรียกว่า “โชค” ความยากลำบากเป็นแรงกระตุ้นอย่างหนึ่งให้เขาเปลี่ยนเป้าหมายเพราะเล็งผลที่มากกว่า

แต่ในระดับที่ลึกลงไปโครงเรื่องนี้เอื้อต่อการแสดงแนวคิดทางปรัชญาที่ว่า การควบคุมสิ่งภายนอกไม่สำคัญเท่าการควบคุมจิตใจของตน มนุษย์นั่นเองต้องรู้ข้อจำกัดภายในของตน เนื้อเรื่องตรงนี้แสดงถึงการพาตัวเองเข้าสู่ปัญหาของมนุษย์ด้วยความรู้อันจำกัด ดังที่เห็นจากข้อบทที่ 1 ว่า “ลุ่ม่านพราง” หากเชื่อมโยงกับพุทธปรัชญา การสร้างความหมายให้สรรพสิ่งด้วย “ความคิดปรุงแต่ง” นี้เองเป็นปัจจัยให้มนุษย์เกิดความยึดมั่นถือมั่น ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นว่า เหตุใดจึงกล่าวนี้เชื่อมโยงอยู่กับลักษณะพิเศษบางประการที่มนุษย์มีอยู่มากกว่าสัตว์อื่นและทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์อื่นด้วย นั่นคือความสามารถในการคิด เพียงแต่ว่าเมื่อคิดแล้วจะค้นพบความจริงหรือความลวง ดังที่ตัวเอกรกล่าวถึงสิ่งที่เขามีอยู่เหนือกว่าเสือ สัตว์ที่เต็มไปด้วยพลังอำนาจที่ใคร ๆ ต่างยอมหลีกทางให้ว่า “มันอาจจะไม่เคยเห็นหรือเข้าใจต่อมนุษย์ แต่เขารู้จักมันรวมไปถึง การได้รู้จักตัวเอง” (79) หากในแง่หนึ่งเสือในที่นี้เป็นสัญลักษณ์ที่หมายถึงภัยของชีวิต มนุษย์ก็จำเป็นต้องอาศัยความคิดที่จะทำให้มนุษย์มองเห็นความจริงของความยุ่งยากและหาทางออกให้แก่ตัวเองได้ อย่างไรก็ตาม นวนิยายเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าความคิดมีผลสองด้าน คือช่วยให้มนุษย์แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับเผ่าพันธุ์ของตัวเองได้ และก็เป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์พาตัวเองเข้าสู่ปัญหาได้ไม่รู้จบ

ความสามารถในการคิดอย่างจำกัดทำให้สัตว์ไม่อาจสร้างสรรค์สิ่งใดได้มากไปกว่าเท่าที่เป็นมาในสายพันธุ์ แต่ขณะเดียวกันก็มีส่วนดีตรงที่ทำให้พวกมันมีความต้องการที่ไม่ซับซ้อน และมีขอบเขตของความต้องการเท่าที่เพียงพอต่อการดำรงชีพเท่านั้น มันจึงไม่ได้สร้างปัญหาให้ตัวเองและเบียดเบียนผู้อื่นได้มากไปกว่าเท่าที่เป็นมาแต่บรรพบุรุษด้วยเช่นกัน สัตว์อาจไม่รู้จักคำว่าความควรไม่ควรหรือความยับยั้งชั่งใจใด ๆ สัตว์ล่าเหยื่อเพียงเพื่อให้ท้องอิ่มเท่านั้นเป็นใช้ได้ แต่สิ่งสำคัญที่สัตว์มีก็คือการรู้จักคำว่า “พอ” ดังที่ปรากฏในตอนท้ายเรื่องราวการที่เสือไม่ทำร้ายตัวเอกรทั้งที่คอยมาทั้งคืนก็เพราะมันได้เหยื่อใหม่เป็นอีแก้งตัวหนึ่ง และมันอิ่มแล้วมันจึงพอ ไม่ต้องฆ่าอีก

ตรงข้ามกับสัตว์ มนุษย์ไม่มีเขี้ยวเล็บ แต่มีความสามารถในการคิดปรุงแต่งให้ประณีตขึ้นละเอียดขึ้นเพื่อสนองความต้องการของตัวเองได้ไม่สิ้นสุด จึงไม่ยากที่มนุษย์จะรู้จักพอ ด้วยเหตุนี้เองมนุษย์จึงมักพาตัวเองเข้าสู่ความขัดแย้ง ดังกรณีของตัวเอกร เมื่อพลาดจากแก่งในครั้งแรก เขาเล็งกระบอก การที่เป้าหมายเปลี่ยนจากกระบอกเป็นนกมูมแล้วก็เปลี่ยนเป็นอีแก้ง จนต้องตามอีแก้งเข้าป่าไปในที่สุด ก็แสดงถึงความทะเยอทะยาน ซึ่งเขายังไม่รู้เท่าทัน ดังที่ในช่วงแรกที่หวังจะได้แก้ง ผู้แต่งบรรยายถึง “พลังลึกลับ” เมื่อเขานึกถึงลูก

พลังลึกลับดูดพรายอยู่กลางอก ผลักให้ลุกขึ้นคว่ำป็น ไต่ตามร่องน้ำเล็กๆ ด้านซ้ายลงไปสู่ห้วยน้ำลำน้อยในหุบลึก ฝ่าดงกอไผ่โตเหมือนใบตาลหนามแหลมคม หลบหลีกพุ่งขึ้นสันเนินเตี้ย ด้านหนึ่งป่าครึ้มหม่นเหมือนยามพลบ อากาศเย็นเฉียบน่าประหวั่น ต้นมะกอกป่าอยู่ตรงนั้น

เลือกเอาซุ้มไผ่เป็นที่กำบังมืดทึบ ลมสงบนิ่ง โคนและลานรอบต้นมะกอก กระจางชัดอยู่ในสายตา ไม่เห็นความผิดปกติใดๆ เคลื่อนไหว การคอยอย่างใจเย็นเป็นหน้าที่ของพราน ฝ่ายล่าคือผู้กำหนดความเป็นไป การได้เปรียบในการตระเตรียมย่อมทำให้เหนือกว่า ทั้งอาวุธ ภูมิประเทศ ปราศจากความเครียดเขม็ง ใจเปี่ยมหวัง ฮึกเหิมสนุกสนาน รอเหยื่อเคลื่อนเข้ามา ในทางป็น (19-20)

ความผันผวนของเหตุการณ์ที่ควบคุมไม่ได้ ปรากฏในคำบรรยายสภาวะจิตใจของตัวเอกที่ถูก “ความอยาก” กระทบ ดังเมื่อเขาคิดจะยิงกระรอกหลังผิดหวังจากแก๊ง

โชคดีเป็นของเขา การบรรจุกระสุนแบบลูกปราย เหมาะสำหรับเป้าเล็ก การกระจายของมันทำให้แนววิถีกว้าง หากเป็นลูกโดดกระสุนจะฉีกกระชาก เนื้อหนังเหยื่อเล็ก ๆ หายไปกว่าครึ่ง เนื้อหนังกระดุกแม้ว่าจะมีน้อยนิด แต่ดีกว่ากลับมือเปล่า กลิ่นรสหวานควาเมื่อตัมแกงผสมพริกแพง เด็ก ๆ คงชดคล่องคอ ชัดข้าวจนพุงกาง (21) (เน้นโดยผู้วิจัย)

แต่เมื่อได้ยินเสียงของนกมูม ความ “อยากได้” กระรอกกลับถูกแทนที่ด้วยส่วนที่ดีกว่าของนกมูม

กระบอกปืนจับเล็งเป้า แววดากลับเปลี่ยนแปลง กระรอกทั้งเนื้อทั้งตัว มีแต่กระดุก ถ้าจะกินให้สิ้นปาก ต้องลับปืนให้มันแหลกละเอียด นกมูมตัวน้อย ๆ ไก่เริ่มหนุ่ม เนื้อตรงแผ่นอกเป็นปลีคล้ายมัดกล่ำม รสชาติต่างจากกระรอกจนไม่อาจเทียบ ผัดให้หนักเผ็ดหนักเค็มกับข้าวสวยร้อน ๆ ... หรือจะจัดการทางนี้ก่อน เสียงปืนคงปลุกให้ป่าตื่นสัตว์แตกหนีกระเจิง

“โซคอยู่กับเอ็ง” พิมพ์กเพียดให้กระรอก กระบอกปืนลดลง ผละจากต้นไม้อยู่ตัวต่ำ ค่อย ๆ วางเท้าเอียงให้ด้านหลังรับน้ำหนักตัว ย่องตามเสียงที่ด ... ที่ด ... ไป

ดูเหมือนจะไม่ใช่นกเพียงตัวเดียว เมื่อนิ่งฟังเสียงและแยกแยะต้องสอง ... คิดถึงคำพังเพยว่ากระสุนนัดเดียวได้นกสองตัวอย่างเพื่อเจ้า เพียงแต่คิด

และหวังว่า มันจะเพลินนั่งแนบชิดเคลียเคล้า จมอยู่ในห้วงรักเปลอไพล
กระสุนแบบลูกปรายาสาดเข้าใส่เป็นวงกว้าง สยบเหยื่อร่วงผล็อย ตัวหนึ่งผัด
เผ็ด ... อีกตัวลาบ ... ตาลูกโพลงและใจพองโตคับอก(21-22)

ครั้นได้ยินเสียงอีแก่งส่วนดีส่วนเสียของนกมุกก็ไม่มีความหมายใด ๆ หลงเหลืออยู่อีก

นั่งฟัง พอจับทิศทางได้ว่ามันอยู่บนสันสูงตรงหน้า ยิ้มพรายความ
ลึงโลดจูดให้กระโจนสบเข้าหาโคนไทร แผนกำบังที่พรางตัวได้สนิทกว่า
อกใจระทึกพลองลยละลิว เลือดแห่งความปิติฉ็ดผ่าวร้อนโบหู ตกอยู่ใน
ภาวะต้องเลือก จะย่องขึ้นไปหา หรือล่อให้มันเข้ามาสู่ทางป็น ... นกมุกดี
ปีกพับพับตื่นแตกหนีไปแล้ว ลืมมันเสียสนิท เนื้อไม่เท่าแม่ครึ่งของขาอีแก่ง
ข้างเดียว (22)

มาถึงตอนนี้เขาก็กลับมากังวลกับกระสุนแบบลูกปรายาเม็ดเล็กอีกครั้ง “พิชสงพอจะลัมเจ้าของเนื้อ
รสเลิศฟ่วงพืออย่างนี้ได้ไหมหนอ” (23)

เห็นได้ว่าความหมายของอะไร ๆ ก็ช่างไม่คงที่ แรกทีเดียวการเปลอใส่กระสุน
แบบลูกปรายาแทนลูกโตตกกลายเป็นเรื่อง “บ้ารยะ” เมื่อนึกขึ้นได้ว่าเขาตั้งใจมาชும்ยิงแก่ง แต่เมื่อ
เปลี่ยนใจมายิงกระรอกกลับกลายเป็นเรื่อง “โชคดี” ไป เมื่อพบแก่งอีกการใส่กระสุนแบบลูกปรายา
ก็เปลี่ยนไปอีกครั้ง กลายเป็นสิ่งน่ากังวลในที่สุด ความคิดที่มีต่อเหยื่อก็เปลี่ยนไปทุกครั้งเมื่อเกิด
การเปรียบเทียบระหว่างเป้าหมายเก่ากับเป้าหมายใหม่ และในกรณีนี้ก็มีจุดที่น่าสังเกตอยู่ประการ
หนึ่งว่า ในการเปลี่ยนความคิดของเขาจากเป้าหมายหนึ่งไปสู่อีกเป้าหมายหนึ่งนั้น เขาไม่ได้คิด
เฉพาะขนาดที่โตกว่าหรือมีเนื้อมากกว่าแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่คิดควบคู่ไปกับเรื่องของรสชาติ
และการปรุง อาทิ กระรอกต้มแกงผสมพริกแพ่ง นกมุกผัดให้หนักเผ็ดหนักเค็ม และหากได้
สองตัวตัวหนึ่งผัดเผ็ด อีกตัวลาบ เป็นต้น รสชาติอาหารซึ่งจะได้ลิ้มรสนี้ประกอบเข้ากับความ
ผูกพันกับผู้เป็นที่รัก

การที่ความหมายของแต่ละสิ่งล้วนไม่อยู่คงที่ แปรเปลี่ยนไปตามเหตุผลของเขา
ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับว่า เขามองความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งนั้นกับสิ่งอื่นตรงส่วนไหน หรือนำไป
เปรียบเทียบกับอะไรดังกล่าวนี้ เมื่อเชื่อมโยงกับความคิดในการ “ปรุง” ข้างต้นก็คงจะไม่เป็นการ
ไร้เหตุผลจนเกินไป หากจะยกความหมายของเรื่องเข้าสู่แนวคิดทางปรัชญาในอีกระดับหนึ่งว่า
นี่เป็นสัญลักษณ์ที่หมายถึง “ความคิดปรุงแต่ง” ที่ทางพุทธศาสนาถือว่าเป็นเหตุสำคัญที่นำมนุษย์
ไปสู่การ “หลงติดข้อง” อยู่ในอารมณ์ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ จนเกิดความประมาทซึ่งมีรากศัพท์
เดียวกับความมัวเมานั้นเอง

การตีความในประเด็นนี้จะตรงกันที่เดียวกับจุดมุ่งหมายของผู้แต่งหรือไม่ก็ตาม อาจจะไม่สำคัญเท่าความหมายที่สัมพันธ์กันกับความหมายส่วนอื่นของบทประพันธ์นี้ เมื่อพราน สัมครเล่นยิ่งถูกแก้งบาดเจ็บ ความเสียดายทำให้เขาติดตามไป สิ่งที่ทำให้เขามาตีความคือความ เข้าใจอย่างอุปาทานว่าเขาเป็นเจ้าของมัน ดังตอนต้นบทที่ 2 “อย่างระเริง” ว่า

เมื่อจุดเริ่มต้นอยู่ตรงว่าเขาคือเจ้าของซึ่งควรจะได้ครอบครอง หลังจาก ผ่านการลงแรงทุ่มเทไปแล้ว ความมุ่งมาดปรารถนาก็พุ่งเป็นเส้นตรง ไม่มีจุด หักเหตถึงสิ่งต้องการแล้วเหนียวรั้งมันไว้ในสถานการณ์เป็นต่อ ด้วยความ เหนือกว่าอย่างไม่อาจเทียบ สัตว์นั้นบาดเจ็บ การเตลิดหนีอยู่ในลักษณะ ชมชาน มันไร้ซึ่งเขี้ยวเล็บ ความประเปรียวอย่างเดียว ธรรมชาติมอบให้เพื่อ เอาตัวรอดถูกลดทอนให้ช้าลง ร่องรอยแห่งการหนีตาย ที่อยู่บนรอยแหล กัยของใบไม้ไม่เปิดเผย

จะมีความยับยั้งชั่งใจคิดใคร่ครวญใด ๆ หลงเหลืออยู่อีกเล่า สติต้องตั้งมั่น ดวงตาช่างสังเกตจดจำของคนเดินป่าถูกละเลยไปแล้ว เขาสาวเท้ายาว ๆ กระ รอยตามอย่างเร่งรีบ (25)

ความระเริงของเขา อยู่ที่ความคิดว่า เขาเป็นเจ้าของ (มีสิทธิครอบครอง) กับ “ความเชื่อว่าต้องได้และเห็นแต่ทางได้เป็นความหวังสูงสุด” ซึ่ง “ชะล้างความเหนียวล้าละลายหาย เหมือนน้ำฝนกระซกผิวดิน” (27) กว่าจะคิดได้ว่านั่นเป็นความเชื่อที่หลงไปในภูมิประเทศที่ไม่รู้จัก เมื่อความหวังกลายเป็นสิ้นหวัง เขาเอาแต่โทษโชคชะตา “ช่างเป็นวันชวยแท้ๆ...” (30) เมื่อเริ่ม หลงป่า ช้ำพบรอยเสือ จะไปทางไหนก็เจอแต่รอยมันทุกทิศทาง เขาคิดว่า “หรือว่าเคราะห์กรรม ตามมาทัน” (42) เมื่อความกลัวตายเข้ามาครอบงำ เมียรักและลูกน้อยกลายเป็นต้นเหตุ เมียคือ ต้นเหตุที่ทำให้เขาต้องออกจากหมู่บ้านมาบุกเบิกที่ทำกินใหม่ ส่วนลูกคือสาเหตุของการต้องเข้าป่า ครั้งนี้ ทั้งเมียและลูกคือต้นเหตุที่ทำให้เขาต้องมาเป็นเช่นนี้ ดังคำบรรยายของผู้เล่าที่ล่วงรู้ ความคิดของเขาในบทที่ 3 “เปิดเปิงต้น”

ลูก...เหมือนความรักความอาทรของเขาก็เป็นเพียงเหยื่อล่อเช่นกันและทำ ให้หลงตายใจสนิท ก้าวออกจากบ้านเพราะเด็กสองคนนั้น เหตุผลแค่นั้น เป็นเลือดเนื้อเชื้อไขต้องเลี้ยงดู หญิงอีกคนเคยเป็นคนอื่นอยู่หมู่บ้านอื่น มาผูกมัดร่วมเสพสมเกิดผลพวงต้องรับผิดชอบเอาใจใส่ เพราะผู้หญิงที่ เรียกว่าเมียที่เดียว ผลักดันต้องให้ออกจากหมู่บ้าน มันอยู่ถึงบ้านนาหรง ห่างกันเกือบสิบกิโลฯ พบในงานบุญ ต้องตาต้องใจพยายามติดต่อผ่าน เพื่อนหนุ่มในหมู่บ้านนั้น กระทั่งได้มาเป็นเมีย วันที่ควายในหมู่บ้านของเขา

หาย กลุ่มเพื่อนหนุ่มบ้านนาแหรงถูกจับพร้อมของกลาง เขาถูกคุมตัวไปสอบสวนเพราะเคยติดต่อสัมพันธ์ แม้จะไม่มีหลักฐานโยงมาถึง แต่ชาวบ้านไม่น้อยฝังใจว่าต้องมีส่วนร่วม ไม่ยอมรับและเข้าใจอีกเลย ผู้ใหญ่บ้านขึ้นบัญชีเป็นพวกหัวไม้ ทั้งที่ไม่เคยลงมือลงไม้กับใคร บวชเรียนก็เคย ไม่ใช่คนดิบคนดำน รู้ดีรู้ชั่ว แม้จะห่างพระห่างเจ้าไปบ้าง จะมีก็แต่ปากค่อน้ำคำห้วนกระด้างและสิ่งที่ถูกเรียกว่าหัวหมอ... เป็นเป้าสายตาของใครต่อใคร จนเกินจะทนความรู้สึกไม่ไว้วางใจของผู้คนได้ (43)

เขายังคิดแค้นถึงความหลังที่ “ถูกต้อนขับ ไม่มีแม่แผ่นดินจะเหยียบ” ตั้งแต่กรณีพิพาทกับเศรษฐีเจ้าของที่ดิน จนถึงขัดแย้งกับกำนัน “คนพวกนั้นสูมหัวกันไล่ส่ง ไล่ต้อนให้ระเห็จออกมา เป็นเพราะพวกมันที่เดียวต้องพลัดที่นาคาที่อยู่ กระทั่งไม่มีแผ่นดินจะเหยียบในขณะนี้... มันต้องชดใช้” (45) ต่อมาในบทที่ 4 “เงาหลังขึ้น” เขาย้อนรำลึกถึงความพลิกผัน เมื่อต้องหยุดเรียนกลางคัน กลับมาเป็นชาวนา บทที่ 5 “คืนสู” เมื่อหนีเสือขึ้นไปอยู่บนต้นไม้ เป็นบทที่เขาคิดถึงจุดจบ ต่อเนื่องจากความสูญเสียที่ผ่านมา หลังจากได้ยินเสือพาดหางกับพื้นดิน “ขณะมันเฝ้าคอยเพื่อปรัมเหยื่อให้รู้ว่าอย่าได้คิดหลบหนี” เขาถึงกับสิ้นหวัง

“นี่จะเอาไปหมดเลยหรือ” ครวญครางพร่ำเพ้อ
 “บ้านก็อยู่ไม่ได้ นาไม่ต้องทำ” เสียงแหบสั่นเร้าอย่างสิ้นหวัง
 “แล้วจะเอาอะไรอีกเล่า ชีวิตกูหรือ เอาเลย ... เอาซิวะไอ้เหี้ย” (55)

ในที่สุด “เมื่อค้นพบความคิดไม่หลงพล่านตามไป” ฟังเสียงหยาดน้ำค้างพรหมใบไม้ใจสงบลง แล้วทำใจได้ว่า “ถึงที่สุดก็แค่นั้น” และยอมรับว่า

... บางทีความเป็นไปก็คือการหักล้าง, เขาคิด... ดวงตะวันยามเช้าจัดความมืดของกลางคืน ฝนกระหน่ำผิวดินพงหญ้ายับเยิน ลมแล้งกระซอกใบไม้แก่หลุดร่วง พายุหักรานกิ่งก้าน ไฟป่าฮือโหมทำลายป่า มนุษย์และสัตว์ออกไล่ล่า กระทั่งแม้ในความคิดของเขาก็มีการหักล้างกันอยู่ตลอดเวลา และมีสิ่งใหม่อันอยู่เหนือความคิดค้ำึงเกิดขึ้นไม่ขาดสาย (61)

เมื่อปัญหาเริ่มคลี่คลาย เสือร้ายหายไปและเขาปีนลงมาข้างล่างได้ ในบทที่ 7 “กลางลำสะทอน” หลังนอนอยู่บนต้นไม้ทั้งคืน ความคิดเขาก็แปรไปอีกอย่าง รู้สึกอายนึกกล่าวโทษเมีย ระลึกได้ถึงความรักในอดีต และกำลังใจที่ได้รับจากเธอจนสร้างตัวตนมาได้ (74)

ความคิดที่แตกต่างในแต่ละสถานการณ์แสดงให้เห็นว่า ความหมายอันไม่คงที่ เพราะแปรเปลี่ยนไปตามสภาวะภายในของผู้ตีความ คือจิตอันปรุงแต่ง จึงเห็นได้ว่าศิลา โคมฉาย อาศัยโครงเรื่องของนวนิยายเรื่องนี้ เป็นโอกาสให้ตัวเอกได้เดินทางไปในโลกแห่งความคิด และได้ย้อนทวนประสบการณ์ของตนจนเกิดความรู้เท่าทันว่า ความหมายของแต่ละสิ่งย่อมแปรเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ของผู้ตีความ ความหมายของสรรพสิ่งล้วนเป็นสิ่งที่ตัวเรานั้นเองเป็นผู้สร้างและปรุงแต่งขึ้น

ผ่านความสำนึกของตัวเอก ผู้อ่านได้ติดตามกระบวนการปรุงแต่ง และเข้าใจได้ว่าเป็นสิ่งที่สร้างปัญหาแก่นมนุษย์ และในทางกลับกันการรู้เท่าทันจนสามารถถอนตัวจากสิ่งที่เราสร้างขึ้นนี้ได้ก็คือทางออก ก็อย่างตัวเอก เมื่อต้องหนีตายขึ้นไปอยู่บนต้นไม้ ขณะเสื่อรออยู่ข้างล่าง และเขาดิตอยู่ข้างบน ผ่านความอกสั่นขวัญแขวนและความกลัวที่กดตัน สลับกับการตำทอเกรี้ยวกราดเพื่อผ่อนระบาย ล่วงเลยไปถึงยามค่ำคืน จนเมื่อถึงตีตื้นเจียบสังข์ก็เริ่มได้คิดว่า เส้นทางของตนกับเสือที่มาเกี่ยวพันกัน น่าจะเป็นความบังเอิญ (56) ถึงแม้ไม่วายตื่นตกใจเมื่อได้ยินเสียงคำรามและพาดหางข่มขู่ แต่เมื่อคิดได้หันไปสนใจต่อสิ่งอื่นรอบตัวเพื่อระงับความพลุ่งพล่านเมื่อจิตใจสงบลงไปบ้างก็เริ่มเห็นความจริง เขาไม่ได้ตกเป็นผู้ถูกล่าที่มีแต่ความเสียเปรียบแต่ฝ่ายเดียว ทั้งเสือและตัวเขาต่างมีจุดได้เปรียบเสียเปรียบไม่ต่างกัน นี่ก็ย่อมจะหมายความว่า การที่ปัญหานั้นดูจะขยายใหญ่โตขึ้นเกินกว่าความเป็นจริงจนดูเหมือนไม่มีทางออกใด ๆ หลงเหลืออยู่นั้น เกิดจากความคิดที่สร้างด้วยภาวะทางอารมณ์ที่กำลังเตลิดเปิดเปิงของเขาเอง ปัญหาของมนุษย์ อาจไม่ได้มีที่มาจากที่อื่นนอกจากการหลงติดอยู่ในสิ่งสมมุติที่เราเองเป็นผู้สร้างขึ้นตั้งได้เน้นย้ำผ่านความคิดของตัวเอกในตอนที่เขาหันไปสนใจหมู่ดาวเพื่อสยบความกลัวที่เกิดขึ้นในใจ

เสียงคำรามและพาดหางข่มขู่ยังคงเกิดขึ้นในบางช่วงตอน ถึงขณะนี้เขาค้นพบความคิด ไม่หลงพล่านตามไปอีก สงบปากคำมองสูงขึ้นไปสู่ดวงดาว พยายามคิดถึงรูปทรงตามตำแหน่งจัดวางดาวไกล ดาวจระเข้ ดาวลูกไก่ เป็นเพียงแสงเรืองกระจัดกระจาย ผู้คนเล็งมองและลากเส้นวาดภาพเอาจนเป็นรูปร่าง นำขึ้นชมหรือชวนเสียวสยอง และอีกมากมายบนฐานการสมมุติ (59)

การเข้าใจความจริงข้อนี้ทำให้เขาสามารถมองเห็นปัญหาอย่างที่เป็นจริงและพอจะมีสติเพื่อค้นหาทางออกได้ ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นว่าเขาเริ่มจะมองเห็นปัญหาอย่างที่เป็นจริงดังกล่าวนี้นี้มีจุดเริ่มต้นจากใจที่เป็นสมาธิ ซึ่งเขาพบเข้าโดยบังเอิญขณะเดียวดายอยู่บนยอดไม้ ดังที่บรรยายว่า

น้ำค้างหยาดเม็ดพร่างพรอมลงกระทบใบไม้ดังเปาะ... เปาะ... บางเม็ดพลัดหลงกระทบลำแขน ความชื้นเย็นซ่าแรกลิ้มเข้าไปในเนื้อชานลงไปในความรู้สึก นิ่งฟังเสียงตกต้องอย่างรอคอย มันหยาดมาจากห้วงอ้างว่างปะทะแล้วเลือนหาย การปรากฏอยู่คือความชุ่มเย็นใบไม้ใบหญ้าต้องการมันหล่อเลี้ยงให้สดชื่นเขียวงาม ในชีวิตไม่เคยคิดถึงเลย แต่ความรู้สึกคล้ายมันผ่านเข้ามาเป็นเพื่อน ในยามเช่นนี้เหมือนหยาดน้ำได้หล่อเลี้ยงความแห้งผากให้พลิกฟื้นเช่นกัน (55-56)

หลังจากนั้นมาเมื่อใจจดจ่อกับน้ำค้างแต่ละหยดจิตใจก็สงบลงและสติก็กลับฟื้นคืน

... นิ่งฟังการปรากฏตัวของหยาดน้ำ ปากคล้ายจะขมูขมิบนับตาม จิตใจจากหลายเศษที่แตกกระเจิงถูกรวมเข้าเป็นหนึ่งเดียวจดจ่อจ้องลงสู่ความสงบนิ่งนาน

สภาวะแห่งปกติหวนคืน ลมเย็นและน้ำค้างไล่ความเหน็บหนาวบนเนื้อหนัง ปลุกเร้าบอกถึงความมีอยู่แห่งตัวตน ทุกส่วนยังครบถ้วนปลอดภัยอยู่บนนี้สิ่งสูญเสียไปคือบางส่วนของชีวิตพะง (56)

ใจที่เป็นสมาธิไม่เพียงทำให้เขาแยกปัญหาที่เป็นจริงออกจากปัญหาส่วนที่เขาสร้างขึ้นจากความคิดของตัวเองได้เท่านั้น แต่ยังปลุกให้พินิจความเป็นไปของธรรมชาติรอบตัวจนยังเห็นความเป็นจริงบางประการ เริ่มต้นที่การพินิจความเป็นไปของหยาดน้ำค้าง แล้วเชื่อมโยงไปสู่วงจรแห่งความคิดของตัวเอง ทุกสิ่งต่างก็มีจุดเริ่มต้น การดำเนินไป และจุดสิ้นสุด แล้วถูกแทนที่ด้วยจุดเริ่มต้นของวงจรใหม่ต่อไป จากนั้นความคิดของเขาได้ขยายขอบเขตไปสู่ความเป็นไปของธรรมชาติในวงจรอื่นที่ต่างก็มีวิถีอิสระ แต่หากจะมีผลกระทบถึงกันได้ก็เป็นเพียงความบังเอิญ เขาคิดถึงน้ำค้าง

... ช่วงที่ห่างหยาดลงเหมือนการละทิ้ง ไม่มีมายาซับซ้อน เป็นไปตามวิถีของตนเองอย่างอิสระ

ใจเย็นเยือกสงบลง การตกต้องไร้งังหะควบคุม กังวานอยู่ในความเงียบของคำคืน มันรวมตัวกันตรงไหนหนากลางความอ้างว้าง ต้องใช้ความกล้าหาญหรือเปล่าขณะที่ตั้งตัวลง เขาพยายามคิดและมองให้เห็นจุดเริ่มต้นการดำเนินไป กระทั่งสับสน...ลมเย็นทิวความหนาวคล้ายได้ปิดกวาดเอาความคิดนั้นกระจ่ายไป และเริ่มต้นใหม่เป็นอีกอย่าง ตามความจริง มันเป็นธรรมชาติที่มีอยู่หม่นวนอยู่ในวงจรของตัวเอง ไม่มีส่วนยินดียินร้าย

สั้นสะท้อนกับความเป็นไปของวงจรอื่น ความเกี่ยวเนื่องถึงกันที่อาจมีเป็นเพียงผลพวงไม่ได้คาดหวัง (59)

ความเข้าใจกฎธรรมชาติที่มีความเคลื่อนไหวเป็นวงจร เป็นเหตุให้มีการปล่อยวาง ลดการปรุงแต่ง หากเชื่อมโยงกับตอนที่เขาเริ่มสนใจต่อหยาดน้ำค้างที่หยดลงมากกระทบภายในตอนแรกทีกล่าวว่า “การปรากฏอยู่คือความชุ่มเย็น ไบไม้ไบหญ้าต้องการมันหล่อเลี้ยงให้สดชื่นเขียวงาม” (56) ก็แสดงความสัมพันธ์ของน้ำค้างกับชีวิตพืชพรรณในสายตาของคนทั่วไป แต่การที่หยาดน้ำค้างเริ่มก่อตัวขึ้นกลางหาว แล้วหยดลงสู่พื้นเบื้องล่าง เป็นเพียงการดำเนินไปในวงจรของธรรมชาติของตัวมันเอง โดยไม่มีจุดมุ่งหมายว่าจะต้องดำเนินไปเพื่อสิ่งใด แต่ผลกระทบต่ วงจรอื่นที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญก็คือก่อความชุ่มชื้นแก่รากไม้ไบหญ้า ซึ่งเป็นอีกวงจรหนึ่งที่ดำรงอยู่ในธรรมชาติ อันที่จริงผลกระทบเช่นนี้มีทั้งที่เป็นการเสริมสร้างและการหักล้าง หรือไม่ก็เป็นทั้งสองอย่างในคราวเดียวกัน ดังกรณีของหยาดน้ำค้างข้างต้น การสร้างความชุ่มชื้นแก่ไบไม้ไบหญ้านับเป็นผลในทางเสริมสร้าง แต่ก็มีผลในทางหักล้างอยู่ด้วยเช่นกัน เพราะการก่อความชุ่มชื้นในแง่หนึ่งก็คือการหักล้างความแห้งผาก อย่างไรก็ตามในความคิดของตัวเองนั้นเขามองไปที่ ผลประการหลัง ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะสถานการณ์ที่เขากำลังเผชิญอยู่ เมื่อเขามองปัญหาตามแนวคิดข้างต้นว่า “เสือเป็นนักล่าโดยธรรมชาติ มีวงจรของตัวเอง เช่นเดียวกับเขาที่เป็น ชาวไร่ เป็นพราน มีวิถีทางส่วนตน การเผชิญหน้าเป็นผลพวง ถูกกำหนดแล้วและควรยอมรับ” (60) ผลกระทบระหว่างวงจรของเสือกับวงจรของเขาที่อาจมีขึ้นก็คงจะเป็นไปในแง่ของการเสริมสร้างไม่ได้ การมองปัญหาเช่นนี้ทำให้เขาลดทอนความทุนทุรายขณะเผชิญปัญหาลงได้ เมื่อคิดว่าการที่เขา กับเสือมาพบกันเป็นเพียงการดำเนินไปของวงจรสองวง ที่โคจรมาพบกันโดยบังเอิญไม่ต่างอะไรกับความเกี่ยวเนื่องโดยบังเอิญของวงจรอื่นในธรรมชาติ ก็ไม่จำเป็นต้องตั้งคำถามที่ไม่มีคำตอบว่าทำไมถึงต้องเป็นเช่นนี้ เป็นเพราะเคราะห์กรรมหรือเป็นเพราะใครอีกต่อไป เพราะผลในทางหักล้างที่หากจะมีคงเป็นอย่างเดียวกับฝนที่กระหน่ำผิวดิน ลมแล้งกระชากไบไม้ ร่วง พายุห้กรรณกึ่งก้านของไบไม้ ฯลฯ ที่หาคำตอบไม่ได้ว่าเป็นเพราะเคราะห์กรรมของผิวดิน ไบไม้ กิ่งไม้ หรือเป็นเพราะใคร นอกจากจะยกให้เป็นเรื่องของธรรมชาติ เพราะความเป็นไปของธรรมชาติเป็นอย่างนี้

การตีความนวนิยายเรื่องนี้จำเป็นต้องระมัดระวังเป็นอย่างยิ่งเมื่อต้องเชื่อมโยงกันระหว่างโลกของความเป็นจริงกับแนวคิดทางปรัชญา นวนิยายเรื่องนี้คงไม่ได้มุ่งหมายจะบอกเราว่าเมื่อต้องเจอเสืออย่างตัวเองต้องคิดต้องทำอะไร การเผชิญหน้ากับเสือในที่นี้อาจไม่ได้หมายถึงเสือจริง ๆ แต่เป็นสัญลักษณ์ที่หมายถึงปัญหาทั้งหมดทั้งมวลของมนุษย์ เมื่อใดที่เราเผชิญกับปัญหาแล้วมันแต่ตั้งคำถามด้วยอารมณ์พุ่งพล่านทุนทุรายว่าทำไมถึงเป็นเช่นนี้หรือคิดโทษใคร นั่นก็คือการเพิ่มความเดือดดาลให้ตัวเองจนหลงติดอยู่ในอารมณ์ที่ขุ่นมัวและปิดประตูทางออกของ

ตัวเองไปโดยปริยาย ทางหนึ่งที่จะทำให้ความเป็นเดือดเป็นแค้นต่อโชคชะตาสงบระงับลงได้ ก็คือยอมรับว่าธรรมชาติของชีวิตมันเป็นเช่นนี้ แล้วค่อยคิดหาทางออกกันต่อไป

อย่างไรก็ตามการแสดงแนวคิดทางปรัชญาของผู้แต่งก็ไม่ได้หยุดอยู่แค่นั้น แนวคิดทางปรัชญาข้างต้นนี้คือการอธิบายในเบื้องต้น เพื่อจะนำไปสู่แนวคิดทางปรัชญาอีกระดับหนึ่งในบทที่ 7 “กลางลำสะท้อน” และบทสุดท้าย “ทางย้อนคืน” เมื่อเสื่อหายไปแล้ว ตัวเอกลงมาสู่พื้นเบื้องล่าง มุ่งหน้ากลับบ้าน แต่ต้องมาเจอเสื่อตัวเดิมเข้าระหว่างทางในระยะประชิดชนิดไม่ทันได้ตั้งตัว ทุกส่วนประสาทแข็งค้างหมดทางหนีโดยสิ้นเชิง คิดจะหนียาวไกลก็ไม่แน่ใจว่าปีนจะมีพิษสงหรือกระสุนจะด้านกลายเป็นแค่ท่อนไม้หรือไม่ ก็ได้แต่ยืนจ้องประสานสายตากับเสื่ออยู่เช่นนั้นเนิ่นนาน เขาพบว่า

ในดวงตาของมันไม่มีแววแห่งความสะทกสะท้านกระหายเลือด ตะกละตะกลาม ชั่วร้ายหรืออ่อนโยน ว่างโหวง มีสิ่งแซมแทรกอยู่ชนิดเดียว เป็นความฉงน ส่วนประกอบในดวงตาสีเขียวเรืองและสะท้อนอยู่ในตาดำเรียวเล็ก นิ่งเรียบ

“เหมือนกับพระ” ใจพลันคิดถึงร่างหลวงพ่อดมบาง สิ่งเหมือนกันไม่ใช่ทำเดิน ความมั่นใจ หรือความกล้า แต่เป็นความนิ่ง

ความเหมือนในความต่าง เจกเช่นจุดบนปลายสุดของปีกนก ช้าย-ขวาเท่าเทียมและสมดุล

สิ่งปรากฏสะท้อนออกมาสู่ตัวเขา เป็นความมั่นคงที่ไม่มีสิ่งใดโยกคลอน เขารู้ว่ามีแต่เงาสะท้อนเช่นนี้เท่านั้น ที่เป็นอาวุธพอจะสู้รบตบมือ (79)

ในสถานการณ์คับขันที่ต้องเผชิญหน้ากับอันตรายถึงชีวิตเช่นนั้น การพินิจ “เงาสะท้อน” จากคุณลักษณะของเสื่อ ทำให้เขาเข้าใจได้ว่าความน่าเกรงขามของเสื่อนั้นมาจากคุณสมบัติเดียวกับที่พระภิกษุธรรมิ นั้นคือความนิ่ง จึงพบทางสว่างว่า วิธีที่จะช่วยให้อยู่รอดกลับไม่ใช่การดิ้นรนอย่างพลุ่งพล่านคิดโทษสิ่งใด ๆ อย่างที่เขา มักกระทำก่อนหน้านั้น รวมทั้งไม่ใช่ความกล้า หากแต่เป็นความนิ่งหรือการเผชิญหน้าอย่างไม่หวั่นไหว หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือความพร้อมจะยอมรับอย่างปล่อยวาง ดังคำบรรยายว่า

สงครามการประสานสายตาค้าง โดยอาศัยความนิ่งเป็นฐานดำเนินไปยาวนาน มันอาจจะไม่เคยเห็นหรือเข้าใจต่อมนุษย์ แต่เขารู้จักมันรวมไปถึงการได้รู้จักตัวเอง ในช่วงผ่านมากเกือบสองวันในป่าเขา ความฮึกเหิม ความกลัว ความตาย และการเกิด ผลัดเปลี่ยนเวียนกันเข้ามาสู่ครั้งแล้วครั้งเล่าจนคุ้นเคย

ราวกับเพื่อนสนิท การแสดงออกโต้ตอบความรู้สึก ถูกถ่ายเทออกไปซ้ำซาก
บ่อยครั้ง ตามความผันผวน จนเกือบนำไปสู่ภาวะตายด้าน

สิ่งผลักดันให้ก้าวมาสู่การเผชิญหน้า ไม่ใช่ความกลัว เป็นอย่างอื่น...ไม่
อาจบอกได้คล้ายจะเป็นความแปรเปลี่ยนฉับพลันของชีวิตในระยะสั้น
ความหวังไม่อาจหวังได้ และความสิ้นหวังที่อาจยังมีหวัง ตกอยู่ในห้วง
ประหลาดเหมือนไม่มีตัวตน ลอยคว้างคว้างในความว่างเปล่าไม่อาจยึดเหนี่ยว
สิ่งใดได้เลย ประกอบกับบางส่วนแห่งความคิดล้าเหนือเกินจะดิ้นรนได้อีก
ต้องการจุดจบสิ้น (79-80)

ภาวะดังกล่าวนี้ไม่ใช่การยอมจำนนต่อชะตากรรม อย่างที่มักกล่าวกันว่าปล่อยไป
ตามเวรตามกรรม แต่ที่จริงนี่คือการอธิบายถึงภาวะของ “ความว่าง” ที่เกิดจาก “การปล่อยวาง”
ความต่างนั้นอยู่ที่การยอมจำนนต่อชะตากรรม เป็นการยอมรับอย่างจำใจเพราะไม่อาจทำอะไรได้
มากกว่านั้น การไม่ดิ้นรนขัดขืนในแง่นี้ไม่ใช่ความสงบ เพราะความยึดมั่นว่าเป็นตัวเป็นตนยังมีอยู่
ความทุกข์จึงยังมีอยู่ ในอีกทางหนึ่งการยอมจำนนต่อชะตากรรมไม่ได้เกิดจากความเข้าใจสภาวะที่
แท้จริง แต่การปล่อยวางเกิดจากความเข้าใจความจริงในแง่ความสัมพันธ์ของคุณตรงข้ามคือ “ความ
อึดเข็ม ความกลัว ความตาย และการเกิด” ประสบการณ์ครั้งแล้วครั้งเล่าในช่วงเวลาอันสั้น ได้นำ
เขาไปสู่ภาวะที่เกือบตายด้านและล้าเหนือจนไม่อยากจะดิ้นรนอีก นี่คือความอ่อนแรงที่จะเวียนว่าย
อยู่ในอารมณ์เหล่านี้

อันที่จริงความหมายของการเกิดในทางพุทธศาสนาอย่างที่กล่าวว่าเกิดเป็นทุกข์
นั้น หมายถึงการเกิดความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราของเรา การเกิดของอารมณ์ เช่น ความอึดเข็ม
ความลำพอง ความกลัว การมีหวังหมดหวังเป็นต้น ก็เชื่อมโยงกับอุปาทานว่ามีตัวตน เมื่อหมด
ความอยากเขาก็คลายความยึดมั่นในความเป็นตัวตน เมื่อตัวตนหายไปก็กลายเป็น “ความว่าง”
และความทุกข์ก็หายไปเพราะเขาไม่ได้เป็นผู้ที่กำลังเผชิญหน้ากับเสือ อาจมีคำถามว่าแล้วผู้ที่กำลัง
จะถูกเสือขย้ำนั้นเป็นใคร คำตอบอาจมีว่าเป็นวงจรของธรรมชาติที่กำลังจะได้รับผลกระทบจากอีก
วงจรหนึ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติด้วยเช่นกัน เขาจึงไม่จำเป็นต้องทุกข์เพราะผู้รับผลกระทบไม่ใช่เขา
เสียแล้ว แต่เป็นเรื่องระหว่างธรรมชาติกับธรรมชาติ ดังที่กล่าวว่า “การไม่มีตัวตน ชะตากรรม
จึงไม่ได้เป็นของเขา มันเป็นของธรรมชาติ” (81-82) ต่อจากนั้นไปจึงเป็นแค่เพียงการ “เฝ้ามอง
ชะตากรรมที่ดำเนินไป โดยไม่โอดลงว้ายดิ้นรน”

นวนิยายเรื่องนี้แสดงทางออกของปัญหาด้วยพุทธปรัชญาที่ลึกซึ้ง จนบางครั้งดู
ประหนึ่งว่าทางออกนั้นอยู่ไกลเกินไปกว่าที่ปุถุชนอย่างเราๆ จะเดินทางไปถึง โดยเฉพาะเมื่อต้อง
คิดว่าทางแก้ปัญหานั้นทั้งหมดทั้งมวลนั้นอยู่ที่การทำลายความยึดมั่นในตัวตนและความยึดมั่นในความ
เป็นนั่นเป็นนี่ของสิ่งรอบข้าง จนในจิตเหลือเพียงความว่างเปล่าหมดกิเลสตัณหาอย่างสิ้นเชิง
เพราะนั่นหมายถึงความเป็นอริยบุคคลอันเป็นเป้าหมายสูงสุดทางศาสนา อย่างไรก็ตามผู้แต่งก็

ไม่ได้มุ่งให้เราตั้งเป้าไปให้ถึงในระดับที่เป็นโลกุตระเช่นนั้น ประสบการณ์ของตัวเอกครั้งนี้ไม่ใช่ การ “บรรลุนิพพาน” หรือการหลุดพ้นจากกิเลสอย่างที่มีกล่าวกัน ดังที่ได้แสดงให้เห็นว่าหลังจากนั้นเขาก็ยังมีภาวะทางอารมณ์และความรู้สึกเมื่ออายตนะภายใน (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) สัมผัสกับอายตนะภายนอก (รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ธรรมารมณ์) ไม่ต่างจากคนทั่วไป ในตอนที่เห็นซากอึ่งกึ่งที่เสือกินอ่อมแล้วเหลือทิ้งไว้ ดังที่บรรยายว่าเขาเห็นแล้วก็ “เบือนหน้าเบือนความสยดสยอง” (85) ที่จริงประสบการณ์ของตัวเอกครั้งนี้เป็นเพียงการได้สัมผัสกับภาวะของ “ความว่าง” ที่เกิดจากการปล่อยวาง ซึ่งเป็นภาวะอีกด้านหนึ่งที่มีอยู่ในตัวเราทุกคนและเกิดขึ้นกับเรา บางขณะแต่เราไม่รู้ตัวหรืออาจอธิบายไม่ได้ว่าคืออะไร ดังที่บรรยายว่า “การเผชิญหน้ากัน คล้ายได้พบเห็นตัวตนอีกด้านหนึ่งของตัวเองที่ไม่เคยรู้จัก” (85) แต่ภาวะนี้ไม่ได้อยู่กับเขาตลอดไป เขาไม่ได้กลายเป็นคนใหม่ แต่ยังเป็นคนเดิม เมื่อจุดนี้ผ่านพ้นไปเขาก็กลับสู่ภาวะปกติเหมือนที่เคยเป็นมาก่อนหน้านี้ ดังที่บรรยายว่า “เมื่อตัวตนเก่าๆกลับคืนมา จึงเริ่มออกเดินไปข้างหน้า ตัวเบาโหวงหวิว” (85) ความเป็นคนใหม่หากจะมีอยู่ก็เป็นเพียงการเป็นคนใหม่ที่ได้พบว่ายังมีภาวะอีกด้านหนึ่งเช่นนี้อยู่ในตัวเรา ประเด็นดังกล่าวนี้ไม่ได้เป็นการคิดเอาเองคนเดียวของผู้แต่ง หากแต่เป็นการอธิบายตามหลักของพุทธศาสนา พุทธศาสนาไม่ได้ถือว่าความรู้สึกว่าเป็นตัวเราของเราที่ทำให้เกิดทุกข์นั้นจะเกิดกับตัวเราอยู่ตลอดเวลาอย่างที่มีกล่าวกัน หากแต่เกิดขึ้นเพียงบางครั้งเท่านั้น

ในอีกทางหนึ่งปัญหาของมนุษย์มีหลายระดับ ความสงบอาจนำไปสู่การเข้าใจความจริงในระดับสูงอย่างที่เป็นเป้าหมายทางศาสนาก็ได้ หรือในระดับที่รองลงไปความสงบคือบ่อเกิดของปัญญาที่จะทำให้มองเห็นปัญหาอย่างที่เป็นจริงเพื่อจะค้นพบทางแก้ไข เมื่อได้เสนอทางออกในระดับพุทธปรัชญา ผู้แต่งก็กลับมาปิดท้ายเรื่องด้วยความเรียบง่ายของวิถีชีวิตด้วยความเข้าใจธรรมชาติ เมื่อสถานการณ์แห่งความเป็นความตายคลายลง โดยที่เสียผลจากไปเอง เพราะมันอ่อมแล้ว ในใจของตัวเอกก็เหลือเพียงความสงบ ขณะมุ่งหน้ากลับบ้านนั้นเองก็คิดขึ้นได้ทางออกของคนหลงป่ามันง่ายนิดเดียวก็แค่เดินเลียบไปตามสายน้ำ ดังคำบรรยายว่า

สายน้ำเคลื่อนตัวริค...ริค... มุ่งไปข้างหน้า เพิ่งคิดออกในวินาทีนั้น ห้วยเล็กย่อมไหลลงห้วยใหญ่ ห้วยใหญ่มุ่งสู่ลำน้ำตามสายน้ำล่องลงไป ไม่ต้องปีนภูโตผาหรือเสี่ยงตัดป่าอีก น้ำใสสะอาดในลำธารย่อมพาเข้าหาทุ่งราบพบผู้คน และคืนสู่เรือนฟาก ก้าวเคลื่อนต่ำลงไปสู่ความชุ่มเย็นอย่างเชื่องช้า ใจโล่งโปร่งเป็นสุข ง่ายตายเหลือเกิน (86)

ความหมายของชีวิตและคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์

1. ตลิ่งสูง ชุงหนัก

ภายหลังที่นิคม ร่ายยาว ได้ชี้แนะใน ตะกวดกับคบบุ ตั้งแต่ปี 2526 ว่าความเกลียดชังความชั่วและมุ่งแต่กำจัดออกไปยังไม่ใช่หนทางรอดของสังคม หากไม่ได้สำนึกในภาวะการณ์ที่แท้จริงและลักษณะร่วมของมนุษย์ ซึ่งไม่อาจจะแยกออกได้เด็ดขาดว่าใครเป็นฝ่ายดีและใครเป็นฝ่ายชั่ว ในปีถัดมาคือ 2527 เขาเขียนนวนิยายอีกเรื่องหนึ่งคือ ตลิ่งสูง ชุงหนัก¹ ตั้งคำถามต่อความหมายและคุณค่าที่แท้ของชีวิต นวนิยายเรื่องนี้อาจไม่ใช่เรื่องเดียวที่แสดงความหมายในแง่นี้ แต่น่าจะเป็นนวนิยายไทยเพียงเรื่องเดียวที่เสนอเนื้อหาเป็นความคิดหลัก ตลิ่งสูง ชุงหนัก จึงเป็นนวนิยายที่แสดงความหมายของชีวิตได้ในแง่มุมที่หลากหลายที่สุดและซับซ้อนที่สุดเท่าที่เคยมีมา จนยากเกินกว่าจะนิยามอย่างสั้น ๆ ว่าชีวิตคืออะไรกันแน่ สารอย่างหนึ่งที่นิคมเสนอไว้ก็คือชีวิตเป็น “ภาวะ” (ดวงมณ จิตรจางค์, 2547 : 337) ที่จำเป็นต้องลากเส้นท่ามกลางกรอบจำกัด ชื่อเรื่องก็แสดงความหมายในแง่ที่อยู่แล้วว่ตลิ่งก็สูงและชุงก็หนัก แต่ชีวิตก็ไม่ได้มีด้านเดียว หรือหากจะหยิบยืมมโนทัศน์ของ ตะกวดกับคบบุ มาใช้ ก็คงต้องกล่าวว่า ชีวิตก็เป็นเช่นเดียวกับมนุษย์ คือเป็นส่วนผสมของหลายอย่าง มีทั้งด้านที่งดงามและความอัปมงคล และบางที่ทั้งความงามและความอัปมงคลก็อยู่ในที่เดียวกัน (นิคม ร่ายยาว, 2547 ก : 267-268)

ในแง่หนึ่งชีวิตดำรงอยู่และเคลื่อนที่อยู่ในเส้นทางอันมีขอบเขตจำกัด ที่ไม่มีใครจะหลีกเลี่ยงพ้น เป็นเช่นเดียวกับสายน้ำที่ไหลไปตามร่องดิน แม้ออกนอกเส้นทางไปบ้าง แต่สุดท้ายก็กลับสู่ตลิ่งเดิม (นิคม ร่ายยาว, 2547 ข : 55) ทุกชีวิตต่างมี “ตลิ่ง” เป็นขอบเขต แต่บางที่ก็อาจมองไม่เห็น ดังที่ค่างายตัวเอกคิดเปรียบเทียบกับตลิ่งของแม่น้ำที่เขาทำมาหากินกับขอบเขตชีวิตของปลาและนก

ปลาก็เหมือนกัน เขาคิด อยู่ในร่องดินแต่กร่วมกับน้ำ ‘เหมือนชีวิตของฉันด้วย’ เขาบอกตัวเอง พ่อเล่าให้ฟังว่า ฉันเกิดในกระท้อคนแจวเรือจ้าง ขณะเดินทางล่องไปได้ พ่อฉันเกิด พ่อจึงเปลี่ยนใจ ปักหลักหากิน อยู่ที่หมู่บ้านนั้น ฉันโตที่นั่น จับปลาในแม่น้ำ ปลูกผักบนตลิ่ง มีชีวิตหากินในร่องดินสายนี้ โดยมีตลิ่งสูงชันเป็นขอบกั้นอยู่สองด้าน ฉันอยู่ในนี้ เขาคิด อาจออกนอกขอบไปบ้าง ไม่นานก็กลับมาอีก แต่คนที่ไม่กลับ ก็ไปอยู่ในตลิ่งของแม่น้ำสายอื่น

¹ งานวิจัยนี้ใช้ฉบับปีพ.ศ. 2547 (ไม่ปรากฏครั้งที่พิมพ์)

แล้วนกละ เขาแหงนขึ้นฟ้า มีขอบตลิ่งกัน เหมือนสายน้ำ เหมือนปลา เหมือนตัวฉลาม โดมันมีอิสระกว่า บินไปบนอากาศทุกหนทุกแห่ง แต่นกเปิดน้ำฝุ้งที่ผ่านบ้านฉัน มันบินอยู่เส้นทางเดียว เข้าไปเย็นกลับ มันคงมีขอบตลิ่ง เป็นทางของมันเหมือนกัน แต่ตลิ่งของมันมองไม่เห็น (56)

สัญลักษณ์ที่เสนอผ่านกระแสความคิดของคางาย ซึ่งผู้แต่งใช้ตลอดทั้งเรื่อง สอดคล้องกับประสบการณ์ของชายชาวบ้านใช้ชีวิตท่ามกลางธรรมชาติ แต่สามารถสื่อสารเนื้อหาอันเป็นนามธรรมซับซ้อน และอันที่จริงก็เชื่อว่าผู้อ่านจะหมดหน้าที่ไปแล้วโดยสิ้นเชิง อย่างในประเด็นนี้สิ่งที่ผู้แต่งไม่ได้บอกและผู้อ่านจำต้องเชื่อมโยงไปสู่ประสบการณ์ของตนกันเอาเองก็คืออะไรคือตลิ่งที่กั้นคนไว้ ความหมายนี้ก็อาจเป็นได้หลายอย่าง หากคิดเพียงว่าตลิ่งคือความผูกพันกับถิ่นเกิดหรือความเคยชิน ที่ทำให้เราดำรงกิจวัตรอยู่ในเส้นทางเดิมซ้ำซากทุกวัน เข้าไปและเย็นกลับเหมือนนกเปิดน้ำในเรือ ก็อาจไม่ใช่ เพราะเมื่อออกจากตลิ่งนี้ไป “ก็ไปอยู่ในตลิ่งของแม่น้ำสายอื่น” หากคิดว่าถ้ามีตลิ่งก็ต้องมีแม่น้ำ คงต้องอาศัยแม่น้ำดำรงชีวิต ตลิ่งก็คือสิ่งที่ให้ชีวิตและเอื้อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ เราคงปฏิเสธจะอยู่ในตลิ่งไม่ได้ถ้ายังต้องการจะมีชีวิต จึงกล่าวได้ว่าตลิ่งคือกฎเกณฑ์ ที่ทำให้คนเราต้องดำเนินชีวิตไปในทางเดียวกันตาม ๆ กันไป หรือที่เรียกว่า “แนวทาง” สิ่งที่จะเป็นทางได้ย่อมมีขอบเขต ถ้าเกินออกไปไม่ได้ ทางหรือกฎเกณฑ์ชีวิตนี้ไม่จำเป็นต้องมองเห็น

กฎเกณฑ์ที่เอื้อให้ชีวิตดำรงอยู่ อาจมีทั้งกฎเกณฑ์ธรรมชาติและกฎเกณฑ์วัฒนธรรม ทั้งวัตถุและระบบสังคม อีกทั้งความเชื่อและคุณค่าที่คนกำหนดขึ้น ทั้งสอดคล้องและขัดแย้งต่อสู้กัน

ที่น่าคิดต่อก็คือ ยิ่งเราอยู่ในสังคมที่เจริญด้วยวัตถุที่เงินยิ่งมีความหมายมากขึ้นเท่าใด ตลิ่งที่มองไม่เห็นคือการให้คุณค่าด้วยวัตถุและการแบ่งแยกด้วยสถานะทางเศรษฐกิจก็ยิ่งมั่นคงแข็งแรง ยิ่งขังเราให้อยู่ในพื้นที่จำกัดและควบคุมให้เราเดินตาม ๆ กันไปอย่างไม่กล้าออกนอกเส้นทางได้มากขึ้นเท่านั้น ดังที่ปรากฏในเรื่อง ทั้งคางายและบุญฮามเพื่อนของเขาตลอดจนคนงานอื่นในโรงแกะสลักของพ่อเลี้ยง ต่างต้องสาละวนอยู่กับงานที่เร่งรีบกันทั้งวันจนไม่มีเวลาหยุดพัก เพื่อจะได้เอาไปขายขณะคนซื้อกำลังนิยมและให้ราคาดี (11) หรือในคราวที่มะจันตัดสินใจลาออกร้านขายซากสต๊าฟฟ์ในศูนย์การค้าของเมืองใหญ่ ซึ่งเป็นสถานที่ที่ทั้งสนุกและสบายมีคนพลุกพล่านและติดเครื่องปรับอากาศเย็นฉ่ำ เพื่อมาอยู่กินกับคางายในที่ซึ่งเงียบเหงา การที่เพื่อน ๆ ของเธอต่างตัดทอนเพราะเห็นว่า “ข้างนอกนั้นมันลำบาก” (139) นี้ก็นับเป็นขอบตลิ่งที่ควบคุมไม่ให้คนออกนอกเส้นทางได้เหมือนกัน แม้สุดท้ายมะจันจะออกมาจนได้ แต่ไม่ได้หมายความว่าเธอจะหนีแนวกันของขอบตลิ่งอื่นไปพ้น เธอเพียงแต่ออกจากขอบเขตจำกัดของเส้นทางสายหนึ่ง เพื่อจะไปอยู่ในขอบเขตจำกัดของอีกสายทางหนึ่งร่วมกับคางาย นี่อาจหมายความว่าบางทีอิสรภาพที่มนุษย์ยังพอมืออยู่ก็เป็นเพียงการเลือกกว่า จะอยู่ในขอบเขตจำกัดของตลิ่งในรูปใดและของทางสายไหนเท่านั้นเอง

เส้นทางของมะจันก็เช่นเดียวกับค่างาย ไม่ใช่เฉพาะแต่ภาวะบีบรัดอันไม่พึงปรารถนาหรือความกลัวเท่านั้นที่เป็นสิ่งที่มองไม่เห็น แม้แต่ความต้องการและความพอใจของชีวิตซึ่งอาจอธิบายในแง่มุมของคุณค่าก็เป็นสิ่งที่ได้ ค่างายรักและผูกพันกับปลายสุดข้างที่พ่อชื่อ มาเลี้ยงไว้แต่ยังเล็กและเติบโตมาด้วยกัน เขาอยากเป็นความยุติธรรม โดยเฉพาะเป็นความยุติธรรมของปลายสุด ค่างายรู้สึกว่าเขา “เป็นความยุติธรรมมาตั้งแต่เกิด” และ “งานที่แท้จริงของเขาคือ ลากซุง” (71) ยิ่งโตขึ้นปลายสุดก็ยังเป็นส่วนหนึ่งและเป็นทุกสิ่งทุกอย่าง ดังกล่าวไว้ตอนหนึ่ง “ข้างเป็นทุกสิ่งทุกอย่างของค่างาย มันทำให้เขามีกิน มีใช้ ทุกครั้งที่อยู่บนคอข้าง เขาจะรู้สึก มันคงแข็งแรงและปลอดภัย” (39) เมื่อปลายสุดถูกขาย ค่างายต้องไปทำอย่างอื่น แต่เขาไม่มีความสุขกับงานอื่น สุดท้ายความต้องการก็เรียกร้องให้กลับมาเป็นความยุติธรรมของปลายสุดจนได้ เพราะนี่คือทางของเขา จึงต้องกลับมาอยู่ในที่เดิมของทางสายนี้

หากตีความว่าชีวิตคือการเดินทาง มันก็คือการเดินทางระหว่างปลายสุดอีกด้านหนึ่งคือ “การเกิด” เพื่อจะไปสู่ปลายสุดอีกด้านหนึ่งคือ “ความตาย” ในแง่นี้ปลายสุดสองด้านดังกล่าวก็คือสิ่งที่สูงที่สุดที่ไม่มีชีวิตใดจะก้าวพ้นไปได้ และการมีชีวิตก็คือการดิ้นรนอยู่ในขอบเขตจำกัดระหว่างปลายสุดสองด้านนี้ ดังในตอนท้ายของปลายสุดค่างายรับรู้ถึงความ “มีชีวิต” ของมัน ขณะปลายสุด “ดิ้นรนและวิ่งพล่าน พัดเหวี่ยงอยู่กับแรงแห่งทางออกไม่ได้” มันพยายามปีนขึ้นตลิ่งตรงหน้า ครั้นเมื่อสิ้นลมก็วิ่งกลับไปหาดิ่งอีกด้านหนึ่ง “มันวิ่งพล่านเหมือนข้างตาบอด ข้ามแม่น้ำกลับไปกลับมาอย่างไร้ผล” (116) (เน้นโดยผู้วิจัย) ชีวิตเป็นอย่างนี้และบางทีคนเราก็เป็นเหมือนข้างตลิ่งที่อยู่ในภาวะ “ตาบอด” อย่างปลายสุดพยายามจะวิ่งไปสู่ทางที่คิดว่าเป็นทางออก เพียงเพื่อจะพบว่าไม่ว่าทางออกไหนก็เป็นแค่ตลิ่งสูงที่ปีนขึ้นไปไม่ได้ทั้งนั้น

ข้างต้นนี้คือการบอกว่าการดิ้นรนของชีวิตก็เป็นเพียง “สภาวะไร้ความหมาย” หรือหากจะเป็นการเดินทางก็เป็นเพียงการเดินทางที่ไร้ความหมาย ไม่มีเหตุผลอันใดที่คนเราต้องเกิดมาเพื่อจะเดินทางไปสู่ความตาย แต่ไม่ว่าจะชอบใจต่อความจริงข้อนี้หรือไม่ก็ตามชีวิตของทุกคนก็เป็นอย่างนี้ ซ้ำการเดินทางไปสู่จุดปลายของชีวิตก็ไม่ได้เป็นเหมือนการเดินทางท่องเที่ยวที่น่าอภิรมย์แต่ประการใด หากแต่ “เต็มไปด้วยความเสี่ยงและอันตราย” (84) ค่างายเรียนรู้ความจริงข้อนี้ด้วยความเข้าใจชีวิตของปลาที่ต้องว่ายทวนสายน้ำขึ้นไป เพื่อจะ “ไปที่ไหนสักแห่ง” โดยที่ตัวมันเองก็อาจไม่รู้ และกว่าจะถึงจุดหมายก็ไม่ต้องผ่านแก่งที่แก่ง ซ้อนจับปลาที่คัน และแหวนอีกทีหลัง (155) แต่นี่คือความจริงที่ต้องยอมรับ เพราะชีวิตเป็นอย่างนี้ และไม่มีใครจะเลือกไม่ให้เป็นอย่างนี้ได้ เพราะไม่มีแม่น้ำสายไหนที่ไม่มีแก่งและแหวน (156) ค่างายยังคิดว่า คนก็เช่นกันกับปลา เขาเคยติดอยู่ในแห เขาคิดว่า “มันเป็นหน้าที่ของฉันทันทีที่จะต้องออกมาจากนั้น ใครช่วยไม่ทัน ฉันทันทีต้องออกมาเอง” (155)

ไม่เพียงแต่คนเรามีหน้าที่เอาชีวิตให้รอดเท่านั้น ขณะเดินทางไปสู่จุดหมายของชีวิตเรายังต้องแบกภาระอันหนักอึ้ง เหมือนต้อกลาก “ซุง” อยู่ข้างหลัง ซุงในที่นี้มีได้หลายอย่าง อย่างแรกคือภาวะทางอารมณ์ในสัจชาติญาณ ที่เป็นภาระให้รักษาไว้ เพื่อให้ชีวิตรอด ดังที่คางยาระบุถึงความหิวและความกลัว เมื่อเขาคิดไปถึงเด็กน้อยหน้าตามอมแมมที่ถูกทิ้งให้มีชีวิตอยู่ตามลำพัง

‘แกลงลำบากมาก’ คางยาระพูดกับตัวเองในวันรุ่งขึ้น ขณะที่เขากำลังผูกโซ่กับซอน เด็กตัวนิดเดียว เขาคิด ไม่มีใครรู้จักแก ถูกทิ้งให้อยู่คนเดียว ต้องชอกชอนอยู่กับความหิวและความกลัว คงหนักกับแถมมาก เหมือนฉันท้อกลากซุง ฉันท้อความหิวและความกลัวบังคับ ต้องลากซุงอยู่ทั้งวัน ไม่กล้าทิ้งมัน (171) (เน้นโดยผู้วิจัย)

ตอนต่อมาความคิดที่เขาพยายามสื่อกับบุญฮาม ก็แสดงว่าซุงเป็นภาระที่ซ่อนเร้นในชีวิต หากไม่ใส่ใจก็ไม่รู้เท่าทัน

“แกลงลากซุงเหมือนกัน ทุกคนกำลังลากซุงอยู่ทั้งนั้น” คางยาระเสียงดัง “แต่เป็นซุงที่มองไม่เห็น”

เขาอยากบอกว่าทุกคนต่างมีตาขอบังคับอยู่บนหัว มีโซ่ผูกโยงอยู่ข้างหลัง แต่พอเห็นสีหน้างั้นของบุญฮาม เขาก็เปลี่ยนใจไม่พูดอะไรอีก (173)

การเปรียบชีวิตเป็นสิ่งที่ถูกกำกับด้วยตาขอหรือสิ่งที่ควบคุมให้อยู่ในกรอบ (ตลิ่ง) โดยมีโซ่ตรวนที่ผูกโยงกับภาระ เห็นได้จากสัญลักษณ์ข้างถูกควบคุมด้วยตาขอ ผิดกันแค่มนุษย์ต้องใช้ตาขอควบคุมตนเอง ในขณะที่ข้างต้องมีความรู้ ดังนั้นมนุษย์จึงเหมือนข้างและควายไปพร้อมกัน หรือมีฉะนั้นตาขออาจแทนอำนาจผู้อื่นหรือสิ่งอื่น สื่อสารว่าความทุกข์ในชีวิตผลักดันให้เรากระทำการที่จำต้องกระทำ ภาระหนักที่ต้องลากด้วยแรงของเรายังน่าสลดที่มันเป็นเพียงซาก ซ้ำเป็นซากของชีวิตอื่น ๆ ที่ถูกทำลาย (ด้วยความโลภหรือกิเลสอื่น ๆ) ดังที่คางยาระบอกกับพลายสุด ขณะที่พลายสุดกำลังลากซุงท่อนใหญ่เพื่อจะให้นำไปแกะเป็นรูปช้างใหญ่ “ แกลงกำลังลากตัวแถมะพลายสุด ทนเอาหน่อย แกลงโซ่อะไรอื่น แต่กำลังลากซากของแกลงเอง ” (183) แท้จริงแล้วนี่คือซากของตนไม้ แต่คนมักคิดเอาด้วยความหลงผิดระหว่างสภาวะที่แท้กับรูปลักษณ์ ซากของตนไม้จึงกลายเป็นช้างใหญ่ด้วยอุปาทาน

ยิ่งขาดความรู้ความเข้าใจชีวิตก็เป็นสิ่งไร้ความหมายโดยสิ้นเชิง แต่นวนิยายเรื่องนี้ไม่ได้สื่อให้เราเข้าใจแต่ข้อจำกัดที่เราไม่มีทางเลือก ผู้แต่งยังกระตุ้นให้คิดว่า ขณะมีชีวิต ความ

เป็นชีวิตมีค่ามาก ดั่งตอนหนึ่งซึ่งเป็นที่จดจำกันในนวนิยายเรื่องนี้ ที่ว่า “เราทุกคนมีเกิดและตายอย่างละหนึ่งหนเท่ากัน แต่สิ่งที่อยู่ระหว่างกลางนั้น เป็นชีวิต เราต้องแสวงหาเอาเอง” (184) น่าสนใจว่าในเมื่อทุกคนมีชีวิตอยู่แล้ว เหตุใดจึงต้องแสวงหาชีวิตเอาเอง คำตอบคือเราต้องแสวงหาความหมายของชีวิตให้พบ ชีวิตที่ปราศจากความหมายไม่ดีกว่าไม่มีชีวิต นี่หมายความว่า หากมองด้านมายาคติ ชีวิตอาจจะไร้ค่า เช่นมักวัดกันด้วยมูลค่า โดยไม่เห็นคุณค่า พยายามจะรักษาหรือเก็บชีวิตไว้ แต่กลับ “เก็บ” ด้วยการทำลาย สิ่งที่เก็บได้ก็เป็นเพียงซากเท่านั้น แต่เราเองต้องเป็นผู้ค้นหาความหมายชีวิต หน้าที่ของคนเราคือการสร้างความหมายขึ้นในภาวะไร้ความหมาย ด้วยการเรียนรู้ความจริงของชีวิต เพื่อจะได้เห็นซุงและตาขอของตัวเองและ “สร้างความเป็นไทในภาวะทาส” ขึ้นมาให้ได้ (ดวงมน จิตรจำนงค์, 2547ค : 337)

ในแง่นี้ การค้นหาสัจธรรมเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก แต่ก็กระทำได้ด้วยการทำงานความเข้าใจตัวเองเป็นอันดับแรก ความยุ่งยากและความผิดพลาดน่าจะเกิดกับ “คนที่ไม่รู้ และไม่รู้ตัวว่าไม่รู้” (73) คนไม่รู้จักชีวิต ยังกอยู่ในกรอบจำกัดก็ยิ่งลำบาก คนจึงจำเป็นต้องรู้ว่าตนอยู่ท่ามกลางสิ่งใด ดังที่คางยเคยคิดเมื่อหลงป่า เขาต้องปีนต้นไม้สูงดูไปไกล ๆ เพราะคิดว่า “ก่อนอื่นต้องรู้ว่าตัวของเรายู่ที่ไหน” (92) ภายหลังที่จำต้องขายพลายสุด เมื่อได้กลับมาเป็นความอยู่ของมัน ความมีชีวิตของคางยก็กลับคืนมา ผู้แต่งได้ย้ำหลายครั้งถึงความเป็นเหมือนชีวิตเดียวกันของคางยกับพลายสุด ชีวิตเขาก็มีความหมายขึ้นมาได้ แต่คางยก็ยังเข้าใจความจริงคลาดเคลื่อน เขาก็ใจกับสภาพเหมือนของข้างแกะสลัก และเข้าใจว่ามันคือชีวิต ในตอนที่เขาแกะ “ข้างใหญ่” เพื่อแลกกับพลายสุด การที่เขาจมอยู่กับมันอย่างลึมวันลึมคืนและพบกับภาวะของการทำงานที่ภาระและความจำเป็นต้องทำกลายเป็นสิ่งที่อยากทำ จนดูประหนึ่งว่าเขาไม่ได้ทำอะไร “ข้างมันงอกขึ้นมาเอง” นั้น

เขาหมกตัวอยู่ในเพิงมากขึ้นเรื่อย ๆ จิตใจจมเข้ากับข้างไม้ ไม่สนใจวันคืน บางครั้งจุดตะเกียงทำท่ามกลางความมืด มองเห็นที่มืดที่ไป รู้จังหวะหนักเบา บางที่เขารู้สึกเหมือนไม่ได้กำลังแกะสลัก

“ข้างเกิดของมันเอง” เขาพูดต้ง ๆ ขณะเพ่งดูส่วนที่แกะไปแล้ว “ตัวมันงอกออกมาที่ละนิด”

เขาติดพันกับงานจนไม่อยากจะหยุด รู้สึกเวลาผ่านไปเร็วมาก ถ้าฉันมีเวลามากกว่านี้ก็ดี เขาคิด จะได้ทำอย่างสบาย ไม่ต้องหยุดกินข้าวหรือหยุดนอน ...

มันพอหรือยัง เขาคิด ขณะถอยออกมาดูห่าง ๆ ยังขาดอะไรอีก คนจะว่าไงนะ ถ้าบอกเขาว่าฉันใส่อะไรเข้าไปในตัวข้างบ้าง ฉันใส่เวลาหลายปี ใส่

กำลังใจ ใส่ความอดทน มีความสุข ความทุกข์ ความกลัว ความกล้า และอะไรอีกเยอะแยะรวมกันอยู่ในนั้น ...

ก็ปีแล้วนะนี่ เขาคิด ฉันอยู่ในนี้นานมากทีเดียว เขาจำได้วันแรกที่เตรียมค้อนกับสิ่วเข้าในเพิง แอ้งเล่นกระโดดอยู่กับข้างก้านกล้วย แต่เดี๋ยวนี้แกโตมาก วิ่งขึ้นลงตลิ่งไปตกปลาแทบทุกวัน

หลังจากผ่านมาถึงวันนี้ เขารู้สึกคล้ายโล่งอกที่ได้ขจัดอะไรบางอย่างในใจ ช้างไม้ตั้งอยู่ในเพิงมุงหญ้าคา ไม่ว่าใครจะชอบหรือไม่ชอบ มันก็อยู่ตรงนั้น มีความหมายเฉพาะของมัน เขาไม่เคยนึกถึงเรื่องนี้มาก่อน มีแต่รู้สึกว่า จะต้องทำ เขาไม่รู้ตัว มันเป็นภาระ เป็นหน้าที่ เป็นความรับผิดชอบอะไรสักอย่าง ที่มีแรงกระตุ้นเล็กๆข้างในให้เขาพยายามจับสิ่วขึ้นตอก

ในใจเขามีบางอย่างซ่อนเงิบๆ เขาคิดถึงพลายสุด เป็นอารมณ์แวบเดียว มันไม่เกี่ยวกับใคร ไม่ว่าพ่อเลี้ยง มะจัน หรือแอ พอถึงวันนี้ช้างนั้นไม่ใช่ อะไรอื่น เขาเห็นเป็นเพียงเครื่องหมายบอกระยะทาง ที่เขาผ่านเข้าไปจนถึงมัน เวลายาวนานที่จมอยู่กับมัน จนผมสีดำมีหงอกขาวแซม (103-105)

การแกะข้างของค่างายมีความหมายเป็นสัญลักษณ์ ดังที่กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า “ทุกคนมีข้างเป็นของตัวเอง ของใครของมัน ต่างคนต่างแกะ ทำแทนกันไม่ได้” (106) “ข้าง” ในที่นี้อาจหมายถึงความฝันของแต่ละคน การแกะข้างก็หมายถึงการได้ทำในสิ่งฝันหรือสร้างฝันของตัวเองให้เป็นจริงขึ้นมา การได้ใช้ชีวิตอยู่ในทางของตัวเอง ที่ไม่ใช่เพียงแค่เดินไปในทางของผู้อื่น หรือเดินตาม ๆ กันไปอย่างตายเป็นเช่นนี้ ก็คือทางที่จะทำให้ชีวิตของบุคคล “มีชีวิต” อย่างแท้จริง แต่ชีวิตย่อมอยู่กับค่างายนั่นเองไม่ใช่สิ่งที่เขาสร้าง ถึงแม้ค่างายได้ใส่ส่วนประกอบของชีวิตลงไปในตัวช้างไม้ นั่น เช่น กำลังใจ ความอดทน ความสุข ความทุกข์ ความกลัว ความกล้า

ไม่ว่าข้างจะถูกเอาไปทำอะไร จะซื้อหรือขายก็ครั้งที่หนก็ตาม ไม่มีใครเอามันไปได้จริง การตอกสิ่วครั้งแรกจนถึงครั้งหลังสุด การอยู่ในเพิงตั้งแต่ก้าวเข้าไปจนกระทั่งกลับออกมาอีกครั้ง นี่ต่างหากที่เป็นมันจริงๆ เป็นความสุข ความทุกข์ ดีใจ เสียใจ เป็นกลางวัน เป็นกลางคืน ที่เขาได้ใช้ไป แล้วมันได้สะท้อนกลับมาอัดแน่นในตัวเขา (106)

สิ่งที่มีค่าไม่น้อยกว่าการสร้างฝันให้เป็นจริงคือการค้นพบของค่างายว่า การทำซากให้มีชีวิตไม่ยากหรือง่ายกว่านั้นเป็นไปไม่ได้เอาเสียเลย ความอึดเฒ่าของค่างายเมื่อเขาแกะข้างไม้ไกล้เสร็จนั้น เป็นเพียงประสบการณ์ช่วงหนึ่ง แต่กว่าจะมาถึงจุดนี้เขาต้องผ่านอะไรหลายอย่าง แค่เริ่มต้นก็ทั้งหัวโนและท้อจนเกือบจะเลิกล้มความตั้งใจหลายครั้งหลายครา เมื่อต้องผจญ

กับ “ชอบเซตจำกัด” ของตัวเอง ที่สำคัญก็คือ “ความไม่รู้” ใครก็ตามที่คิดจะแกะ “ข้างใหญ่” ของตัวเองก็อาจต้องเผชิญกับสิ่งนี้กันทุกคน เอาเข้าจริงเราอาจไม่รู้จักรักสิ่งที่เราจะ “แกะ” ดีพอ ทั้งที่เคยคิดว่าเรารู้จักมันดี และที่สำคัญกว่านั้นบางทีเราอาจไม่รู้ที่เราไม่รู้ (73) การสำคัญตนผิด เมื่อยังไม่ได้เผชิญกับความจริงเป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้คนเราไม่รู้จักตัวเอง แต่อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่าต้องยอมจำนนกับความไม่รู้ตลอดไป ทางที่จะเอาชนะก็เหมือนเด็กที่จะฝึกว่ายน้ำ “เพียงโดดลงไป และใช้ความแข็งแรง อดทน กระเสือกกระสนไปข้างหน้า” (75) เมื่อกระโจนลงไปและได้รู้ว่าอะไรคือสิ่งที่เราไม่รู้ นั่นก็คือที่มาของความรู้และการได้รู้จักตัวเอง ดังที่กล่าวว่าเมื่อคางยงได้พบว่าตัวเขาเล็กนิดเดียว และมีขอบเซตจำกัดเกินกว่าจะใส่ความฝันที่ใหญ่โตไร้ขอบเขตเข้าไปได้ ก็เหมือนหลุดจากป่ารกชัฏ “มาพบกับแม่น้ำที่ใสสะอาด จนมองเห็นตัวเองได้ชัดเจน” (176)

ทางไปสู่ความหมายของชีวิตในแง่นี้เป็นทางเฉพาะของปัจเจกบุคคลเป็นอย่างยิ่ง และความหมายชนิดนี้ก็เป็นความหมายเฉพาะ ดังในความตอนหนึ่งที่กล่าวถึงความคิดของคางยง ในคราวอิมเมมอยู่กับความรู้สึกขณะแกะข้างไม้ใกล้เสร็จว่า “ข้างไม้ตั้งอยู่ในเพิงมุงหญ้าคา ไม่ว่าใครจะชอบหรือไม่ชอบ มันก็อยู่ตรงนั้น มีความหมายเฉพาะของมัน” และ “ในใจเขามีบางอย่างซ่อนเงิบๆ เขาคิดถึงพลายสุด เป็นอารมณ์แวบเดียว มันไม่เกี่ยวกับใคร ไม่ว่าพ่อเลี้ยง มะจัน หรือแอ” (105) (เน้นโดยผู้วิจัย) ดังได้กล่าวแล้วก่อนหน้านี้ว่า นี่เป็นเพียงระดับต้นสุดของการแสวงหาความหมายของชีวิต อาจต้องเริ่มต้นที่ตรงนี้ แต่เราจะหมกมุ่นอยู่แต่เฉพาะการบรรลุตามความฝันเท่านั้นไม่ได้

คางยงอิมเมมกับความรู้สึกในการแกะข้างไม้อยู่ไม่นานก็ได้พบว่า ข้างไม้ที่ดูเหมือนข้างเป็น ๆ ตัวนี้ยังขาดอะไรไปบางอย่าง เขาได้พบสิ่งนี้ในตอนต่อมาขณะอยู่บนคอกพลายสุด ซึ่งกำลังตกมัน บางอย่างที่ว่าข้างไม้ไม่มีก็คืออารมณ์และเลือดเนื้อแห่งความมีชีวิต

คางยงควบคุมใจให้ปกติ พอนั่งได้กระซิบ เขาก็รู้สึกถึงสัมผัสบางอย่าง จากคอข้าง สิ่งนี้เองที่ข้างไม้ขาดไป เขาตื่นเต้นจนลืมนึกความน่ากลัวเมื่อชั่วครู่ กลับยึดแน่นบนคอมัน สิ่งนี้เองที่ฉันอยากรู้ เขาคิดขณะความอุ่นและอ่อนละมุนจากตัวข้างแล่นผ่านใต้ร่างเขา มันมีอารมณ์ มีเลือดเนื้อ มีชีวิต และวิญญาณ เขาสัมผัสได้ถึงความมธุละ รุนแรงที่กำลังทะยานไปข้างหน้า

เขารู้สึกถึงความหวาดกลัวและหวั่นไหวชั่วขณะของข้าง ความเศร้า ความเจ็บปวด และความตกใจ ขณะตื่นรนและวิ่งพล่าน พัดเหวี่ยงอยู่กับแอ่งที่หาทางออกไม่ได้ (115-116)

ประสบการณ์ครั้งนี้ทำให้ค้างายได้เรียนรู้ เมื่อรับรู้ได้ถึงควมมีอารมณ์และชีวิตเลือดเนื้อซึ่ง “ไม่ต่างกันเลยระหว่างเขากับปลายสุด” ต่างต้องวิ่งวนอยู่กับ “แองที่หาทางออกไม่ได้” ร่วมกัน เหมือนเป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน จึงได้คิดต่อมว่า (ในเมื่อต่างก็วิ่งวนอยู่กับแองที่หาทางออกไม่ได้ร่วมกัน) แต่ละชีวิตจึงไม่ได้มาพบกันเพื่อจะเอาจากกัน แต่มาเพื่อให้แก่กัน (117) หลังค้างายได้เผชิญกับความมีชีวิตของปลายสุด ความภูมิใจที่สามารถแกะข้างไม้ได้เหมือนข้างเป็นก็กลายเป็นสิ่งไร้ความหมายโดยสิ้นเชิง เขาทั้งท้อแท้และเศร้าใจเมื่อนึกถึงคืนวันที่ใช้ไปแล้วรู้สึกเหมือนไม้ได้ทำอะไรเลย (118) นี่ก็คือการบอกเราว่า トラบไตที่ยังไม่ตระหนักรู้ถึงความมีชีวิตของผู้อื่นและความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตของตัวเองกับผู้อื่น รวมทั้งตระหนักรู้ในความจริงของชีวิต ก็จะยังค้นหาความหมายที่แท้ของชีวิตไม่ได้

ดูเหมือนนิคม รายยวา ให้ความสำคัญกับการค้นพบมาก ถึงแม้จะมีผู้เห็นว่าทุกคนก็ต่างมีความหมายของชีวิตในแง่มุมของตัวเอง คนอย่างพ่อเลี้ยงและลูกค้าที่ชอบข้างไม้ตัวใหญ่เพราะ “มันทำให้รู้สึกถึงความแข็งแรง มีอำนาจ” (119) พวกเขาคิดว่าการอยู่เหนือผู้อื่นและรวมทั้งการไม่ต้องลงมาเผชิญกับทุกสิ่งด้วยตัวเองก็คือสิ่งสำคัญของชีวิต พ่อเลี้ยงจึงต่างจากค้างายที่ใส่ใจกับชีวิต ไม่ใช่แค่ข้างไม้ที่เป็นซากของชีวิต (ต้นไม้) เขาผูกพันกับปลายสุดเพราะมันมีพลังของชีวิต “ทุกครั้งที่อยู่บนคอข้าง เขาจะรู้สึกมันคงแข็งแรงและปลอดภัย” แต่เมื่อปลายสุดถูกขาย “ความมั่นใจบนคอข้างสูญหาย เขาหลุดลงมาอยู่ข้างล่าง” และต้อง “เผชิญกับทุกอย่างบนพื้นดินด้วยตัวเอง” (36) หากจะกล่าวอย่างตรงไปตรงมาก็คือค้างายที่กำลังเอาประโยชน์จากปลายสุด แต่พฤติกรรมของเขาน่าตำหนิน้อยกว่าเพราะมันอธิบายได้ในกรอบของ “ความจำเป็น” ต้องยอมรับกันอย่างหนึ่งว่าอันที่จริงการเอาประโยชน์จากกันเพื่อความอยู่รอดนั้นเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของชีวิต เช่นที่บางตอนกล่าวถึงเหยื่อและผู้ล่าที่กินกันเป็นทอด ๆ อย่างในตอนท้ายเรื่อง ขณะค้างายกำลังลากซุงท่อนสุดท้ายของชีวิตเขาเหลือบไปเห็น “แมวตัวหนึ่งหมอบอยู่กับพื้น ตาจ้องนกระจอกที่กำลังจิกหนอน” (174) และต่อมาก็เห็นนกระเต็นกำลังโฉบปลามาเป็นอาหาร (179) การล่าเพื่อจะมีชีวิตรอดรวมทั้งสัญชาตญาณแห่งการเอาตัวรอดในทัศนะของนวนิยายเรื่องนี้เป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นเองและมีอยู่ประจำชีวิต ดังตอนหนึ่งที่กล่าวถึงแ

บางวัน ขณะค้างายยืนอยู่ขอบตลิ่ง มองข้ามไปฝั่งข้างโน้น เห็นแองอยู่กลางแดด ฟุบตัวตามร่องผัก เขาารู้สึกขำ แกมทำหมอบแบบเสือ ไปหัดมาจากไหนนะ เขาคิด ใครสอนแก หรือว่าของอย่างนี้เกิดขึ้นเอง ฉันไม่เข้าใจเลย อย่างกับสัตว์ที่ซุ่มดักเหยื่อ มันรู้จักวิธีแฝงตัวมาตั้งแต่เกิด ไม่ว่าตัวล่าหรือตัวถูกล่า ตอนมันหมอบนิ่งกับพื้น ตอนมันแอบในหญ้า ล้วนเป็นการทำตัวไม่ให้ใครเห็น ทั้งสองใช้วิธีเดียวกัน ... (77-78)

เช่นเดียวกับที่แอ ค่างาย หรือใครๆจับปลาหรือล่าสัตว์อื่นมาเป็นอาหารนั้นเป็น “ของปกติธรรมดา” เพราะมันเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับเลี้ยงปากท้อง แต่การตัดไม้มาทำข้างใหญ่หรือฆ่าสัตว์มาทำสตัฟฟ์นั้นเป็นสิ่งเกินเลยจากกรอบของความจำเป็นไปแล้ว

เขานึกถึงแอ ตอนแกล้างปลาในแม่น้ำจนสะอาด ดึงไส้ออกทิ้งแล้วร้อยเป็นพวง หิ้วกลับบ้าน แกทำได้คล่อง เป็นของปกติธรรมดา ไม่มีใครสอนมันเป็นอาหาร ใครๆก็ทำกันแบบนี้ ไม่เห็นแปลกตรงไหน แต่บางทีมันไม่ได้เป็นอาหาร เขาคิดขณะมองซากสตัฟฟ์ ไม่มีใครเอาเนื้อมันมากิน ไม่ใช่สำหรับเลี้ยงปากท้อง (134)

ขณะค่างายคร่ำเคร่งอยู่กับการแกะข้างไม้เพื่อจะทำให้มันเหมือนข้างเป็น เขายังคิดไม่ต่างจากพวกนิยมซากสตัฟฟ์อย่างพ่อเลี้ยงและลูกค้าของพ่อเลี้ยง พวกเขาหลงคิดไปว่าความเหมือนมีชีวิตนั้นคือชีวิตจริงๆ แต่ประสบการณ์ที่ทำให้เขาต้องเผชิญความจริงและความมีชีวิตจริงๆร่วมกับปลายสุดทำให้เขาได้คิด และตั้งคำถามอย่างฉงนต่อพฤติกรรมของคนที่ยักหลงผิดไปให้ความสำคัญกับความเหมือนจริงมากกว่าสิ่งที่เป็นจริง และให้ความสำคัญกับซากมากกว่าชีวิต ดังในความคิดเขาตอนหนึ่ง

ทำไมต้องเอาไม้ใหญ่มาทำข้างนะ ค่างายคิด คนเรานี้แปลกจริงๆ ไม้ใหญ่มันก็ใหญ่ของมันอยู่แล้ว คนไม่ได้ทำให้ข้างใหญ่ แต่ท่อนไม้มันใหญ่ของมันเอง ตัวมันจริงๆคือต้นไม้ แต่คนกลับไม่เห็นความสวยและมีค่าของมัน ตอนมีร่มเงามีชีวิต คนเรากลับโค่นมันลง ลิดกิ่งลิดใบให้เป็นซากไม้ แล้วเอามาแกะให้เป็นซากข้าง ชื่นชมมันมากกว่าได้เห็นข้างจริงหรือต้นไม้จริงที่มีชีวิตเสียอีก ทำไปทำไมก็จะไม่มีของจริงเลยสักอย่าง ไม่ว่าจะข้างหรือต้นไม้(120)

ยิ่งต่อมาเมื่อแอลูกชายคนเดียวจมน้ำและเสียชีวิต ค่างายได้สัมผัสกับร่างที่เป็นเพียงซากไร้ชีวิตของลูกชายด้วยตัวเอง ก็ยิ่งตระหนักถึงความต่างระหว่างซากกับชีวิต และยิ่งครุ่นคิด

สัตว์สตัฟฟ์พวกนี้เคยมีชีวิตมาแล้วทั้งนั้น เขาคิด มีเลือดเนื้อ มีจิตใจ คนยิงมันตาย แล้วก็เอาซากมันมาทำให้ดูคล้ายมีชีวิต
คนเรานี้แปลก ค่างายคิด เขาฆ่าสัตว์ให้ตาย ควกัใส่ฟุ้งมันออก ปลิดหัวใจมันทิ้ง แล้วมองหาชีวิตจากซากของมัน (134)

อันที่จริงความต่างระหว่างชากับชีวิตในทางกายภาพนั้น ไม่ได้เหมือนกันจนยากที่จะแยกออกว่าอันไหนเป็นอันไหน แต่ที่ทำให้คนมักหลงผิดไปให้ความสำคัญกับชานั้นเป็นการหลงผิดทางปรัชญา หรืออาจจะเรียกว่าเป็นการหลงผิดทางคุณค่าทางจริยธรรม หรืออาจเรียกว่าเป็นความหมายทางจริยปรัชญา ซึ่งในที่นี้ก็คือความโลภที่เกินเลยไปจากกรอบของความจำเป็น เช่นที่พ่อเลี้ยงคิดว่าช่างไม้ตัวใหญ่ทำให้รู้สึกว่าจะแข็งแรงและมีอำนาจ หรือที่ภุมิอกภุมิใจกับบ้านไม้สักหลังใหญ่โต มีเสาเก็บบร้อยต้น และเครื่องเรือนทุกชิ้นต่างแกะสลักด้วยไม้สักอย่างสวยงาม (180) ก็เป็นการหลงผิดอยู่ในความหมายชนิดนี้ หากเทียบกับประเด็นการล่าและการถูกล่าอย่างที่กำลังกล่าวถึงข้างต้น การที่ชีวิตหนึ่งต้องทำลายอีกชีวิตหนึ่งเพื่อจะเอาซากอินทรีย์ที่เคยมีชีวิตสร้างอำนาจให้ตัวเองดูเลวร้ายกว่าการยังชีพด้วยชีวิตอื่นตามสัญชาตญาณสัตว์กินเนื้อ

ค่างายก็เป็นอีกคนหนึ่งที่เคยเป็นผู้หลงผิดทางจริยธรรม แต่ในลักษณะที่ต่างจากพ่อเลี้ยง คุณสมบัติของเขาคือความรักที่จะใคร่ครวญต่อความจริงที่อยู่ตรงหน้าและประสบการณ์ที่ผ่านพบนั้น เป็นคุณสมบัติสำคัญที่จะทำให้บุคคลหยั่งเห็นความจริงอันซับซ้อนของชีวิต แต่บางทีความคิดที่เป็นปรัชญาซับซ้อนที่พยายามจะสร้างความหมายใหญ่ ๆ โดด ๆ ให้ชีวิต ก็บดบังการเข้าถึงความจริงได้เหมือนกัน ชีวิตแม้เป็นสิ่งซับซ้อนแต่ก็อยู่ตรงหน้าเราเอง และบางทีความหมายสำคัญก็อยู่ในสิ่งเล็กน้อยที่เรามองข้าม ซึ่งบางครั้งก็เข้าถึงได้ด้วยความรู้สึกมากกว่าจะด้วยความคิดใหญ่ ๆ โดด ๆ ตัวละครสองตัวคือแอมะจันซึ่งผิดแผกกับค่างายในบางแง่มุม ช่วยให้เราเห็นความจริงข้อนี้ ดังที่ปรากฏว่าขณะที่ค่างาย “มัวแต่คร่ำคร่าแองซ้าง จะทำอะไรใหญ่โต” (148) จนมองข้ามชีวิตที่เล็กน้อย ลูกชายเขากลับได้รู้จักค่าที่แท้จริงของชีวิตมาก่อนในคราวที่ลูกเปิดของแกตาย ขณะที่แอมะจันช่วยให้มันฟื้นด้วยวิธีการต่าง ๆ นานา ค่างายมีเพียงคำแนะนำให้ลูกชายอย่างไม่เข้าใจว่า “มันตายแล้วนี่” “เอามาไว้ตรงนี้ทำไม” และ “เอาไปทิ้งไป” “มันไม่ฟื้นหรอก เดียวก็เน่าแล้ว” จนแอมะจันต้องท้วงติงต่อความไม่รู้สึกของเขา ดังในเรื่อง

แอมะจันเปิดไว้ในมือ ไม่หันมองใคร แก้มหน้าลงบันไดอย่างรวดเร็ว
มือขาสัน พยายามกลืนสะอื้นและขม น้ำตาที่กำลังไหล

แอมะจันจ้องค่างายด้วยใบหน้าเยือกเย็น “ไม่รู้สึกอะไรบ้างเลยรี” เสียงเธอ
ราบเรียบ ขณะมองลูกชายที่เพิ่งหายลับไปข้างล่าง “แต่แอมะจันแล้วละ” (91)

ส่วนแอมะจันแม้เธอไม่ใช่คนช่างครุ่นคิดอย่างค่างาย แต่ไม่ได้หมายความว่าเธอจะไม่เข้าใจชีวิต แอมะจันอาจเป็นคนประเภทเข้าใจชีวิตด้วยความรู้สึกแต่อธิบายไม่ได้ ดังเช่นในตัวช่างช่างต้นและอีกตอนที่ตัดสินใจทั้งความสะดวกสบายมาอยู่กับค่างายในที่ลำบาก สิ่งที่น่าทึ่งเธอไปก็อาจจะความรักอย่างเดียวเท่านั้น แม้ต้องปรับตัวหลายอย่าง แต่สุดท้ายเธอก็แปลกใจตัวเองที่อยู่มาได้ แล้วก็มีข้อสรุปให้ตัวเองว่า “บางทีคนเราก็คงทำอะไรได้มากกว่าที่คิด และเป็นอะไรได้มากกว่าที่เห็นจริง ๆ” (140) ซึ่งต่างจากประสบการณ์ของค่างายที่เมื่อพบกับ

ชีวิตจำกัดของตัวเองในคราวแกะข้างไม้แล้วได้พบว่า ตัวเขาเล็กนิดเดียวและไม่มีทางจะใส่ความฝันใหญ่โตเกินขอบเขตเข้าไปได้ (176) ส่วนดีของเธอก็คือการไม่ยึดติดกับความหมาย เธอจะเป็นผู้นำค่างายออกจากปัญหาเช่นนี้เสมอ เช่นในตอนที่กำลังท้อแท้กับการแกะข้างไม้ เขาไม่ยอมทำต่อไปหลังเผชิญกับความมีชีวิตของปลายสุด มะจันให้คำตอบที่ง่าย ๆ ตรงไปตรงมาแต่ก็เป็นทางออกที่ดีที่สุดในขณะที่นั้นว่า “ทำเถอะ ทำต่อให้เสร็จ” “แล้วเอาไปขายให้พ่อเลี้ยง” (119) หรือในตอนที่แอดตาย ขณะที่ค่างายจมอยู่กับความคิดและไม่อยากทำอะไรจนต้องเผชิญหน้ากับภาวะที่เวลากลายเป็นสิ่งไร้ความหมายอยู่นั้น มะจันหาทางออกด้วยการทำงานไม่หยุดหย่อน ดังตอนที่ค่างายเรียกแต่เธอไม่ได้ยินเพราะพยายามจะจดจ่ออยู่กับงานตรงหน้าว่า

...เธอไม่สนใจเสียงเรียก แต่กลับง่วนอยู่กับการทอผ้า แทบไม่เงยหน้าขึ้นมองใคร เธอจะนั่งอยู่ที่นั่น ฟุ้งเรือกระสวยลอดกลางแผงด้าย ขณะเท้าเหยียบคันไม้ไผ่ กระจุกสายสลัبد้ายขึ้นลง พร้อมอึดหิวท้อ เสียงดังเป็นจังหวะ ...

เธอพยายามทำงานจนไม่ว่าง นอกจากทอผ้าก็หาหมูลี้น้ำเพิ่มอีก ทุกเช้าเย็นจะก้ม ๆ เงย ๆ อยู่ตามไหล่ตลิ่ง รดน้ำ พรวนดิน และเก็บผักใส่ตะกร้าใบเล็ก (138)

และเธอก็พยายามจะจุดค่างายขึ้นมาจากปลักแห่งความทุกข์ด้วยวิธีการเดียวกันนี้

คนที่เดินผ่านหน้าบ้านค่างายตอนเช้า มักจะมองเห็นเขานั่งเหม่ออยู่บนขั้นบันได สอกยันเข้า มือเท้าคาง ข้างตัวเขามีเถาพลูใบเขียวเข้มเป็นมันเลื่อม ซ้อนกันแน่นเป็นพุ่มทึบ ห่อเสาทีมันเกาะไข่วางใน น้ำค่างเกาะเป็นหยดกลมใสแวววาว ค่างายจะอยู่ในท่านั้น จนกว่าจะได้ยินเสียงมะจันจากข้างหลัง “ช่วยหิ้วรำน้อยซิ” หรือ “ช่วยไปรดผักที” เขาจึงจะขยับตัวลุกจากที่ตรงนั้น (151-152)

อย่างไรก็ตามคนอย่างค่างายก็ออกจากทุกข์ด้วยวิธีการของมะจันไม่ได้ เพราะตัวตนของเขาต่างกับมะจัน ในเรื่องก็เห็นหลายครั้งว่าเขาแม้แปรปรวนที่อยู่ตรงหน้าให้เป็นความคิดเสมอ ค่างายจึงไม่ใช่ประเภทจะออกจากทุกข์ด้วยการลี้ภัยหนีไปสนใจกับงาน เขาเป็นคนชอบคิด จะออกจากความทุกข์ได้ก็ต้องคิดให้ลุล่วง ในแง่การเป็นคนชอบคิดของค่างายจึงเป็นได้ทั้งทางไปสู่ความเข้าใจและสิ่งที่พ้นจากการตัวเขาไว้ ตลอดทั้งเรื่องการเป็นคนชอบคิดมักทำให้เขามีปัญหาที่เป็นปัญหาเฉพาะของเขา แต่ประเด็นเดียวกันนี้ก็กลับไม่ได้เป็นปัญหาสำหรับคนอื่นที่มีนิสัยต่างออกไป การเป็นคนชอบคิดจึงเป็นร่างแหเฉพาะตัวที่พ้นจากการตัวเขาไว้ (เช่นเดียวกับที่เถา

พลูห่อเสาไว้ข้างในอย่างในตัวอย่างข้างต้น) ดังเห็นได้ว่าผู้แต่งได้นำเอาประสบการณ์ที่เขาตกอยู่ในแหวนมาเล่าแทรกในเนื้อเรื่องตอนนี้

วันหนึ่ง ขณะค้ำยถือสวิงกระโดดข้ามไปบนโขดหินในแม่น้ำ เขาเหยียบหินพลาด และเสียหลักหล่นลงน้ำ “จับเชือกไว้” เพื่อนเขาตะโกนลั่น แทบจะเวลาเดียวกับที่ค้ำยสิ้นจากโขดหิน สวิงหลุดจากมือ ร่างเขากระเด็นไปชนคันช้อนดักปลา กระดอนเข้าในตาข่าย สายน้ำซัดท่วมถึงหน้า เขาคว้าร่างแหไว้แน่น ขาสะบัดไปข้างหลัง โครงช้อนดักปลาเป็นลำไฟใหญ่ มีร่างแหพองเป็นกระพุง แรงน้ำจะซัดทุกอย่างเข้าไปอัดแน่นในนั้น แม้แต่ปลาก็ไม่อาจว่ายทวนขึ้นมาได้ เมื่อยกช้อนขึ้นมา จึงมักพบแต่ปลาที่ตายแล้ว

ค้ำยเหนื่อยร่างแหตรงปากช้อน ดึงตัวเองขึ้นกับแรงปะทะของน้ำ เขาพยายามกระดืบสวนขึ้นมา เสียงระงมของน้ำกระแทกโขดหิน กลบเสียงอื่นหมด ตัวเขาเย็นเฉียบ รู้สึกจมอยู่ใต้น้ำนานมาก นานเหมือนจะไม่ได้กลับขึ้นมาอีก เขาพยายามกลั้นหายใจ ไม่ได้ยินอะไร ไม่เห็นอะไร มุ่งแต่จะดันตัวเองฝ่าสายน้ำที่ท่วมเข้าใส่ออกมาให้ได้ เกิดแรงกระตุ้นรุนแรง หัวใจเต้นคล้ายเสียงกลองอยู่ในอก ช้าแล้วค่อยๆ เร็วขึ้น เขาหันหน้าทวนน้ำ ยื่นจมูกและปากไปข้างหน้าเพื่อค้นหาอากาศ แล้วทะลึ่งร่างสวนขึ้นคว้าหลักช้อน ดันตัวเองออกจากปากแห (153 -154)

และเขาก็ได้ข้อสรุปต่อประสบการณ์นี้ว่า “มันเป็นหน้าที่ของฉันทที่ต้องออกมาจากแหนั้น ใครช่วยไม่ทัน ฉันทต้องออกมาเอง” (155) ร่างแหของความคิดอย่างที่กล่าวถึงข้างต้นก็เช่นเดียวกัน เขาต้องออกมาด้วยตัวเอง

สุดท้ายความคิดใคร่ครวญในประเด็นชากับชีวิต ซึ่งเริ่มต้นมาตั้งแต่สัมผัสกับร่างไร่วิตนั้นเองที่นำพาตัวเขาออกจากปัญหา เริ่มต้นที่เมื่อได้เผชิญกับช่วงชีวิตแห่งความว่างเปล่าก็ได้คิดว่า ที่แท้แล้วชีวิตก็ไม่ได้โหดร้ายจนเกินไป ไม่ใช่เพียงแต่ความสุขที่เราอยากจะได้เก็บไว้เท่านั้นที่เก็บไว้ไม่ได้ แม้แต่ความทุกข์ของชีวิตก็เก็บไว้ไม่ได้เช่นกัน สุดท้ายมันก็ผ่านพ้นไปเหมือนกับอย่างอื่น จนต่อมาความคิดเขาได้เดินทางมาถึงประเด็นที่ว่าเราจะเก็บชีวิตไว้ได้อย่างไร

“ฉันทอยากสตัฟฟ์มันจริงๆ ాయวันกับคืนนี้” เขาบอกมะจัน “มันจะได้ไม่โหวงเหววยังงี้” แล้วเขาก็หันหลังลงจากเรือ นปล่อยให้มะจันมองตามอย่างงงวย แต่ใครจะไปหยุดมันได้ เขาคิด ความว่างเปล่า ความซ้ำซากน่าเบื่อหน่าย ช่างมันเถอะ มันคงอยู่ไม่ได้นานหรอก มันต้องผ่านไปเหมือนชีวิตจะเก็บไว้ไม่ได้ เขาคิดถึงแอ คิดถึงความแจ่มใสร้ายแรงของแก มันหายไป

หมด เขายังนึกถึงศพแก่ที่เย็นชืด เป็นซากที่ไม่มี ความหมาย ของอะไรที่เก็บไว้ได้ ล้วนเป็นซากทั้งนั้น

ทำไมชีวิตจึงเก็บไว้ไม่ได้ล่ะ เขาคิด มันคงจะเก็บไว้ได้ เพียงแต่เราทำไม่ถูกวิธี อยากรู้จังว่า ถ้าสต๊าฟฟ์ชีวิต จะต้องทำอะไร จะเริ่มต้นตรงไหนนะ

“ก็เริ่มต้นตรงที่ อย่าฆ่ามันนะซิ” เขาพูดออกมาดังๆ แล้วสะดุ้งกับเสียงของตัวเอง เขาเหลียวมองรอบตัวเพื่อดูว่ามีใครแอบมาได้ยินไหม เมื่อไม่เห็นมีใครอยู่ใกล้ๆ เขาจึงออกเดินเลาะตลิ่งต่อ

ง่ายนิดเดียวจริงๆ เขาคิด ถ้าอยากเก็บชีวิตไว้ ก็ต้องเลี้ยงมันรักมันถนอมมัน แบบนี้้ง่ายกว่าทำสต๊าฟฟ์ซากตั้งเยอะ (151)

การเข้าใจความจริงข้อนี้ทำให้เขาได้ข้อสรุปว่า ที่ผ่านมา “ฉันเพียงแต่รักษาซากที่ไม่มีชีวิต” แต่ “ไม่เคยรักษาชีวิตที่อยู่ในซากเลย” (170-171) จึงตัดสินใจนำเด็กมอมแมมที่บุญฮามกล่าวว่าแกเหมือนซากสต๊าฟฟ์มาอยู่ด้วยในเวลาต่อมา กล่าวได้ว่าความจริงหรือความหมายทางจริยปรัชญา เป็นปัจจัยของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ เนื้อหานี้เท่ากับการให้ทางออกของการแก้ไขปัญหาลังคม ไม่อาจจะแยกออกจากความคิดทางปรัชญา ผู้แต่งได้ขยายความคิดจาก ตะกวดกับคอบุ ที่บุคคลมีลักษณะร่วมกันทั้งดีชั่ว มาสู่การให้และรับส่วนแบ่งด้วยความสำนึกค่าของชีวิต

ก่อนที่พลายสุดจะตกตลิ่ง ค่างายรู้สึกลัวว่าตนและข้างเป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน เช่นเดียวกับเขา แอ และมะจัน กล่าวได้ว่าเมื่อโยงโยด้วยความรัก ชีวิตก็เป็นหนึ่งเดียวกัน “คนทุกคนล้วนเกี่ยวเนื่องถึงกันและกัน ต่างมีสายโยงโยที่มองไม่เห็น ฉันไม่ใช่ฉัน เขาไม่ใช่เขา มีฉันในตัวเขา และเขาในตัวฉัน” ค่างายได้บรรลุถึงทางออกของการสร้างความสุขแก่สังคมบนรากความคิดทางปรัชญาตัวเอง

ที่จริง ชีวิตก็คือการรับส่วนแบ่ง เหมือนกับที่ฉันทำงานให้พ่อเลี้ยง เขา คิด ฉันรับส่วนแบ่งเป็นค่าจ้าง และรับการลากซุงเป็นส่วนแบ่งของงานที่ต้องทำ ความจริงส่วนแบ่งต้องเฉลี่ย ไม่ว่าจะทุกข์หรือสุข หิวหรืออิ่ม หนักหรือเบา แต่คนมักแก่งแย่งกัน จะรับด้านเบาให้มากกว่าส่วนแบ่ง และพยายามหลบหลีก ไม่ยอมรับด้านหนักตามส่วนแบ่ง (184)

ค่างายเสียชีวิตในเวลาต่อมาพร้อมกับพลายสุด ขณะจะลากซุงท่อนใหญ่ที่พ่อเลี้ยงจะนำไปแกะข้างใหญ่ แม้จะหนักเกินแรงแต่พลายสุดต้องลากซุงให้เคลื่อนไปข้างหน้าด้วยความหวาดกลัวต่อความเจ็บปวดที่ลูกน้องของพ่อเลี้ยงถือเหล็กแหลมคอยทิ่มแทงอยู่ข้างหลังสุดท้ายอุบัติเหตุเกิดขึ้นอย่างไม่มีใครคาดคิด พื้นตลิ่งข้างหน้าอ่อนนุ่มและแตกปริเกินกว่าจะรับ

น้ำหนัก ทั้งซุง ช้าง และคนกลิ้งทับกันไปมาสู່ร่อนน้ำเบื้องล่าง ในเนื้อเรื่องตอนนี้ความตอนหนึ่งที่ดูจะเป็นที่จดจำกันก็คือ ตอนที่บรรยายความคิดของคางายขณะกำลังเผชิญหน้ากับความตายที่ว่า

ขณะที่ซุงเกยขอบตลิ่งและหมุนกระดกนั้นเป็นเวลาที่ย่างเขินไปแล้วสำหรับทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่มีเวลาที่จะแก้ไขอะไร ไม่มีประโยชน์ที่จะขอร้องหรือปฏิเสธ ไม่มีเวลาสำหรับอะไรสักอย่าง แม้แต่ความหวาดกลัว

มันเป็นแนวของความจริงแนวหนึ่งในชีวิตของคางาย มันเกิดขึ้นกลางโล่งแจ้ง ไม่มีควมมืดหรือมุมสำหรับซ่อนเร้น มันหมดจดและสะอาด ไม่มีดี ไม่มีชั่ว ไม่มีถูก ไม่มีผิด แค่วิวเฮือกหนึ่งของลมหายใจ สิ่งต่างๆที่ประสบมาตลอดชีวิตของคางายปรากฏแวบขึ้นพร้อมๆกัน ไม่มีวันเวลา และความแตกต่าง ทุกอย่างหลอมละลายเข้าด้วยกัน ผสมกลมกลืนและคล่องจงชยายกลับผลิบานออกมาไม่หยุดยั้ง เปล่งประกายเป็นดอกสีเหลืองสะพรั่งเต็มต้นสว่างโพล่งไปทั่ว คางายเห็นดอกสีเหลืองเต็มตา รู้สึกขึ้นจับปล้นว่า ช่วงที่มันบานแล้วโรยนั้น ไม่สั้นเลย มันเหมาะสมและเพียงพอทีเดียว (187-188)

ความตอนนี้อธิบายความหมายของชีวิตในระดับที่เป็นปรมาัตถ์ ซึ่งเป็นความหมายที่สูงที่สุดและมีค่าที่สุดเท่าที่มนุษย์คนหนึ่งจะพึงไปถึง ชีวิตจริงๆของคนเราก็คือความรู้สึกหนึ่งขณะจิตที่เรารับรู้ความมีอยู่ของสิ่งที่เรียกว่าตนเองและสิ่งอื่น ดังคำในตัวอย่างข้างต้นที่ว่ามันเป็น “แนวหนึ่งของความจริง” “เฮือกหนึ่งของลมหายใจ” และ “ปรากฏแวบขึ้นพร้อมกัน” ชีวิตจริงๆเป็นอย่างนี้ ส่วนอย่างอื่นที่เป็นสองด้านอย่างดีชั่ว มีดสว่าง ฯลฯ นั้นเป็นเพียงความหมายที่เราสร้างขึ้น ในแง่หนึ่งสิ่งเหล่านี้ก็เป็นสิ่งที่เราดิ้นรนอยู่ภายใน ชีวิตคนเราล้วนแต่เป็นการดิ้นรนอยู่ระหว่างความหมายสองอย่างเช่นนี้ทั้งสิ้น เช่นระหว่างดีกับชั่ว สวดยกับชั่วเห่ รักกับชัง รวยกับจน ฉลาดกับโง่เขลา เป็นต้น และไม่ว่าจะป็นไปทางไหนก็ล้วนแต่ไม่มีทางออกทั้งนั้น ทางเดียวที่จะหยุดการดิ้นรนก็คือทำตลิ่งเหล่านี้ให้หมดไปเสีย คือใช้ชีวิตให้เหลือเพียงความรู้สึกหนึ่งขณะจิตที่รับรู้ความมีอยู่และหน้าที่ที่มีอยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่เรียกว่าตัวเราและสิ่งแวดล้อมภายนอกเท่านั้น หรือหากจะใช้ศัพท์ที่น่าจะรู้จักกันมากกว่าก็คือที่เรียกกันว่า “ความว่าง” นั่นเอง เพราะภาวะจิตที่มีแต่ความรู้สึกชั่วขณะ ซึ่งปราศจากคตินิยมที่มีสองด้านเช่นนี้ก็มีแต่จิตว่างเท่านั้น แนวคิดทางปรัชญาดังกล่าวนี้แม้เป็นปรมาัตถ์สัจจะแต่ก็มีความหมายที่เชื่อมโยงกับสำนึกในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ เพราะหากชีวิตที่แท้เป็นเพียงความรู้สึกหนึ่งขณะจิต ชีวิตของเรากับชีวิตของผู้อื่นหรือของใครๆก็มีคุณสมบัติที่เหมือนกันและเป็นอันเดียวกัน เหมือนดังที่กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า “คนทุกคนล้วนเกี่ยวเนื่องถึงกันและกัน ต่างมีสายโยงใยที่มองไม่เห็น ฉันไม่ใช่ฉัน เขาไม่ใช่เขา มีฉันในตัวเขา และเขาในตัวฉัน” (184) นี่ก็คือการขยายขอบเขตจากความหมายของประสบการณ์ส่วนบุคคลไปสู่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในความหมายระดับที่เป็นปรมาัตถ์

แต่น่าสังเกตก็คือเรื่องไม่ได้จบลงตรงที่ความหมายในระดับที่เป็นความจริงสูงสุด เช่นนี้ เรื่องจบลงตรงที่หลังจากนั้นคนของพ่อเลี้ยงมาเอาช่างไม้ซึ่งพ่อเลี้ยงแลกกับปลายสุดไว้ก่อนหน้านั้น และมะจันก็จูงเด็กมอมแมมถือตะกร้าขึ้นเนินแทรกตัวเข้าไปในสายหมอก ดังในเรื่อง

ในตอนเช้ามีหมอกกล มะจันถือตะกร้าและจูงเด็กมอมแมมลงบันได ร่างคล้ายสตัฟฟ์ของแกมีชีวิต ทั้งสองระหญาเปียกขึ้นบนเนิน แทรกตัวเข้าไปในกลุ่มหมอกที่เย็นชื้น สายรุ้งปรากฏขึ้นเบื้องหน้า ขณะที่ความอบอุ่นของแดดค่อยๆแผ่ซ่านไปทั่วบรรยากาศ (190)

นี้อาจจะถือว่าเป็นการสร้างอารมณ์ชดเชยก็ได้ แต่เมื่อเรื่องมาจบลงตรงนี้นั้นมีความหมายว่า เราจะเข้าถึงความหมายของชีวิตในระดับที่เป็นปรมาตม์หรือไม่ก็ตาม แต่สิ่งสำคัญไม่น้อยกว่าย่อมเป็นความใส่ใจต่อความมีชีวิต โดยเฉพาะชีวิตของผู้อื่น เพราะเราจะสร้างชีวิตของเราให้มีชีวิตจริง ๆ ขึ้นมาไม่ได้หากปราศจากความรักชีวิตแม้ไม่ใช่ชีวิตที่เราเป็นเจ้าของ นี่ก็คือการเน้นย้ำอีกครั้งว่า ในเมื่อความสุขที่แท้จริงล้วนแต่เก็บไว้ไม่ได้ เพราะสิ่งที่เก็บไว้ได้ก็ล้วนแต่เป็นเพียงซากเท่านั้น ทางที่จะสร้างความหมายให้ชีวิตย่อมไม่ใช่การรักษาซากที่มีชีวิต แต่เป็นการรักษาชีวิตที่อยู่ในซาก

2. เวลา

หลังความสำเร็จของคำพิพากษาชาติ กอบจิตติ ดูเหมือนจะมั่นใจในการประพันธ์ของเขามากขึ้น การสร้างงานในช่วงถัดมามีความโดดเด่นมากในแง่ความแปลกใหม่ของวิธีการทางศิลปะในการเล่าเรื่อง ขณะเดียวกันก็ได้ลดระดับความเข้มข้นทางอารมณ์ลง การเอาไรต์เอาเปรียบกันของคนในสังคมใน หมาเน่าลอยน้ำ ไม่ได้อยู่ในระดับรุนแรงอย่างใหญ่หลวงเมื่อเทียบกับคำพิพากษา หรือ จันทรอก แต่อย่างไรก็ตามเห็นได้ว่านวนิยายเรื่องนี้ก็ไม่ได้ต่างจาก คำพิพากษา ในแง่การแสดงถึงความสิ้นหวังต่อมนุษย์ที่ปล่อยตัวตามกระแส ในโลกทัศน์ของผู้แต่ง มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลยังไม่อาจเอาชนะผู้อื่นและระบบที่ส่งเสริมการเอาไรต์เอาเปรียบต่อกันซึ่งทั้งตัวเราและผู้อื่นร่วมกันสถาปนาขึ้นมาได้ มนุษย์ทัศนในลักษณะเช่นนี้เริ่มที่จะแปรเปลี่ยนไปบ้างในนวนิยายเรื่อง พันธุ์หมาบ้า ซึ่งเป็นเรื่องราวของผองเพื่อนกลุ่มหนึ่งที่เรียกตัวเองว่าเป็นพวกพันธุ์เดียวกัน ตัวละครส่วนใหญ่อยู่ในช่วงอายุประมาณวัยรุ่นตอนปลายที่กำลังจะเข้าสู่ความเป็นผู้ใหญ่ ความรักอิสระและชีวิตที่สนุกทำให้พวกเขาจากครอบครัวมาอยู่รวมกัน เพื่อ กิน เที่ยว ต้ม และลองเล่นกับสารเสพติด แต่สุดท้ายพวกเขาก็หลุดพ้นหายนะและยุติความขัดแย้งกับครอบครัวกลายเป็นผู้ใหญ่ที่มีความรับผิดชอบในที่สุด ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นว่า มิตรภาพ ความรัก และกำลังใจจากผู้อื่น ทั้งผองเพื่อนและคนในครอบครัวคือยาวิเศษที่จะเยียวยาบาดแผลของมนุษย์ในนวนิยายเรื่องนี้ความกดดันทางอารมณ์ชนิดเข้มข้น อย่างไรก็ดี คำพิพากษา ได้เหือดหายไปเกือบหมดสิ้นแล้ว แต่คำว่าเพื่อนร่วมโลก เพื่อนมนุษย์ ที่เคยเหือดหายไปจากศัพทานุกรมของ

คำพิพากษา กลับมาเด่นชัดอยู่ในนวนิยายเรื่องนี้ เป็นอันว่าในโลกแห่งมิตรภาพดังที่ปรากฏใน พันธุ์หมาบ้า ผู้อื่นนอกจากจะไม่ไชนรักแล้วยังช่วยกันค้นพบทางออกจากความจนตรอก มนุษย์ทัศนในเชิงบวกบนเส้นทางวรรณกรรมของชาติเริ่มต้นขึ้นที่นวนิยายเรื่องนี้

ชาติ กอบจิตติก็คงจะคล้ายกับตัวละครของเขาใน พันธุ์หมาบ้า ในแง่ที่ ประสบการณ์และการผ่านวัยได้ก่อความงอกงามทางความคิด โลกทัศน์ที่มองเห็นแต่การทำร้ายกันของมนุษย์ดังที่ปรากฏใน คำพิพากษา ค่อย ๆ ผ่อนคลายลงในงานช่วงหลัง เมื่อมาถึงงานชิ้นสำคัญเรื่องที่ 2 คือนวนิยายเรื่อง เวลา¹ (2536) ปัญหาสังคมแม้จะเป็นสิ่งที่เขาไม่คลายความสนใจ แต่ดูเหมือนเป้าหมายหลักของเขาจะอยู่ที่ปัญหาของมนุษย์ในระดับอภิปรัชญามากกว่า เขานำเอา ปัญหาของมนุษย์และปัญหาสังคมมาวิเคราะห์ด้วยวิธีการที่เป็นปรัชญาเหมือนเมื่อครั้งที่เคยทำสำเร็จมาแล้วใน คำพิพากษา ต่างกันแต่ครั้งนี้เขาหวนกลับมาที่ปรัชญาพุทธศาสนา ซึ่งเห็นได้ว่า มีความเชื่อมโยงกับกรอบโครงความคิดที่ควบคุมการสร้างเรื่อง นั่นคือความคิดที่ว่า ความเข้าใจ ต่อโลกและชีวิตเป็นทางออกของสรรพปัญหาของมนุษย์ นับแต่ระดับปัญหาสังคม เช่น ความขัดแย้ง การเอารัดเอาเปรียบ และการกระทำต่อกัน ไปจนถึงปัญหาในระดับอภิปรัชญาอย่าง การเวียนว่ายอยู่ในห้วงทุกข์ อันที่จริงแนวคิดดังกล่าวนี้ตั้งเค้ามาก่อนแล้วใน คำพิพากษา ดังที่ได้กล่าวถึงความเข้าใจชีวิตของสัปเหร่อไซ่ เพียงแต่ในคำพิพากษา ผู้แต่งไม่ได้ใส่ใจต่อทางออกเท่ากับการมุ่งแสดงสภาพและที่มาของการทำร้ายกันด้วยมายาคติ ชาติดูจะได้เดินทางมาถึงจุดที่ค้นพบว่า จะสลายมายาคติได้ด้วยอะไรในงานชิ้นนี้ให้ชื่อว่า เวลา

สำหรับชาวพุทธ พุทธปรัชญาย่อมไม่ใช่สิ่งใหม่ แต่ก็ไม่อาจกล่าวว่าเป็นที่เข้าใจกัน อย่างลึกซึ้ง ความเป็นอนิจจังและความเป็นอนัตตาซึ่งเป็นปรัชญาสำคัญของเรื่องน่าจะบ่งบอกวิธีคิดที่พัฒนาขึ้นของผู้แต่ง ถึงแม้อาจไม่ก่อความตื่นเต้นได้เท่า “นรกคือผู้อื่น” ใน คำพิพากษา นอกจากนี้เรื่องราวของคนชราซึ่งเป็นวัสดุสำคัญที่ผู้แต่งเลือกใช้ในการเสนอสารทางความคิด ก็ทำให้น่าสนใจได้ยากหากเล่าเรื่องด้วยวิธีการปรกติ อาจจะด้วยเหตุนี้นวนิยายเรื่อง เวลา จึงต้องใช้กลวิธีเล่าเรื่องที่แปลกใหม่ต่างไปจากการเล่าเรื่องในชนบทเดิมที่คุ้นเคยกันมาโดยสิ้นเชิง ความแปลกใหม่ที่ฉีกแนวออกไปจากความคุ้นชิน เป็นข้อเรียกร้องอย่างหนึ่งของผู้เสพและเป็นคุณค่าอย่างหนึ่งที่นวนิยายเรื่องนี้มีอยู่

อย่างไรก็ตามคุณค่าทางกลวิธีของ เวลา ก็ไม่ได้อยู่ที่ความแปลกใหม่อย่างโดด ๆ ที่แยกออกจากเนื้อหา หากแต่เป็นความแปลกใหม่ที่เชื่อมโยงและเป็นพลังต่อการเสนอสารทางอารมณ์และความคิด จะโดยจงใจหรือไม่ก็ตามการเล่าเรื่องของนวนิยายเรื่องนี้ดูจะนำวิธีการทางศิลปะของละครเวทีสมัยใหม่มาใช้อยู่มาก นอกจากจะใช้ละครเวทีเป็นรูปแบบหนึ่งของกลวิธีในการเล่าเรื่องแล้ว ผู้แต่งดูเหมือนจะไม่ได้มุ่งให้ผู้รับตกอยู่ในห้วง “มายาอันสมบูรณ์” หรือฝึกปรือความสามารถที่จะตรึงตราผู้อ่านให้จมจ่อมกับจินตนาการจนไม่ได้ครุ่นคิด แต่พยายามให้ผู้อ่านวิเคราะห์ความหมายด้วยการเล่าในกระบวนการสร้างงานหลายแบบ การเล่าเรื่องโดยใช้กลวิธีแบบ 3 ประสาน คือผสมผสานกันระหว่างวิธีการของนวนิยาย บทละครเวที และบทภาพยนตร์ อาจ

¹ งานวิจัยนี้ใช้ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 15 ปีพ.ศ. 2548

เป็นประโยชน์ในแง่การทดแทนข้อจำกัดของการเล่าเรื่องในวิธีการหนึ่งด้วยจุดเด่นของอีกวิธีการหนึ่ง แต่การใช้กลวิธีเช่นนี้โดยเฉพาะการแทรกบทภาพยนตร์และบทละครลงในนวนิยาย ไม่ได้ทำให้ เวลา เป็นแก่นนวนิยายที่แปลกใหม่เท่านั้น หากแต่ยังกลายเป็นนวนิยายที่อ่านด้วยวิธีการอย่างนวนิยายทั่วไปไม่ได้ ในอีกแง่หนึ่งจะโดยจงใจหรือไม่ก็ตามการเล่าเรื่องด้วยวิธีเช่นนี้ ได้กลายเป็นวิธีการทำสิ่งที่คุ้นชินให้แปลกออกไป (defamiliarization)

การเล่าเรื่องโดยใช้ทั้งวิธีของนวนิยาย บทภาพยนตร์ และบทละครเวที คือความพยายามจะทดแทนข้อจำกัดของการเล่าเรื่องแต่ละชนิด นวนิยายได้เปรียบในการสื่อความคิดอันเป็นนามธรรมที่ซับซ้อน สามารถสื่ออารมณ์และความคิดภายในของตัวละครได้ผ่านผู้เล่าเรื่อง แต่ผู้รับสารต้องใช้จินตนาการควบคู่ไปกับการอ่าน ในเรื่อง เวลา นี้ ซาตี กอบจิตติใช้ผู้เล่าเรื่องสองคน คือผู้เล่าเรื่องที่เป็นตัวละครกับผู้เล่าเรื่องที่ไม่ใช่ตัวละคร (จะกล่าวภายหลัง) ใน คำพิพากษา เมื่อเผยความขัดแย้งภายใน ผู้แต่งอาศัยผู้เล่าเรื่องที่เข้าใจจิตใจอันซับซ้อนของฟักตัวเอก ให้เราเข้าใจถึงความขัดแย้งภายใน เช่น ดีใจที่มีสลิปห่อเข้าใจ แล้วก็ลึกลับเคลือบแคลง คำบรรยายและบทสนทนาในนวนิยายถ้ามีพลังก็จะโน้มน้าวและสร้างปฏิกิริยาทางอารมณ์แก่ผู้รับสารได้ เมื่อเทียบกับบทละครเวทีซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นบทสนทนา ความเคลื่อนไหวบนเวที สีหน้าท่าทางของตัวละคร เป็นสิ่งที่แสดงเพื่อให้คนดูคอยเฝ้าพิจารณาตีความ น่าสนใจว่าในนวนิยาย เวลา นี้ ผู้แต่งกำหนดให้ตัวละครผู้เล่าเรื่องที่แทนตัวเองว่าผม เป็นผู้รับสารจากบทละครเมื่อไปดูการแสดงด้วยตนเอง การเล่าเรื่องของเขาจึงเป็นการถ่ายทอดสิ่งที่เขาได้เห็น ได้ฟัง ได้กลิ่น แล้วถ่ายทอดปฏิกิริยาของเขาต่อประสบการณ์การรับสารดังกล่าว ประสบการณ์ที่ผู้เล่าเรื่องนำเข้ามาทาบกับการดูละครครั้งนี้เป็นประสบการณ์ของตัวละครที่มีอาชีพเป็นผู้สร้างภาพยนตร์ ในส่วนหนึ่งในฐานะผู้รับสารทั่วไปเขาตั้งคำถามต่อสิ่งที่ประสบ แต่ในฐานะผู้สร้างภาพยนตร์อย่างคร่ำหวอด เขาสร้างงานซ้อนขึ้นมาว่าหากเป็นบทภาพยนตร์จะเป็นเช่นไร ในเวลาเดียวกันเราได้พบการย้อนระลึกถึงประสบการณ์ส่วนตัวของผู้เล่า ซึ่งเป็นประสบการณ์ร่วมบางอย่าง เช่นการนึกถึงความตายของลูกสาว เมื่อดูละครมาถึงตอนที่ตัวละครพูดถึงอาการของยายอยู่ คนชราในเรือนพักซึ่งเป็นฉากหลักของเรื่อง

นวนิยายเรื่องนี้เปิดเรื่องที่ฉากแรกของละครเวทีซึ่งแสดงสภาพชีวิตของคนชราในเรือนพยาบาลของบ้านพักคนชราแห่งหนึ่ง ในตอนละครเปิดม่านเมื่อลำแสงไฟเล็ก ๆ ฉายลงมาบนเวทีท่ามกลางความมืด สิ่งที่ผู้ชมได้เห็นเป็นอย่างแรกก็คือนาฬิกาทรงโบราณที่แขวนไว้กับเสากลางห้องของเรือนพักคนชราบอกเวลาตีสี่ สี่สิบห้านาที ต่อมาแสงไฟก็เลื่อนลงมาฉายให้เห็นฉากบางส่วน มีมุ้งกางอยู่สองข้างทางเดินกลางห้อง เห็นได้เพียงเงาร่าง ๆ ของคนที่นอนอยู่ภายในด้านซ้ายสุดติดเวทีเป็นห้องอาบน้ำและห้องสุขา ด้านหัวเตียงแถวขวามีทางเดินเล็ก ๆ คั่นเตียงกับห้องขนาดเล็กหลายห้องที่มีลูกกรงคล้ายห้องขัง ผู้ชมได้แต่นั่งมองเวที ฟังเสียงนาฬิกาโบราณ ฟังเสียงตะโกน “ไม่มีอะไร ไม่มีอะไรจริง ๆ” ดังมาจากห้องใดห้องหนึ่งที่มีลูกกรง เป็นเช่นนี้ถึงสี่สิบห้า นาที มีหน้าซำยังต้องทนกับกลิ่นอับชื้นและกลิ่นฉุนปัสสาวะจาง ๆ ซึ่งไม่แน่ใจว่ามาจากห้องน้ำของโรงละครหรือถูกปล่อยออกมาจากเรือนพักบนเวทีโดยความจงใจของผู้สร้าง

พร้อมกับการบรรยายฉากบนเวทีและปฏิกิริยาของผู้เล่า ในเนื้อเรื่องตอนนี้ผู้อ่านจะได้พบการตั้งคำถามของตัวละครผู้เล่าเรื่อง

ตรงด้านซ้ายสุดเวทีเป็นอ่างน้ำ ยาวลึกเข้าไปในเวที ไม่มีฝาแก้ว มีเพียง
กรอบประตูตั้งไว้ แสดงทางเข้าออก ในห้องอาบน้ำมีอ่างซีเมนต์สี่เหลี่ยมสูง
ระดับเอวยาวตลอดห้อง ในห้องนี้มีห้องสุขารวมอยู่ด้วย ผมไม่แน่ใจว่ากลิ่น
ปัสสาวะที่ลอยอวลอยู่นี้จะมาจากห้องนี้หรือไม่

ตึก-ตึก ตึก-ตึก

ตึก-ตึก ตึก-ตึก

เวลาเดินไป เดินไปอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย

เสียงคนนั่งข้างผมถอนหายใจ

ถ้าคนทำละครเรื่องนี้ได้นั่งรวมอยู่ด้วย เสียงถอนหายใจ เสียงนั่ง
กระสับกระส่ายของคนดู คงเป็นคำตอบให้เขาได้ว่า สิ่งที่เขาต้องการนั้นประสบ
ผลหรือไม่

-ผมไม่รู้ว่าเขาต้องการอะไร?

เขาต้องการให้คนดูของเขาอึดอัด หรือว่าต้องการให้คนดูของเขาเบื่อกับ
ภาพที่เห็น?

แต่สำหรับส่วนตัวผมแล้ว ผมไม่ต้องการให้คนดูหนังของผมรู้สึกเบื่อกับ
ภาพที่เห็น (ชาติ กอบจิตติ, 2548 : 14-15)

คณะผู้สร้างละคร (ซึ่งผู้อ่านได้ทราบผ่านผู้เล่าต่อมาว่าพวกเขาเป็นเพียงเด็กวัยหนุ่มสาวอายุ
ประมาณยี่สิบกว่า ๆ) ประสงค์สิ่งใดแน่จึงให้ปล่อยให้ผู้ชมต้องเผชิญกับสถานการณ์น่าเบื่อข้างต้น
เพียงแค่นั้นเริ่มเรื่องนวนิยายเรื่องนี้ก็ซ่อนรหัสที่ชวนให้ตีความไว้มากมาย ผู้สร้างละครจงใจให้
ผู้ชมสนใจกับเวลาเป็นอันดับแรก ต่อมาต้องเฝ้ารอการแสดงด้วยความเบื่อหน่ายผสมกับการต้อง
ทนสุดตมกลิ่นไม่พึงประสงค์ นี่อาจกระตุ้นให้คิดถึงความรู้สึกภายในของคนชราที่คนปกติซึ่งไม่ได้
อยู่ในวัยนี้อาจไม่เคยนึกถึงมาก่อน เวลาของคนชรากับเวลาของคนที่ยังอยู่ในวัยที่ยังแข็งแรงแม้จะ
เป็นเวลาเดียวกันระยะเท่ากันก็ต่างกัน เวลาของคนชราเมื่อเทียบกับคนหนุ่มซึ่งเป็นช่วงแบ่งบาน
กล่าวได้ว่านี่คือช่วงชีวิตของความรุ่งโรยหรือเวลาของความทุกข์ เวลาของความทุกข์ย่อมชวนให้
รู้สึกว่าเป็นช่วงเวลาที่ยาวนานกว่าเวลาของคนที่กำลังมีความสุข ดังที่นวนิยายเรื่องนี้กระตุ้นให้คิด
ผ่านความคิดของผู้เล่าในเรื่องตอนต่อมา

ถ้าละครเรื่องนี้กำลังแสดงอยู่ในบทที่น่าสนุก ผมเชื่อว่าเวลาสิบนาทีที่ผ่าน
ไปนี้ คงไม่มีใครนึกถึงมัน หรือถ้าจะมีอยู่บ้างก็คงคิดในแง่ที่ว่า

-มันช่างผ่านไปเร็วเหลือเกิน

แต่คงไม่ใช่สำหรับตอนนี้ ตอนที่ทุกคนต้องนั่งมองนาฬิกาเดิน นั่งอยู่ดู
ความเชื่องช้า

ทั้ง ๆ ที่เป็นเวลาสิบนาทีเท่า ๆ กัน (17)

ผู้ชมละครถูกกำหนดให้ตกอยู่ในสถานการณ์การรอคอยและต้องสูดดมกลิ่นของบ้านพักเพียงไม่กี่นาทียหลายคนที่ออกอาการกระสับกระส่าย แต่นี่คงเทียบไม่ได้กับช่วงเวลาแห่งความทุกข์ที่ไม่รู้ว่าจะจบลงเมื่อไรของคนชราที่บ้านพักแห่งนี้ ซึ่งล้วนตกอยู่ในสภาพที่อาจจะเรียกได้ว่าสิ้นไร้ความหวังใดๆในชีวิต ทั้งนี้คงไม่ต้องพูดถึงตัวละครคนชราที่ไม่อาจช่วยเหลือตัวเองได้ว่าจะทุกข์หนักหนาสาหัสกว่าที่เราคาดคะเนสักเพียงใด

หากกล่าวว่าเป็นความจริงของชีวิต ก็เป็นความจริงที่คนในวัยหนุ่มสาวมักมองข้ามไปหรือห้อยไปไม่ถึง จึงเป็นที่มาของการขาดความเห็นอกเห็นใจ และเป็นที่มาของการปฏิบัติอย่างน่าอนาถต่อคนชราซึ่งเป็นบุพการีอย่างที่เราพบในละคร เหตุผลส่วนหนึ่งของความไม่เข้าใจดังกล่าวมาจากการไม่เคยผ่านประสบการณ์ ขณะที่คนชราเคยเป็นหนุ่มเป็นสาวมาก่อน คนหนุ่มสาวยังไม่ได้ผ่านความทุกข์ยากในวัยชรา แต่ที่สำคัญกว่าที่นวนิยายเรื่องนี้บอกเราก็คือ ในวัยของคนหนุ่มสาวพวกเขามักเลือกจะเลี่ยงการเผชิญหน้ากับความจริงอันเป็นด้านอัปมงคลของชีวิตแล้วหันไปหมกมุ่นกับความสุขเฉพาะหน้า หรือปัจจัยที่จะช่วยให้เสพความสุขได้ยาวนาน โดยลืมนึกถึงสภาวะที่เป็นอนิจจัง

หากพิจารณาบทบาทพยานตร์ จะเห็นว่าผู้เล่าสร้างขึ้นในตอนที่เขาเบื่อ และอยากนำเสนอให้กระชับขึ้น หรือไม่ก็อยากเพิ่มพลังการสื่อสารด้วยมุขกถ์ที่ใช้ภาพต่างระยะเช่น ใกล้ ใกล้มาก ดังตอนคนชราที่มีสถานะเป็นคนป่วยรับถาดอาหารและกินมื่อเช้า

ภาพใกล้มาก (จากมุมบน) เห็นต้นหอม ผักชี กระเทียมเจียว กระจายอยู่เหนือน้ำ ไอน้ำเกาะอยู่รอบภายในหม้อ มือดำกำยำกำทัฬหี ลงคนเคล้าจนทั่ว ทัฬหีตักข้าวต้มขึ้นใส่หลุม เห็นข้าวต้มและขึ้นหมุเต็มหลุม ภาพค่อย ๆ งามออกไป...

ภาพใกล้มาก (จากมุมบน) ภาพค่อยซ้อนจางเข้ามา เห็นริมฝีปากเขียว ๆ ของยายอยู่กำลังอ้า ภายในไม่มีฟันหลงเหลือแล้ว แลเห็นลิ้นสีชมพูอ่อนกระดิกได้เล็กน้อย มือของอุบลยื่นซ้อนข้าวต้มเข้ามาป้อนในปาก ค่อย ๆ เกลง ใช้เวลาเนิ่นนานกว่าข้าวจะหมด ซ้อน ซ้อนหลุดภาพออกไปเหลือแต่ปากที่มีเหงือกเป็นเครื่องบดเคี้ยว เชื่องช้า - ให้อู้สึกว่าประสาทการรับรู้รสชาติไม่มีเหลืออยู่แล้ว

เสียง (อุบล) “อร่อยไหม?” /ตัดไป

ภาพใกล้ (จากมุมบน) เห็นถาด หลุมเต็มภาพ สักครู่มีกลีบส้มเขียวหวานร่วงลงมาบนข้าวต้ม โปรงลงมาอีกสี่ห้ากลีบ จนกลีบส้มนั้นกลบเนื้อข้าวต้ม มือเขียว ๆ จับซ้อนยื่นลงมาคนกลีบส้มให้เข้ากันกับข้าวต้ม แล้วตักขึ้น /ตัดไป

ภาพใกล้ ที่ยายสอน ตักกลีบส้มกับข้าวต้มขึ้นเคี้ยว /ตัดไป

ภาพใกล้มาก ใบหน้ายายสอนแสดงถึงความพอใจในรสชาติแปลกใหม่ที่ ได้รับ เคี้ยวกลืนลงไปแล้ว... (51-52)

ตอนที่เด่นกว่านี้คือตอนที่ยายสอน ยายบุญเรือน ยายเอิบ ยายจันทร์ สนทนากัน แต่ตอนต่อจากนั้น เมื่อลูกชายสติไม่สมประกอบของยายทับทิ้มกลับมาหาแม่ของเขาจนถึงตอนที่ลูกชายของยายทับทิ้มเล่าถึงสิ่งที่เขาพบเห็นมาคือเรื่องบัวสีขาวในบึงใหญ่และเงาในน้ำสีเงินที่ผู้คนต่างแย่งชิงจนต้องเข่นฆ่ากัน ซึ่งเป็นช่วงอารมณ์ละเอียดอ่อนชวนคิด ผู้แต่งกลับใช้ผู้เล่าแบบผู้รู้ซึ่งไม่ใช่ตัวละคร ดังจะตัดตอนมาต่อไปนี้

“เล็กมานี่มา มาหาแม่ มากินน้ำส้ม” ยายทับทิ้มยังเรียกลูก เหมือนหลอก
ล่อให้ชนมลูก เมื่อมันยังเล็ก

ลูกชายค่อยกล้าเดินขึ้นบนพื้น กระนั้นดวงตาเขาก็ยังส่ายเล็กล็กอยู่ตลอด
แม่มือให้กับลูก ลูกมิได้ยิ้มตอบ

แม่เรียกลูกอยู่ภายในใจ ดึงสายใยที่มีอยู่ให้สั้นเข้ามา สั้นเข้ามา ลูกชาย
เดินเข้ามา ทีละก้าว ทีละก้าว ด้วยสายใยนั้นหดสั้นลงทุกกระยะที่แม่สาวดึง
จนกระทั่งมือของแม่จับมือดำสีกปรกของลูกขึ้นรับขวดน้ำส้มในมือ

“กินซะลูก ชื่นใจ”

อุบลมองดูภาพนั้น ในขณะวนเซ็ดพื้นอยู่บริเวณปลายเตียงยายทับทิ้ม ใน
มือกำด้ามไม้ถูพื้นแน่น

“นั่ง นั่ง” มือของแม่มองจับมือลูก อ่อนโยนบางเบาในขณะที่ทรุดตัวลงนั่ง

“มาเหนื่อย ๆ นั่งซะเถอะลูก” เสียงนี้แม่ใครฟังไม่ออกถึงความหมาย ก็รู้ว่า
มันนุ่มนวลออกมาจากใจแม่

ร่างของคนทั้งสองค่อยลงนั่งเกือบพร้อมกัน แม่นั่งอยู่บนพื้นกระดานเรือน
ลูกชายนั่งอยู่บนพื้นหินขัด มีประตูทางเข้ากันไว้ระหว่างกัน

“กินซะลูก” มือเทียวของแม่มองยื่นคะยอ จนหลอดน้ำส้มจ่อเข้าปากลูก

ปากนั้นดูดน้ำในหลอดด้วยกระหายโหย

ตาน้ำดูปากลูกอย่างเป็นสุข น้ำตาพานไหลออกตา

บัดนี้มันกลับมาแล้ว มาให้แม่ได้เห็น มาให้แม่ได้ชื่นใจ

-แม่มือเหลือเพียงเอ็งเท่านั้นแหละลูกเอ๋ย ที่แม่ห่วง

นางค่อยยกมือขึ้นลูบหลังลูก แต่ต้องตัวลูก ท้ายสุดก็สุดยั้ง โผเข้ากอดลูก
ร้องไห้โฮออกมา น้ำตาของนางไหลลงเปื้อนบ่าลูก

กลิ่นเหม็นสาบเหม็นสาบที่คนอื่นรังเกียจ แต่แม่กลับสูดดมมันด้วยความ
ชื่นใจ ประหนึ่งกลิ่นนั้นคือกลิ่นหอมของทารกเกิดใหม่ ในวันแรกที่แม่ได้ชื่นใจ

(201-202)

อย่างไรก็ตามเนื่องจากละครเวทีและภาพยนตร์ที่เอ่ยถึง ไม่ใช่ภาพยนตร์จริงๆและ
ไม่ใช่ละครจริงๆ เป็นเพียงละครและภาพยนตร์ที่ถูกเล่าบนหน้ากระดาษ ซ้อนทับการเล่าเรื่อง
ของนวนิยาย การระบุมุมกล้องว่าเป็นภาพใกล้ ภาพปานกลาง ก็ต้องอาศัยจินตนาการของผู้อ่าน

อย่างการอ่านโดยทั่วไป เนื่องจากผู้เล่าไม่ได้นำเสนอภาพ แต่นำเสนอคำบรรยายภาพ เมื่อนำเสนอความคิดครุ่นคิดภายใน วิธีการของนวนิยายจึงมีประสิทธิผลมากกว่าวิธีอื่น ดังเช่นตอนที่ยายอยู่ครุ่นคิด ว่าเมื่อได้ยินเสียงนาฬิกาตอนห้าโมงเย็น นางอยากลุกขึ้นไปดูแต่ก็ทำไม่ได้ กระแสสำนึกของนางก็ย้อนไปถึงวัยเด็ก

ในระยะหลังนี้ นางฝันถึงบ้านเกิดบ่อยครั้ง ฝันถึงตัวเองกลับไปเป็นเด็กวิ่งเล่นชุกชนได้อีก นางไม่เข้าใจนักว่าทำไมจึงฝันเห็นแต่บ้านเกิด แต่ก็มีความสุขที่ได้กลับไปเห็นบ้านเกิดอันอบอุ่นของนาง ไม่เพียงแต่ในความคิด แต่นางได้สัมผัสมัน จับต้องมันตั้งความจริง นางเคยฝันว่านอนหลับอยู่ที่บ้านเกิดของตัวเอง ในหลับนั้นนางฝันเห็นเพื่อนร่วมรุ่นมารวมเล่นวิ่งไล่สนุกสนาน และนางฝันว่าพายเรือไปกับพี่สาว เรือล่องลง นางตกใจตื่น หลงคิดว่านางเองเป็นเด็กหญิงตัวเล็ก ๆ ที่ตกใจตื่นขึ้นมากลางดึก หลงเรียกพ่อแม่ให้มาช่วยปลอบขวัญกับฝันร้าย หลงเรียกอยู่นาน แต่ก็ไม่มีใครมาหา ต่อเมื่อสติกลับมา นางจึงเข้าใจว่านางตื่นขึ้นมากับร่างกายที่เดินไม่ได้ ตื่นขึ้นมากับความจริงว่า นางนอนอยู่ในเรือนพยาบาลแห่งนี้ (231-232)

ตัวละครคนชราในบ้านพักแห่งนี้ที่มีบทบาทโดดเด่น มีทั้งหมด 8 คน คือ ยายจันท์ ยายนวล ยายบุญเรือน ยายเอิบ ยายทับทิม ยายสอน ยายอยู่ และชายชราไม่ระบุชื่อในห้องลูกกรงที่ส่งเสียงตะโกนออกมาเป็นระยะว่า “ไม่มีอะไร ไม่มีอะไรจริง ๆ” ต่างคนแสดงบทบาทที่ต่างออกไป ความหลงลืมของยายจันท์เป็นต้นเหตุของความขัดแย้ง นางลืมเงินไว้ในมุ้งแต่เข้าใจว่าถูกขโมย เหตุการณ์นี้นำไปสู่ความขัดแย้งกับยายบุญเรือนซึ่งอยู่เตียงติดกัน ยายบุญเรือนมีภูมิหลังเป็นลูกผู้ดีเก่า บทบาทของนางแสดงถึงการยึดติดกับยศศักดิ์และชาติตระกูล นางมักโอ้อวดให้ใครฟังด้วยความภาคภูมิใจเสมอถึงความเป็นคนมีชาติตระกูลและทรัพย์สินเงินทองที่นางเคยมี จนคนอื่น ๆพากันเอือมระอาและเข้าใจกันว่านางกุเรื่องขึ้น การยึดติดกับความเป็นคนมีชาติตระกูลเป็นต้นเหตุให้นางต้องเป็นทุกข์เพราะทนรับสภาพใหม่อันแตกต่างโดยสิ้นเชิงไม่ได้ ก่อนหน้านั้นนางเฝ้าแต่ภาวนาว่า อย่าให้ใครที่รู้จักเข้ามาเจอนางในที่แห่งนี้เลย (149) แม้สุดท้ายสิ่งที่นางไม่อยากจะให้เกิดก็เกิดขึ้นและไม่ได้ส่งผลที่เลวร้ายอย่างที่คิด ในทางตรงข้ามการที่ในตอนต่อมาเมื่อมีผู้ใจบุญเข้ามาเลี้ยงอาหารในบ้านพักคนชรา แล้วปรากฏว่าคนผู้นี้เป็นบริวารเก่าของนาง กลับทำให้ใคร ๆ ได้ประจักษ์ว่านางพูดจริง แต่ก็เห็นได้ว่าสิ่งนี้ไม่ได้ช่วยให้นางเหนือกว่าคนอื่นแต่อย่างใด ดังในตอนที่ยายบุญเรือนพยายามเดินกระย่องกระแย่งไปหายายจันท์ซึ่งได้ย้ายไปอยู่เตียงที่ไกลออกไปนับแต่ทะเลาะกันเรื่องเงินหาย เพื่อแก้หน้าที่เคยถูกสบประมาท มีบทสนทนาในรูปแบบนวนิยายว่า

“คราวนี้เราเชื่อฉันหรือยังล่ะ ว่าเรื่องที่ฉันพูดกับเรานะเป็นความจริง?”
 ยายบุญเรือนถามซ้ำ ๆ ด้วยว่ายังไม่หายเหนื่อย
 อฉันไม่ได้ว่าแม่เอาไปนะ สีหน้ายายจันท์หงุดหงิด

“เงินทองของเราน่ะฉันไม่อยากได้หรอก แต่ที่มานี้จะมาบอกเราว่า ที่ฉันพูดนะ มันเป็นเรื่องจริงทั้งนั้น เห็นไหมล่ะ เงินที่ได้วันนี้ คนที่ให้แม่ก็เคยเป็นข้าในเรือนฉันมาก่อน...”

“แล้วมันยังไล่จะแม่บุญเรือน?” ยายนวลถามแทรกขึ้น

“ไม่เป็นยังไงหรอก อยากจะมาบอกว่า ฉันนะไม่ใช่ข้าใครเหมือนอย่างเรา”

“อ้อ เทรอแม่ แล้วแม่จะมาบอกฉันทำไม แม่รู้แม่ก็เก็บเอาไว้เถอะ ฉันไม่อยากรู้ประวัติใครหรอก”

“ก็พูดให้รู้กันไว้” เสียงยายบุญเรือนเข้มขึ้น แต่กำลังขาของตัวเองอ่อนลง แยก่อย ๆ เดินมาทุดตัวลงนั่งที่พื้นระหว่างเตียง

ทั้งสามคนจึงนั่งเสมอรอบกับพื้นเท่ากัน

“มันก็เหมือนกันล่ะคะ แม่บุญเรือน” ยายนวลว่า “ไม่ต้องมาแสดงประวัติกันหรอก ถ้าแน่กันจริงก็ไม่ต้องมาอยู่ที่นี้กันหรอก”

“แต่ดิฉันมันคนมีชาติตระกูล มีทาสบริวาร”

“แล้วตอนนี้อยู่ที่ไหนล่ะ ทาสบริวารของแม่นะ อยู่ที่ไหน?” ยายนวลสวนย้อน

ยายบุญเรือนอึ้ง นึกถึงความจริง คนเหล่านั้นได้หมดไปนานแล้ว มันเพียงเหลืออยู่ในความทรงจำ ความภูมิใจในอดีตอันรุ่งโรจน์ของนางเท่านั้นเอง

“อยู่ที่ไหนล่ะคะแม่?” ยายนวลย้ำถาม

“ก็ที่เขามาแจกเงินเราวันนี้ไง ไม่เห็นเทรอนั้นแหละข้าฉัน” ยายบุญเรือนยึดตัวตรงอีกครั้ง

“แล้วแม่บุญเรือนไม่นึกละอายเขาเทรอ แม่เองเป็นนายเป็นเจ้าเขา ไหงแม่มาแบมือรับเงินจากข้าล่ะ?” (150-151)

ความสุขที่ใคร ๆ ได้ประจักษ์แจ้งในความจริงว่านางเป็นคนมีเชื้อมีแฉะ แปรเปลี่ยนเป็นความหดหู่อย่างฉับพลันเมื่อนางสำนึกได้ว่า สิ่งที่นางยึดติดนั้นเป็นเพียงอดีต และบัดนี้นางคือคนชราสิ้นไร้เงิน ต้องรับเงินจากข้า

-จริงอย่างที่เขาคิด กูรับเงินจากข้า นางคิด

นางไม่เหลืออะไรอีกแล้ว บ่าวไพร่คนใช้ไม่มีเหลือ ไม่เหลือแม้ชาติตระกูล ชาติตระกูลอันสูงส่ง ชาติตระกูลที่นางหลงรักชามา มาหมดสิ้นลงในวันนี้ วันที่นางรับเงินจากข้า

เริ่มเข้าใจตัวเองว่า สิ่งที่เคยยึดติด สิ่งที่หลงติดตลอดมานั้น มันไม่ได้ติดกับนาง แต่นางไปติดกับมันเอง

รู้ตัวแล้วว่าตัวเองเป็นคนธรรมดา ธรรมดาเท่ากับทุก ๆ คนบนเตียงในเรือน

นี้

นางค่อย ๆ ล้มกายลงนอนบนเตียง นอนตะแคง หันหน้าไปทางยายอยู่
ซ่อนน้ำตาไว้ไม่ให้ใครเห็น... (152)

ยายเอิบยัดเอาความหวังเล็กๆ น้อย ๆ จากลอตเตอรี่เป็นเครื่องหลอเลียงจิตใจ ดัง
ในตอนที่ยายสอนถามว่าหากถูรางวัลที่หนึ่งจะเอาเงินไปทำอะไร นางคิดฝันและบอกเพื่อน ๆ อย่าง
มีความสุขว่า “ซื้อบ้าน ตามหาลูกให้มันมาอยู่ด้วยกัน” ไปรักษาตัวที่โรงพยาบาลดี ๆ ทำบุญ ฝาก
ธนาคารกินดอก เอามาแจกเพื่อน ๆ ในที่แห่งนี้บ้างตามสมควร นางบอกกับเพื่อน ๆ ว่า “ถ้าลูกหลาน
อิฉันมีเวลาว่าง อิฉันก็จะให้มันพามาเยี่ยมพวักแม่” แล้วนางก็เคลิ้มไปกับจินตนาการของตัวเอง

... ยามเช้าเมื่อนางตื่นจากที่นอน จะมีคนคอยหุงหาอาหารไว้ให้นางใส่
บาตร มือของลูกหลานคอยประคองช่วยมือของนางถือทัพพีข้าว ตักข้าวขึ้น
จากชั้นใส่ลงในบาตรพระ ถ้วยกับข้าวควหวานที่นางวางลงถวายบนฝ่าบาตร
พระ ตามด้วยกำดอกไม้รูปเทียน นางนึกถึงภาพตัวเองที่มีลูกหลานคอย
ประคองเข้าก้มลงกราบพระแก้วมรกตในพระอุโบสถ (196-197)

นี่เป็นภาพฝันงดงามที่อุดมไปด้วยสายสัมพันธ์และความเอื้ออาทรระหว่างบุพการีและผู้สืบเชื้อสาย
แต่สายสัมพันธ์แม้ในจินตนาการเช่นนี้ก็ถูกยึดโยงใยกันเข้าด้วยเงิน ผู้แต่งไม่ได้ให้ภูมิหลังตัวละคร
ตัวนี้อ่างชัดแจ้ง ว่าเหตุใดยายเอิบจึงต้องมาอยู่ในที่แห่งนี้ และเหตุใดลูกหลานของนางจึงต้องแตก
สานชานเซ็นกันไป แต่ที่เห็นได้คือนางไม่ขุ่นเคืองและชดทอต่อปัญหาไปที่ความมอกตัญญูของลูก ๆ
นางคงยอมรับได้กลายเป็น ๆ ว่านี่เป็นความจำเป็น ผู้อ่านคงพออนุมานเอาได้ว่าเป็นเพราะความยากจน
แต่ก็คงอดจะคิดไม่ได้ว่าถ้าย่างนั้นความสัมพันธ์ทั้งดงามเช่นนี้จะมีขึ้นได้ก็ด้วยแรงยึดเหนี่ยวของ
เงิน และความเอื้ออาทรต่อกันก็จำเป็นต้องเริ่มต้นที่การมีกินมีใช้เสียก่อนอย่างนั้นหรือ ก็ล้วนเป็น
คำถามที่น่าคิด

ยายนวลและยายทับทิมไม่ได้สนใจเงินหรือแม้กระทั่งทุกข์สุขของตัวเอง ยายนวลมี
ภูมิหลังที่น่าเห็นใจ นางเลือกมาอยู่ในบ้านพักนี้เองด้วยความเสียดสละ เพราะต้องการลดภาระจาก
แรงบีบคั้นทางเศรษฐกิจของครอบครัว เดิมทีนางอาศัยอยู่กับลูกชายซึ่งเป็นช่างไม้อยู่ในโรงเรียน
แห่งหนึ่ง ทั้งลูกชายและลูกสะใภ้ต้องทำงานตัวเป็นเกลียวเพื่อหาเลี้ยงครอบครัวซึ่งนอกจากนางแล้ว
ก็ยังมีลูก ๆ อีก ต่อมาเขาประสบอุบัติเหตุพลัดตกจากนั่งร้านต้องเป็นอัมพาต แม้โรงเรียนจะจ่ายค่า
เลี้ยงดูแต่ก็เป็นเงินเพียงเล็กน้อยไม่พอค่าหูกยาและรายจ่ายของครอบครัว ครั้งแรกนางหาทางลด
ภาระของพวกเขาด้วยการไปบวชชีที่วัดใกล้บ้าน ยามว่างจากงานวัดก็นำอาหารแห้งและเครื่องใช้
จิปาละที่เก็บไว้เมื่อคนมาทำบุญกลับไปให้พวกเขา นางไม่ได้ใส่ใจถึงบาปบุญคิดแต่เพียงว่า “นาง
เป็นแม่ แม่ที่จะต้องเลี้ยงดูลูกเท่าที่นางช่วยได้” (177) แต่การตั้งนี้ก็กลายเป็นที่ติเตียนของคนในวัด
หนักเข้านางก็ตัดสินใจลาสิกขาและมาอยู่บ้านพักแห่งนี้ แต่ก็ไม่เคยละสิ่งที่คิดว่าเป็นหน้าที่ของแม่
นางยังคงเก็บเงิน และของกินของใช้อื่น ๆ ที่มีผู้บริจาคไว้ให้เพื่อหลาน ๆ นำกลับไปบ้าน นางเฝ้าแต่
คิดถึงลูก คนทั้งคู่แม้ยังอยู่ก็เหมือนตายจาก ลูกที่เป็นอัมพาตกับแม่ในเรือนคนป่วยไม่มีใครไปเยี่ยม
ใครได้

ส่วนยายทับทิมแม้มีลูกชายลูกสาวที่ไม่พิกลพิการก็ไม่อาจพึ่งพิง ชีวิตของนางเป็นเหมือนลูกตะกร้อที่โดนเตะไปเตะมา (93) ไม่ว่าจะอยู่กับลูกชายหรือลูกสาวก็กลายเป็นผู้ก่อความรำคาญให้ครอบครัวเขา ต่างผลักรถให้นางไปอยู่กับอีกฝ่าย จนในที่สุดนางก็ตัดสินใจมาอยู่ที่บ้านพักแห่งนี้ แรกทีเดียวลูก ๆ ก็แหวะมาเยี้ยมเยียนบ้าง แต่ต่อมาวันหนึ่งมีงานเลี้ยงใหญ่ที่นั่นและนางได้ออกทีวี นางให้สัมภาษณ์ไปด้วยความซื่อถึงชื่อแซ่ทั้งของตัวเองและลูก ๆ พวกเขาโกรธที่นางทำให้ต้องอับอาย หลังจากนั้นทั้งลูกชายลูกสาวก็ไม่มีใครมาเยี้ยมนางเลย นางไม่ได้อยากมีชีวิตอยู่ แต่ที่ต้องทนขมขื่นกับชีวิตก็เพราะความเป็นห่วงลูกชายคนเล็กซึ่งสติไม่สมประกอบ แรกทีเดียวพวกพี่ ๆ ก็ช่วยกันหลอกลูกชายคนเล็กของนางให้ไปอยู่โรงพยาบาล นางคิดว่าหมดหวังจึงมาอยู่ที่บ้านพักคนชราแห่งนี้ แต่ไม่นานเขาก็หนีกลับไปอยู่กับพี่ แต่เมื่อทั้งพี่ชายและพี่สาวต่างก็ผลักลูกให้อยู่กับอีกฝ่าย ไม่นานเขาก็หายไป วันแล้ววันเล่านางจึงเฝ้าแต่รอคอยด้วยความเป็นห่วง

ตอนที่ลูกชายสติไม่สมประกอบของยายทับทิมกลับมาหาแม่ของเขานั้นกล่าวว่า เป็นตอนที่งดงามที่สุดตอนหนึ่งของเรื่อง ผู้เล่าเรื่องอย่างผู้รู้ที่ไม่ใช่ตัวละครบรรยายอย่างมีศิลปะว่า ที่เรือนคนป่วยแห่งนี้เป็นเหมือนหมู่บ้าน และเขาก็เป็นเหมือนลูกหลานคนเดียวของหมู่บ้านแห่งนี้

“ลูกฉันมาแล้ว! ลูกฉันมาแล้ว!” ยายทับทิมหันมาตะโกนตอบหน้าตาดีน
 ยายบุญเรือนลงจากเตียง ก้าวลงจากเรือน เดินตามยายนวลไป
 ยายอยู่ได้แต่มองตาม ไม่สามารถลุดจากเตียงได้
 “ไม่มีอะไร! ไม่มีอะไร!” เสียงตะโกนจากห้องลูกกรงโหวกแหวกขึ้น
 เสียงตะโกนถามไถ่รับกันเป็นทอด ๆ ดังไปทั่วหมู่บ้าน
 หมู่บ้านเล็ก ๆ ของพวกเขา
 หมู่บ้านอันแปลกประหลาด ที่มีแต่คนแก่และเสียงร้องไห้
 หมู่บ้านอันแปลกประหลาด ที่มีเสียงคนไขเป็นเหี้ยมเรื้อน
 บัดนี้ รับรู้กันทั่วทั้งหมู่บ้านแล้ว ว่าลูกชายของยายทับทิมกำลังมา
 ครั้งเมื่อลูกชายยายทับทิมเคยมาเยี้ยมอยู่มิขาด วันนั้น พวกเขาที่ไม่ได้นึก
 ถึง มิได้สนใจ จะมีบ้างก็เพียงว่ามองดูแม่ลูกคู่นี้ด้วยความสังเวช
 สังเวชตัวเองที่ไม่เคยมีลูกมาเยี้ยม
 แต่เมื่อลูกชายยายทับทิมหายไป เห็นยายทับทิมนั่งเฝ้าคอยอยู่บนเตียง
 นานเป็นวัน วันแล้ว วันผ่าน ร่างของยายทับทิมยังคงนั่งเฝ้าประตูลูกทุกวัน
 พวกเขาต่างแหวะเวียนมาเยี้ยม เวียนมาเยี้ยน ด้วยเป็นห่วง ที่บ้านใกล้ก็มา
 บ่อย ที่บ้านไกลก็มาปลอบ นานวันเข้าพวกเขาก็ร่วมเฝ้า ร่วมคอยลูกยาย
 ทับทิมด้วยโดยไม่รู้ตัว
 รอคอยอยู่นานเป็นเดือน
 ครั้นบัดนี้ มีเสียงตะโกนแว่วว่า ลูกของยายทับทิมกลับมาแล้ว ทุกคนที่ได้
 ยิน ไม่มีใครจะไม่ดีใจ เพียงแต่ว่าไม่สามารถจะวัดกันได้ว่ามากน้อยเพียงใด
 (198-199)

สิ่งผิดปกติก็น่ากลัวคือลูกชายของยายทับทิมกลับมาครั้งนี้ด้วยท่าที่เหมือนต้นกล้วย บางอย่างไม่มีหัวกับคนที่เหมือนก่อน จนแม้กระทั่งอุบลซึ่งเป็นแม่บ้านเมื่อสังเกตเห็นท่าที่ไม่เป็นมิตรของเขา ถึงกับต้องไล่ทุกคนให้ถอยห่างและถือไม้ธูปพื้นเตรียมพร้อมหากจะมีอันตรายใด ๆ เกิดขึ้น แต่สุดท้ายสายใยรักของผู้เป็นแม่นั้นเองที่ดึงรั้งให้เขากลับมาเป็นคนเดิม

นางค่อยยกมือขึ้นลูบหัวลูก และตบตัวลูก ทำยที่สุดก็สุดยั้ง โผเข้ากอดลูก ร้องไห้โฮออกมา น้ำตาลงไหลลงเปื้อนที่บ่าลูก

กลิ่นเหม็นสาบเหม็นสาบที่คนอื่นรังเกียจ แต่แม่กลับสูดดมมันด้วยความชื่นใจ ประหนึ่งกลิ่นนั้นคือกลิ่นหอมของทารกเกิดใหม่ ในวันแรกที่แม่ได้ชื่นใจ

นางร้องไห้ออกมาไม่อับอาย แลเสียงร้องไห้ของนางนั้นมันเรียกร้องน้ำตาของยายเอิบ ยายจันทร์ ซึ่งนั่งมองอยู่บนเตียงออกมาด้วย แม่อุบลเองก็ต้องเปื้อนหน้าออก เช็ดถูพื้นกลบเกลื่อนความรู้สึกของตัวเอง ในมือที่กำลังกำไม้ธูปพื้น ขณะนี้อ่อนเปลี้ย

ภาพที่เธอเปื้อนหน้าออกมานั้น มันทำให้เธออยากร้องไห้ออกมา เธอได้เห็นความรักที่แม่มีต่อลูก ได้เห็นความผูกพันที่ลูกมีต่อแม่ ไม่มีสิ่งใดมาขวางกั้นเอาไว้ได้ แม้แต่ความบ้าที่มาจากบาปไว้ ก็ไม่สามารถกั้นมิให้คนทั้งสองแนบชิดติดกัน

เธอเองวิตกว่าความบ้าในตัวเขาที่ไม่สามารถติดต่อพูดคุยกันรู้เรื่อง จะเป็นตัวการให้เขาทำร้ายใครต่อใคร แม้แต่แม่ของตัวเอง

แต่ผู้เป็นแม่นั้นมิได้หวาดกลัวความบ้าของลูกตั้งที่เธอกลับ ตรงข้าม นางกลับพยายามเข้าหา เหมือนว่าความบ้านั้นมิได้มีอยู่ติดตัวลูกเลย

“เล็กเอ๊ย ใครโกนหัวให้เอ็ง?”

อุบลหันกลับไปดูภาพนั้นอีกครั้ง เห็นยายทับทิมเอื้อมมือขึ้นลูบไล้บนหัวไล้เกลี้ยงของลูก ขณะที่แกลูบหัวลูกอยู่เบา ๆ นั้น ริมฝีปากของลูกก็ค่อยเผยยิ้มออกมา ยิ้มออกมา ยิ้มออกจนเต็มยิ้ม เป็นยิ้มที่ไร้เดียงสาของเด็กชื่อเป็นรอยยิ้มอันเดียวกันที่เขาเคยมีติดตัวทุกครั้ง

บัดนี้รอยยิ้มนั้นกลับมาแล้ว

กลับมาด้วยมือของแม่นั้นเอง

อุบลมองรอยยิ้มนั้นจนแน่ใจว่ามันเป็นรอยยิ้มเดิมที่เขาเคยมีมาฝากแม่

หมดภาระจำเป็นแล้วสำหรับตัวไม้ธูปพื้นที่เธอถืออยู่ในมือ เธอหันหลังกลับ เดินนำมันไปเก็บวางในที่ของมัน (202-203)

เมื่อตัวไม้ธูปพื้นของอุบลหมดความจำเป็นต้องใช้ เพื่อนบ้านใกล้เคียงก็ค่อย ๆ ลุกจากเตียงกระยองกระแฉ่งเข้ามา “ที่ชะงอกแจ่มอยู่แค่ประตูบ้าน ก็ค่อยกล้ำก้าวขยับลงชั้นบันได บ้างที่นั่งห้อยขาบันได ก็ค่อยกล้ำก้าวลงบนดิน ขยับเดิน” (203) ต่างเข้าล้อมหน้าล้อมหลังและถือของกินของหวานที่ตนพอมิเก็บไว้หยิบยื่นให้ลูกชายยายทับทิม ที่เคยบาดหมางกันอย่างยายทับทิมกับยายจันทร์

ในเวลานี้ก็ลืมกันไปเสียสิ้น ความเปรียบว่านี่เป็นหมู่บ้านและคำบรรยายพฤติกรรมของตัวละคร นับว่าเป็นวิธีการทางศิลปะที่ให้ความรู้สึกอบอุ่นและน่าประทับใจกับบทบาทของตัวละคร น่าสนใจว่าผู้แต่งเลือกจัดวางให้เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องหลังภาพฝันสมมุติที่สวยงามมีลูกหลานล้อมหน้าหลังของยายเอิบ ผู้อ่านคงอดเทียบเคียงไม่ได้ถึงความต่างระหว่างสายสัมพันธ์เอื้ออาทรที่มาจากแรงเหวี่ยงของเงินกับสายสัมพันธ์ของความรัก

ยายอยู่เป็นตัวละครที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ นางมีภูมิหลังที่เจ็บปวดและนำหตุ ลูกหลานลงให้นางมาอยู่บ้านพักแห่งนี้โดยว่าจ้างให้รถแท็กซี่นำมาส่ง โดยที่นางเข้าใจว่าเขากำลังนำนางกลับบ้าน ยายอยู่ไม่สามารถพูดคุยกับใครได้ สิ่งที่นางพอทำได้บ้างก็เพียงส่งเสียงอื้ออื้น ๆ เพื่อสื่อความต้องการเล็ก ๆ น้อย ๆ กับแม่บ้าน ชีวิตของนางในยามตื่นจึงมีเพียงตาที่แฉวนค้างอยู่กับเพดานเรือน และเพดานมุ้งในค้ำคินที่นอนไม่หลับ ความสุขที่มีบ้างก็เพียงในความฝัน นางจึงไม่อยากจะตื่นมาพบกับความจริงที่ต้องทุกข์ทน ชีวิตของนางที่เหลืออยู่ก็วนเวียนอยู่แค่ระหว่างมืดกับสว่าง หลับกับตื่น เสียงคุยของคนรอบข้างที่นางได้แต่ฟัง และเสียงตึกตอกของนาฬิกาเป็นเพื่อนยามที่เรือนพักไร้เสียงพูดคุย (230-235) สิ่งที่ยายอยู่รอคอยจึงมีเพียงสิ่งเดียวเท่านั้นคือวาระสุดท้ายที่จะได้พ้นไปจากชีวิตที่เหลือแต่เพียงความทุกข์เช่นนี้เสียที

ส่วนยายสอนอาจกล่าวได้ว่าเป็นตัวละครที่ผู้แต่งจงใจใช้แสดงการสั่งสอน ชื่อของตัวละครก็สื่อให้คิดเช่นนั้น ตัวละครตัวนี้ไม่ปรากฏภูมิหลังที่ชัดเจน แต่สิ่งที่น่าสนใจก็คือการค้นพบทางออกที่เกิดจากการโน้มนำคำสอนของพุทธศาสนามาพิจารณาประสบการณ์ชีวิต ยายสอนดูเหมือนจะเป็นตัวละครคู่ตรงข้ามกับยายบุญเรือน ขณะที่ยายบุญเรือนยึดติดกับหลายสิ่งหลายอย่างในชีวิตซึ่งก่อให้เกิดความทุกข์ อาทิ ความรุ่งโรจน์ในอดีต ยายสอนกลับใช้ชีวิตตามหลักคำสอนของพุทธศาสนาคือการมีสติอยู่กับปัจจุบันและการใคร่ครวญถึงความเป็นอนิจจัง ดังเห็นได้ในตอนที่ยายบุญเรือนทะเลาะกับยายจันทร์จนคุณแม่บ้านจำต้องแก้ปัญหาด้วยการแยกคนทั้งคู่ไม่ให้อยู่ติดกัน ยายบุญเรือนกลัวการต้องจากเตียงที่เคยนั่งเคยนอนไปถึงกับต้องขอร้องวิงวอนคุณแม่บ้าน (71) จนในที่สุดคุณแม่บ้านจำต้องขอให้ยายจันทร์แลกเตียงกับยายสอน เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นอีกตอนหนึ่งที่เห็นได้ชัดเจนถึงความผิดแผกระหว่างยายสอนกับยายบุญเรือน ดังมีบทบรรยายความคิดของยายสอนว่า

ยายสอนยื่นมองตู้ใบใหม่เข้าขยับที่บร็องรอยตู้เก่าของนาง แม้ภาพนั้นจะไม่คมชัดในสายตา แต่ความรู้สึกนั้นก็บอกแก่ได้ว่า ถึงเวลาอีกแล้ว ถึงเวลาที่ ต้องย้ายออกจากที่เก่าไปสู่ที่ใหม่ นางไม่ได้เสียใจในการย้ายถิ่นฐานครั้งนี้ จะมีบ้างก็เพียงรู้สึกอาลัยกับเตียงที่เคยนอนเคยนั่ง

- มันก็เท่านั้นเอง

มันเป็นเช่นนี้มาตลอดชีวิตของนาง มันเป็นมาจนนางปักใจเชื่อแล้วว่า ชีวิตของนางไม่มีอะไรมากไปกว่าการเคลื่อนไป-ไหลไป

แม้ร่างกายก็ถ่อย มันเองก็ต้องเคลื่อนไป-ไหลไป

ทุกวันนี้นางไม่ได้ขัดขึ้นมันอีกแล้ว เพราะรู้ว่ามันเป็นธรรมชาติของมันที่ต้องไหลไป เพียงแต่นางอยากให้ชีวิตของนางไหลเร็วกว่านี้ เคลื่อนเร็วกว่านี้จะได้สิ้นสุดกันเสียที เป็นดังเช่นสายน้ำที่ไหลจากภูเขาสูงมาสู่สู่ทะเล... (76-77)

การปล่อยวางด้วยความเข้าใจธรรมชาติที่ไม่เที่ยงแท้ของชีวิตส่งผลให้ยายสอนไม่เป็นที่รักและพร้อมสำหรับการสละทิ้งได้ในตอนที่ยายบุญเรือนแนะนำให้ยายสอนใส่กุญแจตู้เพื่อป้องกันเงินหาย นางกล่าวว่า“ไม่เอาหรอกจ้ะ ในตู้ฉันมันไม่มีสมบัติอะไรหรอก ถึงจะมีบ้าง ถ้าใครเขาจะเอาไปบ้างก็ช่างเขา ฉันไม่คิดอะไรหรอก คิดว่ามันคงจำเป็นสำหรับเขา เป็นประโยชน์สำหรับเขา ฉันก็ยินดียกให้เขา มันก็เท่านั้น ของบนโลกนี้ก็ไม่ใช่ของเราอยู่แล้ว... ไม่ใช่หรือ?” (83) อย่างไรก็ตามผู้แต่งได้แสดงให้เห็นว่า ลักษณะของพุทธศาสนาจะเป็นแสงสว่างให้ค้นพบความจริงได้ก็ต่อเมื่อบุคคลเกิดการเรียนรู้ และสิ่งสำคัญที่จะขาดเสียไม่ได้สำหรับผู้ที่จะค้นพบทางออกด้วยตัวเองก็คืออุปนิสัยของการคิดใคร่ครวญ ดังเห็นได้ว่ายายสอนเป็นตัวละครตัวเดียวที่สนใจความหมายของเสียงตะโกนอันเป็นปริศนาของชายชราในห้องลูกกรง และปรารถนาจะรู้ว่าในนั้นมีอะไร ตรงข้ามกับยายบุญเรือนที่แม่เตี้ยของนางอยู่ใกล้ห้องนี้มากกว่าใครนางก็ไม่ได้ใส่ใจนอกจากคิดว่า “ไม่มีสาระอะไรหรอก” (38) ไม่แปลกที่หลาย ๆ ครั้งยายสอนนำหลักธรรมมาเตือนสตินางก็ปฏิเสธทุกครั้งไป

สารสำคัญของนวนิยายเรื่องนี้ คือความตระหนักต่อการดำรงอยู่ของชีวิตในสถานะที่เป็นเพียงมายา ไม่มีตัวตนที่เที่ยงแท้ถาวร ทุกชีวิตล้วนแต่เดินทางไปสู่ความเสื่อมโทรมลงตามกาลเวลาและถึงความแตกดับในที่สุด สิ่งที่พบในวาระสุดท้ายของชีวิตก็คือความว่างเปล่าไม่มีอะไรที่เป็นของเราและที่เป็นตัวตนของเราอย่างแท้จริง แต่บางคนก็สามารถเห็นภาวะนี้ได้เร็วกว่านั้น ดังที่ชายชราในห้องลูกกรงตะโกนออกมาเป็นระยะตลอดเรื่องว่า “ไม่มีอะไร ไม่มีอะไรจริง ๆ” เสียงตะโกนอันเป็นปริศนาชวนให้ตีความที่ว่านี้ น่าจะลงรอยเดียวกันกับความคิดของยายสอนในบทสนทนาของยายสอนกับยายบุญเรือน

“ฉันก็ได้ฟังเอาจากพระที่มาเทศน์ทุกวันพระนั้นแหละจ้ะแม่ ท่านว่าเรา มาแต่ตัว ก็ไปแต่ตัว เอาอะไรไปไม่ได้ ไม่มีอะไรเป็นของเราจริง ๆ หรอก”

“แต่ตอนเรายังมีชีวิตอยู่นี้สิคะคุณแม่ เราจะอยู่แต่ตัวไม่ได้ เราต้องมีอะไรเป็นของเรา ... มันเป็นของเรา เราต้องระวังรักษา”

“ก็อย่าไปยึดมันมันมาก มันเป็นของเราแค่ชั่วครู่เท่านั้นแหละ แล้วมันก็จะเลื่อนไปเป็นของคนอื่น” ยายสอนบอกเพื่อนใหม่เสียงเนิบ (83-84) (เน้นโดยผู้วิจัย)

ข้อโต้แย้งนี้แสดงให้เห็นว่าแม้การปล่อยวางความเป็นตัวเราของเราอย่างสิ้นเชิงอาจเป็นเรื่องยากสำหรับปุถุชน แต่สิ่งที่อาจทดแทนได้ก็คือการพินิจว่าก็เป็นตัวตนชั่วครั้งคราวเท่านั้นเอง

ในปริศนาสำคัญอีกตอนหนึ่ง เมื่อเกิดการถกเถียงกันระหว่างชายชราในห้อง ลูกกรงกับลูกชายสติไม่เต็มของยายทับทิม ที่ชายชรากล่าวว่าไม่มีอะไรจริง ๆ แต่ลูกชายยายว่า “มีเงาดอกบัว” (214) นำพิจารณาว่ามีข้อต่างของสิ่งที่มีโดยสมมุติและโดยสัจธรรม

ในตอนทีลูกชายของยายทับทิมกลับมาหาแม่ของเขา การที่เขาพยายามเล่าให้ใคร ๆ ฟังว่าสิ่งที่เขาได้พบเจอมาก็คือ ที่บึงใหญ่ในเมือง มีบัวสีขาวดอกใหญ่และเงาในน้ำสีเงินซึ่งทั้งสัตว์บ้าคนบ้า ต่างรุมกันแย่งชิงเงาในน้ำ และกัดกันฆ่ากันตายจนเลือดเต็มบึงนั้น กล่าวได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญของเรื่อง “บัวสีขาวดอกใหญ่” กับ “เงาในน้ำสีเงิน” หากเชื่อมโยงกับมโนทัศน์ของพุทธศาสนา ก็อาจตีความได้ว่าบัวสีขาวก็คือความเบ่งบาน ความตื่น อันเป็นสัญลักษณ์ของความรู้แจ้ง ชาวพุทธถือว่าเป็นสิ่งที่มีค่าจริงแท้ ส่วน “เงาสีเงิน” อาจพิจารณาว่า ก็คือสิ่งที่ไม่ได้อยู่จริงหรือเป็นเพียงมายา อันได้แก่ ทรัพย์สมบัติ เกียรติยศ ชื่อเสียง เงินทอง เป็นต้น ที่มนุษย์ต่างแก่งแย่งเพื่อจะครอบครองจนต้องเบียดเบียนกัน การถกเถียงกันระหว่างชายชราในห้องลูกกรงกับลูกชายของยายทับทิมคือการกระตุ้นให้คิดว่าสิ่งเหล่านี้มีอยู่จริงหรือไม่ คนที่มีสติสมบูรณ์ดีอย่างไร ๆ จะเลือกเชื่อใครระหว่างคนบ้ากับคนหลง อันที่จริงทั้งชายชราที่ลูกชายยายทับทิมต่างถูกทั้งคู่ หากคำตะโกนของชายชรามีความหมายดังที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว ทีลูกชายยายทับทิมเถียงว่า “มีเงาดอกบัว” ก็มีความหมายไปในทางเดียวกันว่า สิ่งเหล่านี้มีอยู่จริงแต่อยู่ในสภาพของเงา ไม่มีใครสามารถครอบครองมันได้อย่างแท้จริง ลูกชายยายทับทิมจึงกล่าวว่า “มันเป็นแค่เงา” ที่ “กินไม่ได้”

“ฉันเห็นมากับตา เห็นมันทุกวัน ฉันถึงได้มาบอกให้ระวังกันเอาไว้...”

ยายสอนค่อยกล่าวย่นหน้าขึ้นมอง ให้นึกประหลาดใจที่ดวงตาของเขา บัดนี้มีแต่ความอ่อนโยน และริมฝีปากของเขาก็มีรอยยิ้มประดับอยู่

จะมีใครสังเกตหรือไม่ก็ตาม แต่ยายสอนสังเกตว่าเขาเริ่มจะตอบคำถามของนางได้ แม้เรื่องราวที่เขาเล่ามานั้นนางไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน และไม่เชื่อว่ามันจะเป็นความจริง แต่เมื่อนางถามเขาว่า ‘เอ็งเห็นมากับตาหรือ?’

เขาก็ตอบนางตรงกับคำถาม

“เอ็งบอกข้าสิว่า ไ้เงาดอกบัวคืออะไร?” นางถามออกมาอีกครั้ง

“ก็เงา มันเป็นแค่เงา กินไม่ได้” เขาตอบ

“ไม่มีอะไร! ไม่มีอะไร! ไม่มีอะไรจริง ๆ!” เสียงตะโกนจากห้องลูกกรงดังโวกแหวกขึ้น

ยายสอนเหลียวไปมองทางต้นเสียง นางไม่แน่ใจว่าชายในห้องนั้นฟังเรื่องนี้อยู่หรือเปล่า หรือว่าแคะตะไกรขึ้นมาลอย ๆ

“มีเงาดอกบัว!” ลูกชายยายทับทิมตะโกนเถียง

ยายสอนหันกลับมามองลูกชายยายทับทิม นางให้รู้สึกถึงการนั่งอยู่กึ่งกลางระหว่างชายสองคนคุยกัน

ทุกคนที่ได้ยินชายสติไม่ดีสองคนตะโกนต่อล้อกัน ต่างเห็นเป็นเรื่องขบขัน พวกเขาหัวเราะออกมา แม้แต่ยายทับทิมเองก็อดขำไม่ได้ นางยกมือลูบหัวลูกชายด้วยเอ็นดู

-เจ้าเด็กเจ้าเล่ห์เอ๋ย เจ้าเอาอะไรมาเล่าล่ะลูก

“หมดแล้ว ไม่มีอะไร!” เสียงจากห้องลูกทรงตะโกนมาอีก

“มีเงาดอกบัว!” ลูกชายยายทับทิมหัวเราะ

“ไม่มีอะไร ไม่มีอะไรจริง ๆ!” เสียงตะโกนจากห้องลูกทรงไม่ลดละ

“มีเงาดอกบัว” ลูกชายยายทับทิมไม่ยินยอม (213-214)

ในบทสนทนานี้อาจตีความได้ว่าสิ่งที่ลูกชายยายทับทิมเล่าคือ การที่คนต่างกระโจนลงในบึงเพื่อแย่งชิงเงาดอกบัวนั้น น่าจะหมายถึงพฤติกรรมของผู้คนในสังคมที่เขาได้พบเห็นคือการแย่งชิงทรัพย์สินเงินทองอันมีสถานะเป็นเพียงเงา จนต้องทำร้ายกัน แต่ในที่สุดจึงไม่มีใครจะเป็นผู้ครอบครองมันได้ การต่อสู้ของคนทั้งหลายจึงเป็นความสูญเปล่า หากมิใช่การต่อสู้เพื่ออยู่เหนือภาพมายา ความสำคัญของความรู้ว่า สิ่งที่มีเป็นเพียงเงาก็เป็นอีกด้านหนึ่งของวาทะว่า “ไม่มีอะไรจริง ๆ” นั่นเอง

การเข้าใจความเป็นอนิจจังและความเป็นอนัตตาของชีวิต ไม่ได้เป็นแค่แสงสว่างเฉพาะในแง่ที่ช่วยให้เข้าใจว่าอะไรคือคุณค่าแท้จริงของชีวิตเท่านั้น ในอีกแง่หนึ่งความประจักษ์แจ้งต่อความจริงของชีวิตเช่นนี้นั่นเอง คือสิ่งที่จะนำพามนุษย์ให้หลุดพ้นไปจากการเวียนว่ายอยู่ในห้วงทุกข์ และในระดับรองลงมาก็อาจลดทอนความเร่าร้อนทรมานทรมายในขณะเผชิญปัญหาของชีวิต ดั่งกรณีของยายสอนนั้นเป็นตัวอย่าง นอกจากนี้ในระดับปัญหาสังคม การคลายความยึดมั่นถือมั่นในความเป็นตัวเราของเรา นั่นคือทางที่จะลดทอนการแก่งแย่งเบียดเบียนและการทำร้ายกันทางออกแห่งปัญหาของมนุษย์ในระดับอภิปรายกับทางออกของปัญหาสังคมในที่สุดก็เป็นทางเดียวกัน ในแง่ที่คุณค่าทางจิตใจก็เหมือนกับดอกบัวที่คนในสังคมให้ความสนใจกันน้อยลงจนเลเยลลงลึกลงไป การพิจารณาความจริงของชีวิตจนนำไปสู่ความเข้าใจและกลับมาให้ความสำคัญกับคุณค่าทางจิตใจอันเป็นคุณค่าที่แท้จริงของชีวิต ก็คือทางที่จะบรรเทาพฤติกรรมอันเป็นปัญหาสังคมอย่างการทอดทิ้งบุพการีหรือการมุ่งความสำเร็จในหน้าที่การงาน จนเลเยลความใส่ใจต่อความสัมพันธ์ในครอบครัว เช่นที่ปรากฏในพฤติกรรมผิดพลาดของตัวละครผู้เล่าเรื่อง

ในช่วงชีวิตที่หน้าที่การงานในฐานะผู้กำกับภาพยนตร์กำลังรุ่งโรจน์ ตัวละครผู้เล่าเรื่องเป็นสิ่งที่ต้องการของบรรดานายทุนที่หวังจะให้เขารับเป็นผู้กำกับหนังให้ ความหลงระเริงกับเกียรติยศ ชื่อเสียงและทรัพย์สินเงินทองทำให้เขาถอยห่างจากคนอื่นแม้กับคนในครอบครัว เขาทำงานคนเดียวด้วยไม่เชื่อความสามารถของใครนอกจากตัวเอง ส่วนหน้าที่เลี้ยงดูลูกสาวคนเดียวก็ยกให้เป็นของภรรยาส่วนเขามีหน้าที่สำคัญคือหาเงิน โดยลืมนึกไปถึงความอบอุ่น ผลที่ตามมาคือเขากับลูกสาวกลายเป็นเหมือนคนแปลกหน้า เธอจะร้องไห้ทุกครั้งเมื่อพ่ออ้อม แต่เขาก็ไม่ได้เฉลียวใจ ด้วยไม่มีเวลาคุ่นคิดสิ่งอื่นนอกจากงานและเงิน จนกระทั่งเมื่อยุครุ่งโรจน์ของเขาค่อยหมดลงพร้อมกับที่ลูกสาวเขาโตขึ้นจึงได้กลับมาคิด แต่ดูเหมือนจะสายเกินไป ด้วยเหตุที่ไม่เคยคลุกคลีกันมาก่อนต่างคนต่างก็ยังเป็นพ่อลูกที่ห่างเหิน แม้มีเวลาอยู่ด้วยกันก็ไม่รู้จะคุยอะไรกัน จึงได้เรียนรู้ว่าชื่อเสียงเงินทองที่เคยเป็นเป้าหมายนั้นเป็นแค่สิ่งเหลวไหล สิ่งมีค่าที่สำคัญก็คือความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว เขามีโอกาสได้คิดแต่โชคร้ายที่ไม่นานลูกสาวก็ประสบอุบัติเหตุ

ตกน้ำเสียชีวิต โดยที่ตัวเองไม่มีโอกาสแม้จะจัดการงานศพให้ลูก เพราะติดพันเรื่องงาน ซ้ำร้ายภรรยาของเขาก็เริ่มป่วยกระเสาะกระแสะเพราะความเศร้าโศกเสียใจกับการต้องสูญเสียลูกสาวคนเดียว แล้วต่อมาเธอก็เสียชีวิตไปอีกคน ตัวละครผู้เล่าเรื่องจึงตกอยู่ในสภาพที่เรียกได้ว่าไม่เหลือสิ่งใด ๆ อีกเลยในชีวิต (182-185) ความเสียใจทำให้เขาต้องหันไปพึ่งเหล้าและเบื้อหน่ายกับชีวิตจนถึงขั้นตั้งคำถามกับตัวเองว่าจะเลือกอยู่หรือตาย โชคยังมีอยู่ที่เขาเลือกอยู่และได้มีโอกาสถามตัวเองว่า “ถ้าจะอยู่ จะอยู่กับอะไร จะยึดกับอะไร” สุดท้ายคำตอบของเขาคืองาน เขาเริ่มกลับมาทำงาน แต่คราวนี้ความหมายของมันกลับไม่ใช่ช่องทางของชื่อเสียงเงินทอง หากแต่เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงวิญญาณ (95)

ในทัศนะของผู้แต่งการหันกลับมาให้ความสำคัญกับคุณค่าของจิตใจ ไม่เพียงแต่จะเป็นทางที่ช่วยลดทอนการแก่งแย่งเบียดเบียนอันเป็นบ่อเกิดของปัญหาสังคมเท่านั้น ผู้แต่งได้แสดงความเชื่อมั่นว่าสิ่งนี้นั่นเองจะเป็นแสงสว่างแก่มนุษย์ในทุก ๆ ปัญหา แม้โลกจะไม่น่าอยู่เพราะผู้คนแก่งแย่งชิงดีขาดเมตตากรุณา แต่เขาก็ยังคร่ำครวญต่อความตึงเครียดในจิตใจมนุษย์ ยังเชื่อมั่นว่ามนุษย์นั่นเองจะเป็นผู้เปลี่ยนแปลงโลกไปในทางที่ดีขึ้นได้ด้วยการกระทำของแต่ละคนตั้งในสุนทรพจน์เนื่องในพิธีพระราชทานรางวัล ในคราวที่ เวลา ได้รับรางวัลซีไรต์ ชาตிகกล่าวว่า

เมื่อครั้งที่ข้าพเจ้ายังอยู่ในวัยหนุ่ม ข้าพเจ้าเคยคิดว่า ... โลกนี้ไม่สวยงาม —
ไม่น่าอยู่ และข้าพเจ้ามิปรารถนาที่จะอยู่

แต่วันนี้ ข้าพเจ้าเริ่มได้คิดว่ามีคนฆ่าตัวตายหลายต่อหลายคน พวกเขาเหล่านั้นต่างละทิ้งโลกนี้ไปด้วยเหตุผลเดียวกันคือ โลกนี้ไม่น่าอยู่ และพวกเขา
มิปรารถนาที่จะอยู่

แต่โลกนี้ยังคงอยู่ โลกอยู่ให้พวกเราทุกคนได้อยู่ร่วมกัน-โลกรักเรา

แน่นอนล่ะ เราไม่อาจคาดคะเนได้ว่าโลกจะอยู่อีกนานเท่าใด

แต่ในห้วงเวลาแห่งนี้ เวลาในปัจจุบันนี้ ทำไม-ทำไมเราไม่ช่วยกันทำให้โลกนี้
น่าอยู่ อย่างน้อยก็เพื่อมาร่วมกันขอบคุณโลก ที่โลกกรุณาช่วยให้เราทุกคนมี
ชีวิตอยู่บนโลก-ไม่ว่าเราจะอยู่ในวัยใดก็ตาม (7-8)

ใน เวลา เขาก็ได้แสดงให้เห็นว่า แม้ความทุกข์อันเกิดจากโรคภัยและชราภาพอย่างที่เกิดกับคนชราในสถานสงเคราะห์จะเป็นความทุกข์ของชีวิตที่มนุษย์ไม่อาจหลีกเลี่ยง แต่ผู้ที่ใคร่ครวญอยู่ถึงความเป็อนิจจังและอนัตตา ก็ยอมเข้าใจและยอมรับได้ว่าเป็นธรรมชาติของชีวิต จึงไม่จำเป็นต้องเพิ่มความทุกข์ทรมานให้ตัวเองยิ่งขึ้นไปอีก ในอีกแง่มุมหนึ่งของการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเพื่อช่วยให้สังคมดีขึ้นก็เห็นได้ว่า ขณะที่ที่มาของความทุกข์ของผู้ที่ถูกทอดทิ้งเหล่านี้คือความเห็นแก่ตัวและการละเลยคุณค่าของมนุษย์แม้เป็นบุพการี เพราะหลงกับสิ่งที่เป็นมายาชั่วคราวอย่างทรัพย์สินเงินทอง ทางที่จะบรรเทาหลงได้ก็คือความมีเมตตาและมองเห็นค่าของความเป็นมนุษย์มากกว่าจะมุ่งไปที่การเป็นผู้ครอบครองเงินทอง ซึ่งผู้แต่งได้แสดงให้เห็นว่าต้องเริ่มที่การเข้า

ใจความจริงของชีวิตและธรรมชาติของมนุษย์ ดังเห็นได้ในกรณีของอุบลและอาจจะรวมทั้งเจ้าหน้าที่คนอื่นๆ ในสถานสงเคราะห์ เธอทำงานด้วยใจของผู้ให้ที่ไม่ได้คิดเพียงว่า นี่เป็นหน้าที่หรือเป็นอาชีพที่ต้องจำใจทำเพื่อให้ได้เงิน อันที่จริงเธอก็เคยคิดเหมือนคนอื่น ๆ ที่มาทำหน้าที่นี้ เพราะคิดว่าดีกว่าเป็นคนว่างงาน จนกระทั่งเมื่อเวลาผ่านไปความคิดความรู้สึกของเธอก็เปลี่ยนแปลงไป ความเข้าใจต่อมูลเหตุแห่งพฤติกรรมของคนชราเหล่านั้น ทำให้เธอทำใจให้ยอมรับได้ รู้จักอภัยและกลายเป็นผู้ให้ในที่สุด

ระหว่างที่รอกัน ความรู้สึกของเธอเริ่มแปรเปลี่ยน ค่อยมองเห็นว่าการกระทำของแต่ละร่างนั้น ล้วนแล้วมาแต่ความคิดอันไม่สมประกอบ ร่างเหล่านั้นทำไปตามอารมณ์โดยไม่รู้ว่าจะควรหรือไม่ ผิดหรือถูก เพียงแต่เรียกร้องให้คนสนใจมาคอยดูแลเอาใจใส่ ในห้วงเวลาสุดท้ายของชีวิต

แล้วเธอจะคิดโกรธพวกเขาได้อย่างไร

เธอเริ่มให้อภัย เริ่มระงับอารมณ์ของตัวเอง และเริ่มกลายเป็นผู้ให้ เริ่มคิดว่าคนเหล่านั้นเป็นปฏิกายของตัวเธอเอง

เธอปฏิบัติต่อทุกคนเหมือนกับเขาเหล่านั้นเป็นผู้มีพระคุณกับเธอมาก่อน

จนกระทั่งทุกวันนี้ ความรู้สึกต่อพวกเขาที่เธอมีนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นจากการกระทำในหน้าที่การงานอีกต่อไปแล้ว มันเกิดขึ้นเพราะเธออยากทำให้พวกเขาได้พบกับสิ่งดี ๆ ในชีวิตก่อนจะลาโลกนี้ไป (159)

ในแง่นี้อุบลก็คือดอกบัวที่พ้นน้ำและปลักโสโครกของสังคม และหากเชื่อมโยงกับปริศนาของเรื่อง ความดีงามในจิตใจของคนอย่างอุบลก็น่าจะเป็นอีกความหมายหนึ่งของ “บัวสีขาวดอกใหญ่” เพราะสิ่งนี้นั่นเองคือคุณค่าที่แท้จริงของความเป็นมนุษย์ที่จะเป็นแสงสว่างแก่โลกและสังคม

นวนิยายเรื่องนี้จบลงตรงที่การค้นพบของยายสอนภายหลังความตายของยายอยู่ ซึ่งมีชื่อเป็นการแฝงนัย (irony) ภาพใบหน้าที่ยิ้มเป็นสุขของยายอยู่ในคำบรรยายของนวนิยาย(249-250) สอดคล้องกับที่นางได้มาถึงจุดที่ไม่ต้องตื่นขึ้นมาพบความจริง ที่นางเรียกอย่างตรงกันข้ามว่า “โลกแห่งความฝัน” เพราะความจริงนั้นเหมือน “ฝันร้ายที่ทุกข์ทรมานทุกโมงยาม” (232) ความตายของนางจึงเป็นความสุขที่ได้หลุดพ้นไปจากความทุกข์ เมื่อข่าวนี้กระจายออกไป ผู้เล่าที่ไม่ใช่ตัวละครเลือกใช้การบรรยายเปรียบเทียบเรือนพักแห่งนี้ว่าเป็นหมู่บ้านอีกครั้ง ดังที่บรรยายว่า “... ข่าวร้ายนี้กระจายไปทั่วหมู่บ้าน” (249) มีคำบรรยายภาพในบทภาพยนตร์ว่า

ภาพใกล้ (แพนช้า ๆ) ที่ใบหน้ายายเอิบ สักครู่ภาพค่อย ๆ กวาดไปช้า ๆ ไปที่ ใบหน้าของแต่ละคน เห็นใบหน้ายายทับทิม ยายนวล ยายจันทร์ ยายบุญเรือน ยายสอน ใบหน้าของพวกเขา มองศพด้วยอาลัยที่สูญเสียเพื่อน ... (250-251)

ภาพศิลปะนี้เน้นย้ำถึงสายสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่ต่างก็เป็นเพื่อน คือเป็นเพื่อนทุกซ์ที่ล้วนต้องเจ็บต้องตายด้วยกันทั้งสิ้น ทุกคนต่างอาศัยกับการจากไปของยายอยู่ แต่จะมีก็เพียงยายสอนคนเดียวที่ได้พิจารณาแยกแยะเห็นความจริงว่า ยายอยู่ที่เป็นเพื่อนนั้นไม่อยู่แล้วที่เห็นอยู่นั้นเป็นเพียงศพสุดท้ายร่างกายคนก็เป็นเพียงศพ นางจึงนึกขึ้นที่ทั้งนางและเพื่อนต่างก็เป็นแค่ศพที่ยืนมุงศพอยู่เท่านั้นเอง (252) เพราะได้เห็นความจริงข้อนี้ นางจึงได้ตระหนักชัดว่า เมื่อคนเราเดินทางมาถึงจุดสุดท้ายชีวิตก็เป็นเพียงความว่างเปล่าที่ไม่อาจยึดถือสิ่งใดเป็นแก่นสารได้ ในฉากตอนที่ชบวนแบกโลงศพของยายอยู่ค่อย ๆ เคลื่อนผ่านประตูห้องพยาบาลออกไปทีละคน แล้วเสียงชายชราตะโกนขึ้นอีกครั้งว่า “ไม่มีอะไร! ไม่มีอะไรจริง ๆ!” ยายสอนจึงหันกลับมามองทางห้องลูกกรงอีกครั้ง และนางก็ “ยิ้มขึ้นอย่างเป็นสุข... เหมือนกับนางได้พบของมีค่าบางอย่าง หลังจากที่เพียรพยายามค้นหามันมาตลอดชีวิต” (255) ของมีค่านั้นก็คือความเข้าใจคำพูดปริศยานั้นนั่นเอง

หลังจากนั้นก็เป็นฉากสุดท้ายของละครที่เน้นย้ำความว่างเปล่าที่ไร้สิ่งนำยึดมั่นอีกครั้ง ห้องลูกกรงถูกเปิดออกแต่ไม่มีใครอยู่ในนั้น ข้าเป็นเพียงห้องว่าง ๆ ที่ไม่ปรากฏร่องรอยใด ๆ ว่ามีใครเคยอยู่ในนั้นจริง ๆ ภาพความว่างเปล่านั้นก็คือสัญลักษณ์ว่า ความว่างเปล่าไร้ตัวตนนี้แหละที่จะสื่อสารให้ผู้คนเข้าใจความจริงแท้ได้ เมื่อใดที่เราสดับฟังเสียงแห่งความว่างเปล่าเข้าใจ เราก็ก้มอย่างเป็นสุขเหนือโลกธรรมอันผันแปร ไม่ว่าเวลาจะล่วงผ่านไปสักเท่าใด ดังเห็นได้ว่าในฉากจบของละคร ก่อนที่ม่านค่อยโรยตัวปิดลง สิ่งสุดท้ายที่ปรากฏก็คือนาฬิกาและเสียงติ๊ก-ต็อกของมัน (256)

3. อมตะ

อมตะ¹ (2543) เป็นนวนิยายที่จินตนาการไปถึงปัญหาในโลกอนาคต ในยุคที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้าไปมาก แต่จิตใจคนกลับยิ่งตกต่ำลง ถึงขั้นมีการทำโคลนนิ่งมนุษย์ เพื่อใช้อวัยวะเปลี่ยนถ่ายเป็น “อะไหล่” สำหรับคนต้นแบบซึ่งเป็นผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจและขยายเข้าครอบงำการเมืองด้วย แม้จะกล่าวถึงปัญหาที่ยังไม่เกิดขึ้นจริง แต่งานประเภทนี้ก็คืองานแนวสัจนิยมที่เสนอปัญหาสังคมปัจจุบัน นั่นคือนอกจากต้องมีความสมจริงพอที่จะสร้างทั้งแรงกระทบทางอารมณ์และกระตุ้นความคิดแก่ผู้อ่าน ที่แตกต่างกันจะอยู่ที่ ผู้แต่งต้องเผยให้เห็นว่าโลกอนาคตนั้นวางอยู่บนฐานความจริงในปัจจุบันอย่างไร มีปัญหาใดบ้างที่เราไม่ใส่ใจ แต่มีแนวโน้มว่าจะขยายเป็นความเสียหายร้ายแรงได้ อมตะสามารถเตือนสติให้เราตระแวงระวังภัยที่มีจุดเริ่มในปัจจุบัน ซึ่งเป็นเหรียญอีกด้านหนึ่งของความเป็นไปได้ใน ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ เช่นการเปลี่ยนถ่ายอวัยวะบางอย่างเพื่อรักษาโรค อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ควรคำนึงถึงมากกว่าก็คือ ความจริงทางสังคมที่ความรู้กลายเป็นเครื่องมือแสวงหาผลประโยชน์และการช่วงชิงอำนาจในโลกาภิวัตน์ ด้วยแรงเสริมของ“กิเลส”หรือสัญชาตญาณด้านลบที่ไม่เคยหมดไปจากชีวิตผู้คนแม้เวลาเปลี่ยนไปเพียงใด ผู้แต่งสร้างโลกสมมุติขึ้นมาเพื่อสื่อ

¹ งานวิจัยนี้ใช้ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 5 ปีพ.ศ. 2548

ความหมายที่มาจากประสบการณ์ในโลกของความเป็นจริง แต่เน้นประสบการณ์ทางความคิดและอารมณ์เหนือกว่าข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์ ความสมจริงในแง่ที่เป็นความเที่ยงตรงตามข้อเท็จจริงในโลกของความเป็นจริงภายนอกไม่สำคัญเท่าความสมจริงหรือความเป็นไปได้ในแง่ของตรรกะที่เผยแพร่พฤติกรรมมนุษย์ภายในตัวบท อันเป็นที่มาของคุณค่าทางจริยธรรมของบทประพันธ์ การพยายามจะบอกว่าเพราะมนุษย์มีวิชาจึงต้องประสบปัญหาหนักหน่วง ก็คือสารอันสำคัญของเรื่อง ดังสุนทรพจน์ในคราวรับพระราชทานรางวัลซีไรต์ในปีพ.ศ. 2543 วิมลกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า เหตุผลที่นักเขียนจำต้อง “เข้าแบกรับภารกิจทางด้านศาสนา” ก็คือ การที่มนุษย์ต้องประสบกับหายนภัยจากสงครามกันครั้งแล้วครั้งเล่า นั้น เป็นเพราะขณะที่ “เรากันประณามสงครามกันอย่างเกรี้ยวกราดชิงชัง และกู่ร้องหาสันติภาพกันอย่างหิวกระหาย” กันอยู่นั้น “ก็ยังช่วงชิงเอาไรต์เอาเปรียบ และกดขี่บีบบังคับต่อไป” สงครามครั้งใหม่จึงเกิดขึ้นเรื่อยไป การที่มนุษย์ต้องประสบโศกนาฏกรรมซ้ำซากเช่นนี้เป็นเพราะเรา “ไม่รู้จักชีวิตของตนเองอย่างแท้จริง ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร และทำไมต้องเป็นอย่างที่เราเป็นอยู่... トラบทุกวันนี้” ซ้ำยังไม่รู้ว่ามีหนทางแห่งสันติสุข และ “วิธีที่จะไปสู่มรรคาอันประเสริฐนั้น” (วิมล ไทรนันทน์, 2548 : สุนทรพจน์ โดยวิมล ไทรนันทน์)

ปัญหาสำคัญของเรื่องเริ่มต้นขึ้นเมื่อพรหมินทร์ ธนบดีนทร์ ผู้ซึ่งประสบความสำเร็จทางด้านธุรกิจและมีฐานะในระดับมหาเศรษฐี ต้องการมีชีวิตที่เป็นอมตะจึงลอบสร้างโคลนจากตนเองก่อนที่จะมีกฎหมายรองรับถึง 22 ปี เพื่อที่จะได้มีอวัยวะมาเปลี่ยนถ่าย หลังจากนั้นเขาได้ทำโคลนนิ่งมนุษย์ขึ้นอีกจำนวนมากเพื่อบริการเปลี่ยนถ่ายอวัยวะในลักษณะที่เป็นการค้า ความเลวร้ายอยู่ที่พรหมินทร์ไม่เคยเห็นโคลนเป็นคน แม้แต่ชีวิตที่เขาเลี้ยงดูมาแต่เล็ก และเข้าใจว่าเขาเป็นพ่อ ก็เพียงแต่ได้รับการเลี้ยงดู “เหมือนลูก” พรหมินทร์คิดอย่างที่เขาพูดกับภรรยาว่า “ไม่ว่าเราจะเลี้ยงดูเขาอย่างไร เขาก็ต้องยอมรับความจริง... เขาไม่ใช่ลูกเรา – ไม่ใช่แม้กระทั่งคนอย่างเราๆ เขาเป็นเพียงส่วนหนึ่งของตัวผม และเขาก็ถูกสร้างขึ้นมาจากจุดมุ่งหมายเพื่อตัวผม” (10) และที่กล่าวกับชีวิตว่า “...ถ้าเธอคิดว่าชีวิต เลือดเนื้อ และวิญญาณที่เธอมีอยู่นี้เป็นของเธอ นั้นเธอกำลังเข้าใจผิด เธอกำลังเห็นผิดไปจากความเป็นจริง ที่แท้เธอคือชีวิตของฉัน เป็นชีวิตของฉันเอง เพราะเธอคือตัวฉันที่ อวตารไปเป็นเธอ” (67) ด้วยวาทีนี้ เราจึงเห็นได้ว่า ความรู้อันก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์เป็นอุปกรณ์ให้มนุษย์ยกตนเทียบเท่าเทพเจ้า หากแต่เทพเจ้าในยุคใหม่นี้มิใช่ผู้ปราบยุคเข็ญ ตรงกันข้ามกลับเป็นผู้สร้างยุคเข็ญขึ้นเสียเอง

ผู้แต่งใช้ความขมขื่นของชีวิตที่ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของเขาถูกลดทอนลงไม่ต่างจากสัตว์เพื่อกระตุ้นความสำนึกของผู้อ่าน เมื่อได้รู้ความจริงว่าเขาเป็นคนโคลนที่ถูกสร้างขึ้นและเลี้ยงดูมาอย่างมีเป้าหมายเพื่อการเปลี่ยนถ่ายอวัยวะ ซ้ำผู้ที่กำลังจะใช้เขาเป็นอะไหล่ก็คือคนที่เข้าใจว่าเป็นพ่อ(26) นี่คือการไร้ความหมายของโคลนที่เกือบจะไม่มีใครใช้คำว่าคนนำหน้าในนวนิยายเรื่องนี้ หากจะเรียกว่าคนก็ได้แค่ “คนเทียม” (14) ในการบรรยายโคลนที่ตึกเพาะเลี้ยง

คนโคลนของพรหมินทร์ที่เรียกว่าฟาร์มคนโคลน ซึ่งโปรเฟสเซอร์สเปนเซอร์พอรซุนเข้าชม เราพบว่าโคลนเหล่านี้ก็เป็นคนตรงที่มีอารมณ์ความรู้สึก แต่ถูกทำให้ไม่มีภาษาที่จะสื่อสารความคิดของพวกเขา ก็ไม่เป็นประโยชน์แก่ใคร

โปรเฟสเซอร์พอรซุนเดินรอบบ้านหลังแรก โดยไม่พูดอะไร เขารอให้ออรซุนเป็นฝ่ายเริ่มก่อน แต่ออรซุนก็ยังคงตตะลึงไม่หาย เมื่อเห็นคนโคลนถูกขังเดี่ยว แต่ละคนใส่เสื้อผ้าทวม ๆ สีน้ำตาล ซึ่งเป็นเครื่องแบบของโรงพยาบาล ดูเหมือนชุดสำหรับคนป่วย แต่ดูดีกว่ามาก หน้าตาแต่ละคนหม่นหมอง บ้างก็เคร่งเครียดบ้างก็เฉยชา แต่ทุกคนมีนัยน์ตาเหมือนกันคืออ้างว่าง เดียวดาย

พอเดินวนรอบบ้านหลังที่ 2 แล้ว ออรซุนจึงสามารถพูดขึ้นได้ “เขาได้คุยกันบ้างหรือเปล่า”

“พวกเขาไม่จำเป็นต้องพูดคุยกัน เพราะเราไม่ต้องการภาษาหรือความคิดของเขา”

“แล้วเขาอยู่มาได้อย่างไรโดยไม่มีเพื่อน”

“เขาไม่จำเป็นต้องมีเพื่อน”

“คนเราจะมีชีวิตอยู่ได้อย่างไรโดยไม่มีเพื่อน หรือใครสักคน”

เขามองไปที่คนโคลนหนุ่มคนหนึ่ง ซึ่งเดินเข้ามายื่นชิตผนังกระจก และมองมาที่เขา

“ก็ไม่ถึงขนาดไม่มีใครเสียเลย” โปรเฟสเซอร์มองไปยังบ้านที่อยู่ตรงข้าม “อย่างน้อยเขาก็มีเพื่อนข้างบ้าน” เขาหัวเราะ

“โดยไม่ได้พูดคุยกันเลยหรือครับ”

“เขาพูดคุย... เขามีวิธีสื่อสารกัน เขามีภาษาของเขาเอง เป็นภาษาท่าทาง” เขาหันมามองหน้าออรซุน “ลำพังแค่ภาษาท่าทางก็น่าวิตกพออยู่แล้ว ถ้าจะให้เขาได้พูดคุยสังสรรค์กัน คุณคิดซิว่าจะเกิดขึ้น ปล่อยให้พวกเขาเครียดอย่างนี้ดีกว่าให้พวกเขาถ่อการจลาจล ถึงเราจะสามารถควบคุมได้ แต่ถ้าไม่มีเลยก็ดีกว่า”

ออรซุนเก็บความสะท้านใจไว้...

เขาพอรซุนขึ้นไปยังชั้นที่ 33 ซึ่งเป็นชั้นโคลนเพศหญิง เมื่อเข้าไปภายในอาคาร แบบแปลนและสิ่งของทุกอย่างก็เหมือนโคลนเพศชาย เจียบเหงา ซิมเศร่า อ้างว่าง เดียวดาย แต่ก็มีหลายๆโคลนที่เก็บกดความก้าวร้าวไว้ และบางโคลนก็คงสำแดงมันออกมาแล้ว จึงดูอ่อนปวกเปียกด้วยฤทธิ์ยา

“ผมให้คุณชมเป็นตัวอย่าง ที่จริงเรามีโคลนทุกเพศทุกวัย โดยแบ่งให้อยู่
วัยละชั้น... ผมจะพาคุณไปดูชั้นพิเศษของเรา” เขายิ้ม แล้วก็นำอรชุนขึ้นลิฟต์
ไปยังชั้นที่ 44

ภายในอาคารมีแบบแปลนเดียวกัน ต่างกันตรงที่บ้านแต่ละหลังใหญ่ขึ้น
ซึ่งก็มีผลให้ใหญ่ตามไปด้วย เครื่องใช้ต่างๆดีขึ้น ตอนแรกอรชุนไม่เห็นโคลน
ในชั้นนี้จะต่างกว่าโคลนในชั้นอื่น แต่พอดูไปถึงบ้านหลังที่ 2 เขาก็รู้ได้ เพราะมี
โคลนที่เขาคุ้นหน้าคุ้นตาหลายโคลน โคลนแรกที่เขาจำได้ก็คือโคลนของ
นายกรัฐมนตรี โคลนถัด ๆ ไปเป็นของพวกรัฐมนตรี ทั้งจากคณะปัจจุบัน
และในอดีต นอกจากนี้ยังมีพวกนักการเมืองฝ่ายค้านอีกหลายสิบคน อรชุน
ไม่ยากเชื่อตาตัวเองเลย (180-183) (เน้นโดยผู้วิจัย)

ชีวิตที่ถูกสร้างเพื่อฆ่า “ไม่มีศักดิ์ ไม่มีสิทธิ์เหมือนมนุษย์ทั่วไป” ราวกับสัตว์เลี้ยงที่
ฆ่าเพื่อเป็นอาหาร แต่โคลน “เลี้ยงไว้ฆ่าเพื่อเป็นอะไหล่” (26) จะกล่าวว่าความพยายามนี้มาจาก
แรงผลักดันของความรักตัวกลัวตายและสัญชาตญาณแห่งการเอาตัวรอด อันเป็นธรรมชาติมนุษย์
รวมทั้งสัตว์โลกชนิดอื่นเท่านั้นก็ยังไม่พอ ความหึงหวงของพรหมินทร์ไม่ใช่เป็นเพราะความ
อาลัยในชีวิตเท่านั้น หากชีวิตของเขายังผูกโยงกับทรัพย์สินจากกิจการค้ามูลค่ามหาศาลที่จะขยาย
ออกไปได้ไม่จบสิ้น ความโลภของพรหมินทร์ได้รับแรงเสริมจากความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์
วิมล ไทรนันทน์ นำความคิดสองด้านมาปะทะกัน สำหรับผู้ที่ปลอบปล้ำกับความก้าวหน้าเช่นนี้
มนุษย์สามารถสร้าง “วิถีมตะ” ได้ด้วยอัจฉริยภาพทางความคิด โดยไม่จำเป็นต้องใส่ใจกับบาป
บุญคุณโทษ

ท่านโปรเฟสเซอร์สเปนเซอร์ ยืนอยู่ใกล้กับผนังกระจกชั้นที่ 22 ของตึก
อำนวยการของโรงพยาบาล เขามองออกไปด้านนอก ดูรถที่วิ่งขวักไขว่อยู่
เบื้องล่าง ขนาดของรถเหล่านั้นดูเล็กเท่ากับของเด็กเล่น แต่เขาชอบอาการที่
รถเหล่านั้นวิ่งมากกว่า มันเหมือนกับมดที่กำลังแสวงหาอาหารหรือกำลังหนีภัย
วิ่ง ๆ หยุด ๆ ไปตามสัญชาตญาณแห่งความกลัว สัตว์โลกเหมือนกันหมดคือ
กลัวตาย แต่ก็ต้องตายอยู่ดี ส่วนมนุษย์นั้นมีพรสวรรค์ที่พระเจ้าประทานมา
ให้เป็นพิเศษ นั่นก็คือ ‘ความคิด’ และความคิดนี้เองที่ช่วยค้นหาวิถีให้มนุษย์
เป็น ‘อมตะ’ เขาภูมิใจที่เป็นส่วนหนึ่งของผู้บุกเบิก ‘วิถีมตะ’ อันมหัศจรรย์นี้
... (125)

ความสำคัญกว่าวิถีอมตะนี้ทำลายล้างชีวิตอื่น และชีวิตนั้นคือชีวิตมนุษย์ ไม่พอยับยั้งความอยาก เพราะความหลงในการเสพสุข มีอำนาจเหนือกว่ามากมายนัก ความสามารถในการคิดที่เหนือกว่าสัตว์อื่นทำให้มนุษย์สามารถปรุงแต่งหรือประดิษฐ์คิดสร้างสิ่งต่างๆ เพื่อสนองความต้องการให้มีความละเอียด ประณีต นำหลงใหลได้มากกว่า มนุษย์จึงมีความต้องการที่มากกว่า และก็หลงติดอยู่ในสิ่งสนองความต้องการเช่นนี้มากกว่าสัตว์อื่น จึงกลายเป็นผู้เบียดเบียนผู้อื่นมากกว่าสัตว์ชนิดอื่นใดทั้งหมดโดยไม่ตะขิดตะขวงใจ ดังพรหมินทร์กล่าวว่

“... ทำไมเราไม่ยอมรับความจริงกันตรง ๆ ว่าเราก็โหดเหี้ยมไม่น้อยไปกว่าสัตว์อื่นใดในโลกนี้ ข้ายังชั่วร้ายกว่าด้วย สัตว์อื่นมันฆ่ากันก็เพื่อเอาเป็นอาหารประทังชีวิต แต่คนเราฆ่าไม่ใช่แค่นั้น เรายังฆ่าเพื่อเสพรสอร่อยอย่างไม่มีขีดจำกัดอีกด้วย ชั่วร้ายยิ่งกว่านั้น เรายังฆ่ากันเพื่อความสะอาดอีกต่างหาก ไม่เช่นนั้นเราคงไม่ต้องมีสงครามในโลกนี้ ซากศพที่ล้มตายกายกองมาทุกยุคทุกสมัย เราเคยได้ใช้ประโยชน์อะไรบ้าง เอาหนังมาทำกลองให้ลูกเล่นสักใบ หรือทำรองเท้าใส่สักคู่ก็ยังไม่ได้ มันไร้ประโยชน์โดยสิ้นเชิง ... แต่จุดหมายปลายทางของสงครามก็เพื่อการเสพอย่างอิมหิมิพีมัน้อย่างไม่มีขีดจำกัดนั่นแหละ...” (33)

ความทะนงในความสามารถที่ลุ่มล้างกฎแห่งการมีชีวิตและความตายสร้างความเหิมเกริม ขณะที่โลกอยู่ในกระแสเดียวกัน เบื้องหลังกำแพงศีลธรรมที่เป็นเพียงข้ออ้าง รัฐแอบส่งเสริมกิจการตลาดมืด ในวงจรของการค้าอวัยวะ เพื่อเงินตราต่างประเทศไหลเข้ามา ในขณะที่มี 33 ประเทศออกกฎหมายรับรองการโคลนและการเปลี่ยนถ่ายอวัยวะเพื่อการค้า (130) ด้วยเหตุนี้ “พระเจ้า” จึงมีความผิดที่สร้างสัญชาตญาณสัตว์โลกให้รักตัวกลัวตาย พรหมินทร์เห็นว่า

“พระองค์จึงต้องมารับโทษทัณฑ์จากความผิดที่ทำไว้ ด้วยการตามมาเที่ยวสั่งสอนให้มนุษย์รู้จักรักกันและกัน...จงรักเพื่อนบ้าน! ถ้าเขาตบแก้มซ้ายก็จงยื่นแก้มขวาให้เขาตบอีก แต่วันนี้และวันหน้า มนุษย์จะเชือดแก้มซ้ายเพื่อนบ้านและไม่ยอมเสียโอกาสที่จะเชือดแก้มขวาติดมือไปด้วย...ผมไม่รู้ว่าพระองค์จะนั่งหลังน้ำตา หรือว่าลุกขึ้นมาทำอะไรสักอย่างหรือไม่ แต่ไม่ว่าพระองค์จะทำอย่างไร ผมก็ไม่เชื่อในฝีมือการสร้างสรรคโลกของพระองค์อีกแล้ว...” (133-134)

ความโดดเด่นของ อมตะ นั้นอยู่ที่การสามารถวิพากษ์ความเข้าใจเช่นนี้ได้อย่างเชื่อมโยงกับแนวคิดอันเป็นปัญหาของยุค นับตั้งแต่แนวคิดทุนนิยม วัตถุนิยม บริโภคนิยม หลังสมัยใหม่ ที่เสริมด้วยวิทยาศาสตร์นิยมที่เข้ามาแทนจิตนิยม เรื่องราวอนาคตจึงเตือนความตระหนักต่อปัญหาของปัจจุบัน ตลอดจนเชื่อมโยงกลับไปสู่ปัญหาในอดีต

ปัญหาทางจริยธรรมอันเนื่องมาจากการทำโคลน*คนเทียม*ไม่ว่าจะเพื่อการเปลี่ยนถ่ายอวัยวะหรือที่คาดหมายกันว่าจะใช้เป็นแรงงานแทน*คนแท้*ดังที่ปรากฏในเรื่องนั้น มีมูลเหตุที่ไม่ต่างจากปัญหาที่เคยเกิดขึ้นในอดีต อย่างที่ศศิประภาภรรยาของพรหมินทร์นึกถึง เมื่อพวกนิกรตกเป็นทาสของคนขาวในยุคล่าอาณานิคม (85) ก็เพราะการมองข้ามความเป็นมนุษย์ของผู้อื่นที่สำคัญคือผู้เหนือกว่ามักหลงผิดอยู่ในความหมายและเกณฑ์แบ่งแยก ที่ตัวเองสร้างขึ้นจากแรงจูงใจของความเห็นแก่ตัว เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับตัวเอง ต่างกันแต่ว่าแต่ละยุคจะสร้างความชอบธรรมให้ตัวเองโดยการอ้างถึงสิ่งใดเท่านั้น ในกรณีของปัญหาอดีตข้างต้นสิ่งที่ถูกอ้างถึงเพื่อสร้างความชอบธรรมก็คือความเชื่อทางศาสนาและความเป็นอารยะของเผ่าพันธุ์ตน แต่สำหรับยุคใหม่สิ่งที่ถูกอ้างถึงอาจเป็นสิ่งที่ถูก “ประกอบสร้าง” ขึ้นใหม่ในบริบทใหม่ การที่พรหมินทร์ตัวละครฝ่ายปฏิปักษ์และตัวละครอื่น อ้างว่าคนโคลนไม่ใช่คนเพราะพวกเขาถูกสร้างขึ้นอย่างมีเป้าหมายนั้น ทำให้เราเห็นว่าผู้คิดเช่นนี้ต่างหากที่ขาดความเป็นคนที่แท้จริง ข้อสำคัญสังคมกลายเป็นสังคมหลงผิดเพราะความเข้าใจที่ขัดกับความจริงที่ว่าจิตใจของสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นสำคัญน้อยกว่าเป้าหมายในการสร้าง ดังเห็นได้ว่าเมื่อพรหมินทร์ออกมาเรียกร้องให้มีการออกกฎหมายรองรับการทำโคลนมนุษย์ เขาสร้างความสัมพันธ์กับฝ่ายบริหารและใช้สื่อมวลชนเป็นช่องทาง ด้วยการจัดแถลงข่าวและจัดเลี้ยงคณะรัฐมนตรีทั้งคณะพร้อมทั้งสื่อมวลชน ที่โรงพยาบาลสยามศัลยเวชซึ่งเป็นโรงพยาบาลของเขาเอง

เสียงคัดค้านที่เคยหนักแน่นในช่วงแรกก็ค่อยเบาลง และกลายเป็นเสียงสนับสนุนที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เพราะพรหมินทร์เข้าใจได้ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ “มีเหตุผล” แต่ก็มักจะรองรับเหตุผลที่ไม่ขวางทางความต้องการของตัวเอง ขอเพียงเขาสามารถแปรความหมายของการทำโคลนมนุษย์และการเปลี่ยนถ่ายอวัยวะ ให้มีความหมายอีกด้านหนึ่งขึ้นมาอย่างหลอกล่อๆ คนที่อยากเปลี่ยนถ่ายอวัยวะแต่ยังติดขัดปัญหาศีลธรรมก็พร้อมอยู่แล้วที่จะรีบหยิบฉวยคำอธิบายของเขามาเป็นของตน และเขาก็สามารถ “ประกอบสร้าง” ความหมายที่จะกลบความรับผิดชอบทางจริยธรรมเช่นนี้ขึ้นมาได้ พรหมินทร์ใช้ความฉลาดทางการพูดพลิกปัญหาศีลธรรมจากหน้ามือเป็นหลังมือได้อย่างไม่น่าเชื่อ

“... หากท่านมีอุดมคติที่จะทนมมีชีวิตอยู่อย่างป่วยไข้ เจ็บออก ๆ แอด ๆ จนถึงเวลาตายไปเองตามธรรมชาติ ผมก็เคารพอุดมการณ์ชีวิตของท่าน แต่ผมก็อยากวิงวอนให้ท่านได้มีเมตตาแก่คนที่เจ็บป่วยสิ้นหวังบ้าง ให้โอกาสพวกเขาได้มีชีวิตที่ไม่ต้องทนทุกข์ทรมานเพราะโรคภัยไข้เจ็บบ้างเถอะครับ” เขาเว้น

วรรคเพื่อให้คนจับเนื้อหาที่จะพูดต่อไปได้ และโดยไม่ต้องแต่งจริตบีบเสียงให้แหบเครือชวนสะเทือนใจ เขามองเข้าไปในกล้องโทรทัศน์ ราวกับจะประสานสายตากับคนทุกคนที่ดูเขาอยู่ พุดเน้นเสียงอย่างกล่าวโทษว่า “ท่านไม่เห็นด้วยกับกฎหมายฉบับนี้ ก็ขอให้เป็นเรื่องของคนที่เขาต้องการได้จัดการกันเอง เพราะมันเป็นชีวิตของพวกเขา กรุณาอย่าต่อต้านเลยครับ เพราะการต่อต้านของท่านคือการปล่อยให้พวกเขาต้องทนทุกข์ทรมานและตายเร็วขึ้น แล้วตอนั้นท่านจะพูดถึงเรื่องความเมตตากรุณาได้อย่างไร ท่านจะพูดถึงศีลธรรมได้อย่างไร ในเมื่อท่านเองนั้นแหละ ชัดขวางมิให้มีการบำบัดรักษาพวกเขา และเป็นต้นเหตุที่ทำให้พวกเขาต้องตายไป” (53-54) (เน้นในเรื่อง)

พรหมินทร์ไม่เพียงแต่กล่อมคนอื่นได้สำเร็จเท่านั้น เขายังสามารถกราบความสำนึกทางจริยธรรมของตนเองได้สำเร็จอย่างยิ่งยวดอีกเช่นกัน จึงไม่ได้รู้สึกอึดอัดกับพฤติกรรมชั่วที่เขากระทำต่อผู้อื่น พรหมินทร์ให้คำอธิบายแก่ตัวเองว่า “ธาตุแท้ของมนุษย์นั้นเห็นแก่ตัวและชั่วร้าย’ และ ‘ศีลธรรมความดีที่คนเรากล่าวอ้างกันนั้น ที่แท้ก็เป็นเพียงแพ็คเกจเพื่อสร้าง ‘มูลค่าเพิ่ม’ ให้ตนเองเท่านั้น” (188) และสิ่งนี้ก็เป็นเพียงความเห็นแก่ตัวอีกรูปแบบหนึ่ง ดังนั้นเขาจึงไม่ผิดเพราะไม่ได้ต่างจากคนอื่น ดังในคราวจะใช้วัยวะของชีวิต คนโคลนที่เขาเลี้ยงมาในฐานะลูก พรหมินทร์ยอมรับกับภรรยาว่า ตนเห็นแก่ตัวแต่ก็ไม่รู้สึกละอายใจแต่อย่างใด

พรหมินทร์ระบายลมหายใจ เขาไม่ได้ทุกข์เรื่อง ‘คนอื่น’ แต่ทุกข์เพราะห่วงความรู้สึกของภรรยา “ผมรู้ว่าคุณเสียใจ และโกรธผม แต่ผมก็อยากจะขอให้คุณเข้าใจผมบ้าง หรือถ้าเป็นไปได้ก็ขอให้เลิกนึกถึงมันไปเสีย ผมไม่อยากจะเห็นคุณเป็นอย่างนี้ มันบั่นทอนกำลังใจกัน ผมอยากออกจากบ้านไป ด้วยจิตใจที่ปลอดโปร่งแจ่มใส ไม่ใช่หดหู่เศร้าหมอง เพราะห่วงความรู้สึกของคุณอยู่อย่างนี้”

“คุณอย่ามากังวลกับความรู้สึกของฉันเลย ถึงอย่างไรฉันก็ทำใจไม่ได้ แม้ว่าอยากจะทำแค่ไหนก็ตาม คุณเองก็ไม่ได้ห่วงความรู้สึกของฉันจริงจังอะไรหรอก คุณห่วงความรู้สึกตัวเองมากกว่า คุณก็พูดชัดเจนแล้วว่า คุณอยากมีจิตใจที่ปลอดโปร่งแจ่มใส”

หน้าเขาตึงเมื่อถูกย้อน “เอาละ ผมยอมรับว่าผมเห็นแก่ตัว ใครๆในโลกนี้ต่างก็เห็นแก่ตัวกันทั้งนั้น แล้วผมผิดตรงไหน ถ้าผมผิด คนทั้งโลกก็ผิดเหมือนกัน แม้แต่คุณ ที่มานั่งทำท่าโศกเศร้าอยู่นี้ก็เพราะไม่ได้ตั้งใจตัวเอง

มันก็เหมือนกันทั้งนั้นแหละ มันอยู่ที่ว่าใครจะมีเหตุผลมากกว่ากันเท่านั้น” (11-12)

การที่พรหมินทร์ขาดความยับยั้งและความหวั่นไหวต่อความชั่วนั้นเป็นเพราะเขาไม่เชื่อในความดีของมนุษย์ และที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะความหมายของความเป็นมนุษย์อย่างที่กล่าวกันว่าเป็นสัตว์ประเสริฐที่มีจิตใจสูง ซึ่งเคยเชื่อกันว่าเป็นความจริงที่เป็นสัจจะและเป็นสากล ได้ถูกแทนที่ด้วย “ความจริง” อีกชุดหนึ่งที่เขา “ประกอบสร้างขึ้น” เนื้อหาเช่นนี้ชวนให้คิดไปถึงปรัชญาหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) ที่เชื่อกันว่าความจริงที่เป็นภววิสัย (objective) นั้นไม่ได้มีอยู่จริง ความจริงและความรู้นั้นเป็นเพียงสิ่งที่มนุษย์ผลิตสร้างขึ้น จึงมีความหลากหลายและเป็นอัตนัย (subjective) และไม่ได้มีความเป็นสากลอย่างที่เคยเชื่อกันในปรัชญาสมัยใหม่ (สรายุทธ์ ธรรมโชติ, 2547 : 674-675) หรือที่ สุภาพ พิมพชน (2547 : 618) กล่าวถึงในประเด็นการอธิบายความจริงของกระบวนการทัศน์ใหม่ซึ่ง “ยอมรับขีดจำกัดในการเข้าถึงความจริงของมนุษย์ ว่าถูกตีกรอบด้วยพื้นที่และเวลาที่มีลักษณะเฉพาะ ไม่ได้เป็นธรรมชาติสากลในทุกกรณี” จึง “หันไปให้ความสำคัญกับ ‘ความจริงตามเงื่อนไข’ (relative truth) มากขึ้น” ดังนั้นในแนวคิดนี้มนุษย์จึง “ไม่ใช่ผู้ ‘ค้นพบ’ (discovery) ความจริง แต่มนุษย์ ‘ประกอบสร้าง’ (construction) ความจริงขึ้นมาจากพื้นที่และเวลาในแต่ละเงื่อนไข”

ในทางหนึ่งปรัชญาเช่นนี้อาจทำให้เราคลายความยึดมั่นต่อสิ่งที่เคยยึดถือว่าเป็นความจริงและมีความกล้าที่จะตรวจสอบ แต่ประเด็นที่ต้องขบคิดอย่างเชื่อมโยงกับเรื่องก็คือ เมื่อความจริงที่เป็นสัจจะไม่มีจริงและที่มีอยู่ก็เป็นเพียงความจริงที่เราประกอบสร้างขึ้น ก็ไม่ใช่เรื่องยากอีกต่อไปที่ใครจะสร้างความจริงชุดใหม่เพื่อจะสร้างความชอบธรรมขึ้นมาในบริบทใหม่ บางทีเนื้อหาของเรื่องข้างต้นนั้นก็คือการบอกเราว่า อย่าพึ่งรีบด่วนไว้วางใจเหตุผลอันเป็นการประกอบสร้างคำอธิบายของตัวเอง เพราะมนุษย์มักหาเหตุผลมารองรับความชอบธรรมของตัวเองได้เสมอ และบางทีการเชื่อมั่นในสิ่งใดอย่างแน่นแฟ้นก็อาจเป็นเพียงการหลงอยู่ในมายาคติแห่งคำอธิบายของตัวเองเท่านั้นเอง คงต้องยอมรับว่าในการกล่าวปราศรัยเพื่อเรียกร้องให้มีกฎหมายรองรับการทำโคลนมนุษย์ของพรหมินทร์ในเนื้อเรื่องหลายๆตอนนั้น เขาพูดโน้มน้าวได้อย่าง “มีเหตุผล” จนผู้อ่านเองก็คงจะหวั่นใจว่าหากเราเป็นเหล่าคนร้ายที่อยู่ในสถานการณ์อันเป็นบริบทของเรื่อง ซึ่งแสวงหาโอกาสแห่งการมีชีวิตอยู่อย่างปลอดภัยใช้เจ็บเพื่อเสพสุขไปนานๆแล้ว จะไม่หลงคล้อยตามเขาไป ในกรณีของผู้อ่านอาจเป็นเรื่องง่ายที่เราจะถอนตัวออกมาอย่างฉับพลัน เพราะเรารู้และเห็นเหมือนกันหมดว่าเขาเป็นตัวละครฝ่ายปฏิปักษ์ เป็นคนชั่ว และคำอธิบายของเขาก็มีเบื้องหลัง แต่ในโลกของความเป็นจริงที่ไม่ใครคอยขีดเส้นได้ว่าใครคือฝ่ายปฏิปักษ์ ทางเดียวที่จะถอนตัวออกมาได้ก็คือต้องใช้วิธีการอย่างอรชุนตัวละครเอก คือต้องพยายาม “จับความรู้สึก” (83)ของเราให้ได้ว่าคิดอย่างไรและความคิดของเรามีที่มาอย่างไร เพราะการประกอบสร้าง

คำอธิบายของมนุษย์นั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับเหตุผลแต่เพียงโดดๆ แต่เชื่อมโยงกับความรู้สึกและบางทีเหตุผลของเราก็อาจเป็นเพียงการ “เลือก” อธิบายด้วยแรงจูงใจของความรู้สึกที่เราอยากจะทำให้เป็นอย่างนั้นอยู่แล้วเท่านั้นเอง

บริบทสำคัญของการประกอบสร้างคำอธิบายเพื่อสร้างความชอบธรรมข้างต้น นอกจากความก้าวหน้าของเทคโนโลยีและวิทยาการทางการแพทย์ก็คือ การเติบโตขึ้นของระบบทุนนิยมข้ามชาติของยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งมาพร้อมกับแนวคิดแบบบริโภคนิยมและวัตถุนิยม ดังที่โปรเฟสเซอร์ สเปนเซอร์ กล่าวว่า

... ในช่วงที่เขาเป็นนักศึกษานั้น บรรยาการต่อต้านการผ่าตัดเปลี่ยนถ่ายอวัยวะจากตัวโคลนที่มีชีวิตนั้นดำเนินไปทั่วโลกโดยมี NGO เป็นองค์กรนำ 10 ปีให้หลัง เสี่ยงต่อต้านในหลายประเทศค่อยเบาลง และมีเสียงยอมรับมากขึ้น ด้วยเหตุผลของ ‘ความจำเป็น’ ที่จะให้ประชากรของตนมีสุขภาพพลานามัย หรือมีคุณภาพชีวิตที่สูงขึ้น ซึ่งก็แล้วแต่จะหาค่าสวดยหุมากกล่าวอ้างให้เกิดความชอบธรรม

เรื่องศีลธรรมจึงค่อยๆ ถูกผลักออกไปจากชีวิตผู้คน พร้อมกันนั้นก็ยังมีข้ออ้างว่า การปล่อยให้ชีวิตล้มตายไปนั้น ยิ่ง ‘ผิดศีลธรรมกว่า’ ด้วยเหตุนี้ในหลาย ๆ ประเทศจึงมีกฎหมายผ่อนปรนออกมา เมื่อมีประเทศหนึ่งทำ อีกประเทศก็ต้องทำบ้าง เพราะเรื่องคอขาดบาดตายนั้น แท้จริงแล้วไม่ใช่เรื่องศีลธรรม แต่เป็นเรื่องการช่วงชิงการนำในด้านวิทยาศาสตร์การแพทย์ เช่นเดียวกับในแวดวงจักรวาลศาสตร์ ที่ช่วงชิงดวงดาวอันไกลโพ้นกัน และด้านอื่นๆ แต่เหตุผลแห่งเหตุผลที่แท้จริงก็คือ ‘การค้า’ ไม่มีประเทศไหนจะปล่อยเงินจำนวนมหาศาลในแต่ละปีหลุดมือไปได้ง่าย ๆ แต่พวกเขาก็ออกกฎหมายกันมาอย่างกระมิดกระเมี้ยนทำนองว่า ‘เพื่อการค้นคว้าวิจัยในวงการวิทยาศาสตร์การแพทย์’ ซึ่งฟังดูแล้วมันมีรสนิยมสมกับความเป็นมนุษย์ตั้งเยอะ และภายใต้กฎหมายที่เข้มงวดนั้น พวกเขาที่ผ่าตัดเปลี่ยนถ่ายอวัยวะกันอย่างสนุกสนานครึกครื้น ไม่ใช่รัฐบาลอยากเห็นประชากรในประเทศของตนมีสุขภาพอนามัยดี หรือมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นตามนโยบาย หากแต่เป็นเพราะเงินจำนวนมหาศาลจากทั่วโลกที่ไหลเข้าประเทศต่างหาก พวกเขาไม่สามารถจะลืมกฎการค้าที่ว่า ลงมือช่วงชิงกระทันหัน ย่อมมีโอกาสสำราญมหาศาลก่อน เพราะไม่มีคู่แข่ง จึงตั้งราคาได้สูงที่สุด และกว่าคู่แข่งจะตั้งหลักได้ ผู้มาก่อนก็ลงหลักปักฐานแน่นหนาแล้ว จนยากที่ใครจะมาช่วงชิง ‘ตลาด’ ไปได้ (129-130)

อย่างไรก็ตามแม้จะแสดงปัญหาที่ระบบ นวนิยายเรื่องนี้ก็ไม่ลืมที่จะบอกว่าระบบ เช่นนี้เกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ด้วยพฤติกรรมสนองตอบที่มาจากแรงผลักดันของสิ่งที่เรียกว่า “ความเป็นอย่างนี้” ของมนุษย์ มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีความต้องการอันซับซ้อนกว่าสัตว์โลกชนิดอื่น เราไม่ได้กินเพื่ออยู่แต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังกินเพื่อเสพรส ยิ่งกว่านั้นยังเสพความรู้สึกอีกด้วย เป็นอย่างเดียวกับที่พรหมินทร์สนทนากับบอร์ชุนถึงเหตุผลที่ว่าทำไมจึงต้องเปลี่ยนถ่ายอวัยวะจากคนโคลน ทั้งที่การเปลี่ยนถ่ายจากอวัยวะที่เพาะเลี้ยงนั้นสามารถทำได้ คำอธิบายของเขาก็คือเพราะนั่นเป็นความต้องการของผู้ซื้อ

“ผมรู้ว่าคุณสะเทือนใจ ที่ต้องมีโคลนตายทุกครั้งที่มีการเปลี่ยนถ่ายอวัยวะ ทั้งที่หลาย ๆ ครั้งก็ไม่จำเป็นต้องให้พวกเขาตาย แต่ก็อย่างที่บอกคุณนั่นแหละ ว่า ลูกค้าของเราต้องการอย่างนั้น ... มันก็เหมือนกับสิ่งที่เราทำเนื้อสัตว์เทียม นั่นแหละครับ คือแทนที่เราจะเอาวัตถุดิบไปทำเป็นอาหารสัตว์ เราก็เอามาทำเป็นเนื้อสัตว์นั้น ๆ เลย ประหยัดทั้งเวลาและต้นทุน ซึ่งเราก็สามารถทำได้ อย่างยอดเยี่ยม เซลล์และรูปร่าง โดยเฉพาะรสชาตินั้นเราทำได้เหมือนสัตว์ไม่ผิดเพี้ยน ถ้าไม่บอกก็ไม่มีใครรู้ ตอนแรกเราขายดีมาก ต่อมาเราเปิดเผยไปว่าเป็นเนื้อสัตว์เทียม ปรากฏว่ายอดขายตกทันที พวกเขาเรียกร้องเนื้อสัตว์จริง ๆ ทุกวันนี้เราผลิตเนื้อสัตว์เทียมน้อยมาก ทั้งนี้เพื่อเอาใจคนใจบุญ นี่แหละครับคน ... คนเป็นอย่างนี้” เขาไม่มีน้ำเสียงเย้ยหยันแต่เคียดขี้ “กฎพื้นฐานของการค้าธุรกิจก็คือ ถ้าไม่มีผู้บริโภคก็ไม่มีการผลิต ถ้าพวกเขาไม่ต้องการเราจะทำไปขายใคร ไม่ว่าอะไรทั้งนั้น ไม่ยกเว้นแม้กระทั่งเรื่องโคลนนิ่งและการเปลี่ยนถ่ายอวัยวะ” (206-207)

ประเด็นนี้หากเชื่อมโยงไปสู่ปัญหาในยุคปัจจุบัน นี่ก็คือการบอกเราว่าปัญหาในยุคทุนนิยมที่เรามักกล่าวโทษผู้ผลิต ผู้สร้างหรือผู้ค้าแต่ฝ่ายเดียว ด้วยข้อหาผลิตแต่สิ่งมอมเมาและหวังกำไรจนขาดสำนึกรับผิดชอบนั้น ปัญหาไม่ได้อยู่ที่พวกเขาแต่ฝ่ายเดียว ไม่เว้นว่าจะเป็นปัญหาใด นับแต่เรื่องใหญ่อย่างสื่อลามกอนาจารไปจนถึงเรื่องเล็กๆ อย่างการที่ในรายการโทรทัศน์มีแต่ละครน้ำเน่า ทางฝ่ายผู้บริโภคเองก็มีส่วนอย่างสำคัญที่ต้องรับผิดชอบพอกันในฐานะผู้ค้าจนให้ปัญหาดำรงอยู่ การที่เราคิดว่าโทษตัวระบบหรือผู้ผลิตในกรณีนี้ก็ไม่ได้ต่างจากที่วิมลกล่าวไว้ในสุนทรพจน์ที่กล่าวถึงก่อนหน้าว่า ในขณะที่เรากันประณามสงครามกันอย่างเกรี้ยวกราดซึ่งซังกันอยู่นั่นเองก็ช่วงชิงเอาไรต์เอาเปรียบกันต่อไป ในที่สุดสงครามครั้งใหม่ก็เกิดขึ้นอีก นี่ย่อมหมายความว่าปัญหาสังคมทุก ๆ ปัญหาที่จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องเริ่มต้นที่การตรวจสอบมูลเหตุที่อยู่ในตัวเราด้วยความรู้อย่างถ่องแท้

นวนิยายเรื่องนี้เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่เรียกความรับผิดชอบต่อปัญหาในระดับลึก แม้แต่ผู้ไม่ประสงค์จะเปลี่ยนถ่ายอวัยวะและชีวิตที่เป็นอมตะซึ่งไม่ได้เป็นต้นเหตุของปัญหาโดยตรง ก็เสี่ยงความรับผิดชอบในฐานะสมาชิกของสังคมไปไม่พ้น ตัวละครที่สมควรอภิปรายในแง่นี้ก็คือนิรติรัตน์ซึ่งเป็นลูกสาวของพรหมินทร์ เธอเป็นเหมือนตัวแทนของหนุ่มสาวในยุคบริโภคนิยมที่ถูกหล่อหลอมให้ไม่สนใจสิ่งอื่นนอกจากความสุขจากการบริโภคและคิดได้ไม่ไกลจากเรื่องของตนเอง เหมือนกับที่พรหมินทร์กล่าวถึงคนรุ่นใหม่ที่จะทยอยเกิดและเติบโตมาว่า “จะขาดสำนึกทางศีลธรรมกันมากขึ้น พวกเขาจะแสวงหาและผลิตเพลินการเสพสุขทางเนื้อหนังมังสา และมีชีวิตอยู่เหมือนเงา ล่องลอยเหมือนลูกโป่ง ไม่รู้ด้วยซ้ำว่าตัวเองเป็นใคร” (133) พฤติกรรมเช่นนี้ดูใกล้เคียงกับนิรติรัตน์ ดังในบทบรรยายตอนหนึ่ง

นิรติรัตน์เพิ่งกลับจากซื้อปิ้งเหมือนแทบทุกวัน หัวถุงใส่ของมาเต็มทั้ง 2 มือ ทั้งที่ในห้องพักก็มีถุงใส่ของกองอยู่ตามเตียง ตามโต๊ะ ตามโซฟาและพื้นห้องอยู่แล้ว แต่กระนั้นก็ดูเหมือนว่าเธอไม่ได้พอใจของที่ซื้อมาแต่อย่างใด หากแต่พอใจที่ได้ซื้อมันมากกว่า มันทำให้เธอมีความสุขที่ได้มีอำนาจซื้อ

อรชุนไม่พอใจ แต่เขาก็ไม่ปริปากพูดสักคำ มันเงินของเธอและความสุขของเธอ และเขาเองก็รู้ตัวดีอยู่แล้วว่า ไม่ว่าเธอจะกระทำการสิ่งใด ก็ไม่มีวันที่จะทำให้เขาเดือดร้อนไปได้ เพราะเขาไม่ได้คิดอยู่กับเธอจริงจัง ที่เขามามีความสัมพันธ์ด้วยก็เพราะต้องการมีลูกกับเธอเท่านั้น เพื่อว่าแผนของเขาผิดพลาดไป และชีวิตเขาต้องมีอันเป็นไปด้วยน้ำมือของเธอ เขาจะได้ทิ้ง ‘ความอัปยศที่มีชีวิต’ ไว้แก่แผ่นดิน และประจานพ่อเธอต่อไป เขาพยายามหาทางเชื่อมความสัมพันธ์กับเธอเมื่อฤดูร้อนปีที่แล้วนี้เอง เธอกลับจากอังกฤษเพื่อพักร้อนที่เมืองไทย เขาเฝ้าติดตามเธอแทบทุกฝีก้าว เมื่อเธอเดินทางไปทะเลทางภาคใต้ เขาก็เดินทางตามเธอไป และที่ชายหาดในเย็นวันหนึ่งเขาก็เข้าไปทักทายพูดคุย... หนึ่งปีผ่านไป เธอก็สำเร็จการศึกษากลับมาเมืองไทย ครั้งนี้เขาชวนเธอไปเที่ยวภาคใต้อีก กลับมาแล้วเขาก็ยังเหนียวรั้งให้เธออยู่กับเขาต่อไปอีก เธอเองก็ไม่อยากจากเขาไป จึงอยู่กับเขามาได้เกือบ 10 วัน ในระหว่าง 10 วันนี้เธอไม่รับรู้เรื่องราวใดเลย ไม่ว่าจะในสังคมหรือเรื่องงานของเขา เธอสนใจแต่ตัวเขาความรู้สึกของเขาเท่านั้น... (142-143) (เน้นโดยผู้วิจัย)

และที่เธอกำลังถึงตัวเองกับอรชุนว่า “ไม่มีอะไรเลยในใจฉัน มันว่างเปล่าแคว้งคว้าง จะพึ่งพาตัวเองก็ยังไม่ไหว ไม่มีอะไรให้ฉันได้รู้สึกว่ามีที่ยึดเหนี่ยว ฉันจึงต้องเกาะคุณแจอยู่อย่างนี้” (194)

อันที่จริงรติรัตน์มีความฝันที่งดงาม เธอไม่ได้ต้องการความร่ำรวย (เพราะมีพ่ออยู่แล้ว) และเนื้อเรื่องบางตอนก็บอกให้รู้ว่าเธอไม่ได้ต้องการเปลี่ยนถ่ายอวัยวะและไม่ได้ต้องการชีวิตที่เป็นอมตะอย่างพ่อ สิ่งที่ต้องการก็คือครอบครัวที่อบอุ่น ดังที่บอกกับอรชุนว่าที่เธอไม่อยากทำงานก็เพราะไม่รู้ว่าจะทำไปทำไม ทำเพื่ออะไร สิ่งที่ต้องการก็คือ “ครอบครัวใหม่ของฉัน ครอบครัวที่มีคุณและมีลูก ๆ ของเรา” (194) แน่ใจว่าการที่ใครสักคนคิดหวังจะสร้างครอบครัวของตัวเองนั้นไม่ใช่สิ่งผิด แต่ความอ่อนแอของเธออยู่ที่การหมกมุ่นอยู่แต่กับเรื่องของตัวเองและความสุขของตัวเองจนไม่สนใจสิ่งอื่นใด แม้แต่เรื่องคอขาดบาดตายอย่างการทำโคลนมนุษย์และการเปลี่ยนถ่ายอวัยวะเธอก็ไม่มีความคิดเห็นอื่นใดนอกจากจะคล้อยตามคำชักจูงของพ่อเธอไปอย่างเลื่อนลอย (73-75) รติรัตน์ก็คงเหมือนกับหนุ่มสาวส่วนมากในยุคบริโภคนิยมของปัจจุบันที่คิดอย่างอื่นไม่เป็น นอกจากเรื่องใหญ่หลวงที่สุดคือความรักและการมีคู่ ซึ่งคนหนุ่มมักยึดถือเอาเป็นสรณะว่านั่นคือคุณค่าหนึ่งเดียวของชีวิต สุดท้ายรติรัตน์ก็ต้องรับผลกระทบ ดังหลังจากที่พรหมินทร์เปลี่ยนถ่ายสมองของตนไปใส่ในร่างของอรชุน และอรชุนซึ่งใคร ๆ ต่างคิดว่าเป็นพรหมินทร์ออกมาแถลงข่าว ผู้แต่งบรรยายว่า

รติรัตน์ซึ่งนั่งอยู่แถวหน้าสุดตกตะลึง จิตใจเธอสับสนอลหม่านอยู่นานกว่าจะยอมรับความจริงได้ว่า คนรักของเธอคือตัวโคลนของพ่อ... ความรู้สึกขัดแย้งเสียดแทงอยู่ในใจ เธอเจ็บปวดและสับสน... เธอจะเข้าใจอย่างไรดีจึงจะถูกต้อง ว่าร่างที่เห็นอยู่นั้นควรเป็นพ่อหรือว่าคนรัก แล้วตัวเธอก็แข็งขานจนไม่สามารถรับรู้อะไรได้อีก ได้แต่นั่งนิ่งเหมือนถูกสตัฟฟ์ (218)

นี่คือการพยายามจะชี้ถึงความซับซ้อนของปัญหาที่มาจากระบบทุนซึ่งมนุษย์สร้างขึ้น และเรียกร้องความสำนึกต่อปัญหาในฐานะสมาชิกของสังคม และในแง่นี้ผู้แต่งก็ไม่ลืมจะย้ำเตือนว่าระบบที่กำลังก่อปัญหาอย่างมีผลสะท้อนต่อสมาชิกของสังคมทุกคนอยู่นี้ เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นจากการใช้ความสามารถในการคิดในทางขยายความต้องการจะเสพสุขอย่างเกินปกติ ดังที่สื่อผ่านอรชุน

เขารู้ดีว่า มนุษย์ส่วนมากต่างก็ลดทอนศักดิ์ศรีตนเองเป็นเพียงสินค้า เพราะเขาไม่เพียงแค่อต้องการปัจจัย 4 สำหรับดำรงชีวิตเท่านั้น แต่พวกเขายังปรารถนาจะเสพรสอร่อยที่มากขึ้นด้วย ดังนั้นพวกเขาจึงต้อง ‘ทำ’ หลายสิ่งหลายอย่างมากกว่าปกติ เพื่อให้มีปัจจัยสำหรับเสพสุข วิธีของพวกเขาก็คือ แลกเปลี่ยน ซื่อขาย ต่างกันตรงที่ใครจะเป็นผู้ซื้อหรือผู้ขาย และมากน้อยกว่ากันเท่านั้น” (184-185)

พร้อมกับการสร้างสิ่งต่าง ๆ เพื่อสนองความต้องการดังกล่าวข้างต้น อีกอย่างที่เป็นผลของความสามารถในการคิดก็คือการพยายามเอาชนะอุปสรรคและปัญหาของเผ่าพันธุ์ ในที่นี้ก็คือการพยายามจะเอาชนะโรคภัยไข้เจ็บและความตาย ด้วยความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยละทิ้งความรู้ทางจิตวิญญาณ ทั้งวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีที่ปราศจากความสำนึก เศรษฐกิจระบบทุนนิยมและแนวคิดแบบบริโภคนิยม กลายเป็นปัจจัยของปัญหาอย่างหนูนี้อยู่กันอยู่ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยียิ่งก้าวหน้ายิ่งทำให้มนุษย์ประดิษฐ์คิดสร้างสิ่งสนองความต้องการได้อย่างวิเศษเหลือเลิศจนหลงติดอยู่ในการเสพสุขหนักเข้า กระบวนการค้าในระบบทุนนิยมก็เร่งรัดความต้องการอยู่อีกทางหนึ่ง ซ้ำจิตใจคนซึ่งไม่เหลือที่ว่างสำหรับอย่างอื่นนอกจากความสุขจากการบริโภคอยู่แล้ว ก็ถูกกลบทับอีกทีด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่เราสร้างขึ้นเพื่อแก้ปัญหาให้ตัวเองซึ่งยิ่งนำไปให้เราห่างไกลจากสัจธรรม ไม่เพียงเท่านั้นยังทำให้เรายังห่างไกลจากความเป็นมนุษย์ด้วย เพราะการหยั่งเห็นถึงความจริงของชีวิตอย่างที่ในเรื่องกล่าวถึงกฎไตรลักษณ์นั้นทำให้เรามองผู้อื่นในฐานะเพื่อนร่วมชะตากรรม นั่นก็คือที่มาของการละวางและความเอื้อเฟื้อ ในทางกลับกันความห่างไกลจากสัจธรรมก็คือที่มาของการกอบโกยและการเบียดเบียน ดังที่พรหมินทร์กล่าวกับอรชุนตอนหนึ่ง

“ผมรู้ดี ว่ามีคนที่มีความดีมีคุณธรรมน้ำใจ และศีลธรรมความดีอยู่จริง และผมก็เคารพคนเหล่านั้น แต่พวกเขาเหล่านั้นไม่ได้อยู่ในโลกของเรา โลกที่เรายู่มันก็เป็นอย่างที่เราเห็น ๆ กันนี้แหละ และผมก็ไม่เชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดด้วย แต่ถึงมันจะมีจริง ผมก็ไม่อยากตาย เพราะกลัวว่าเกิดใหม่แล้วจะไม่ได้เป็นอย่างที่ผมเป็นอยู่ที่นี่ ผมไม่อยากเริ่มต้นใหม่ที่เป็นใครก็ไม่รู้ เพราะฉะนั้นผมจึงต้องทำอย่างที่ทำอยู่ที่นี่ เพื่อว่าผมจะได้เป็นอมตะ...มีชีวิตอยู่ชั่วนิรันดร์... รวมทั้งคนอื่น ๆ ที่เป็นลูกค้าของผมด้วย” (207-208)

อันที่จริงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไม่สมควรถูกประณามว่ามีแต่สร้างปัญหาให้เห็นได้ว่ายังได้ก่อคุณูปการมากมายแก่มวลมนุษย์ แต่ที่เป็นปัญหาคือมนุษย์มักสำนึกในความยิ่งใหญ่ของตนเองในแง่นี้จนคิดเลยเถิดไปว่าสามารถเอาชนะปัญหาและเป็นผู้กำหนดทุกสิ่งทุกอย่างได้ ดังในตอนท้ายเรื่องที่อรชุนออกมาแถลงข่าวในฐานะที่ใคร ๆ เข้าใจว่าเขาคือพรหมินทร์ผู้ประสบความสำเร็จกับการทำชีวิตให้เป็นอมตะ

“...ท่านผู้มีเกียรติครับ ตลอดช่วงเวลาที่มนุษย์ถือกำเนิดขึ้นบนดาวดวงนี้ มนุษย์ต่างก็แสวงหาหนทางที่จะมีชีวิตอยู่อย่างเป็นนิรันดร์ ในยุคเริ่มแรกพวกเขาอ่อนวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เมื่อไม่บังเกิดผล พวกเขาก็เช่นสังเวช – เป็นการ

แสดงความเคารพนะครับ – ไม่ใช่ติดสินบน” มีเสียงหัวเราะดังขึ้น “พวกเขาเช่นสังเวช หรือบูชายันต์ด้วยสิ่งของที่แตกต่างกันไป แต่ที่เรารับรู้กันดีอยู่แล้ว ก็คือการเช่นสังเวชด้วยสัตว์ต่างๆ และบางพวกบางเผ่าก็เอาชีวิตมนุษย์ด้วยกันมาเป็นเครื่องเช่น หรือเครื่องบูชายันต์ แต่มันก็ยังไร้ผล... พร้อมกันนั้นก็ยังมีมนุษย์บางพวกบางเผ่าที่มีความคิดเป็นวิทยาศาสตร์ ได้แสวงหาอายุวัฒนะจากต้นไม้ใบหญ้า หรือซากสัตว์ หรือแม้กระทั่งจากวัตถุธาตุต่างๆ แต่แล้วกาลเวลาก็ล่วงผ่านไป พร้อมกับพรากชีวิตพวกเขาไปด้วย รุ่งแล้วรุ่งเล่า ยุคแล้วยุคเล่า... แต่กระนั้นมนุษย์ก็ยังไม่ยอมแพ้ จิตวิญญาณที่มุ่งมั่นจะเอาชนะความตายยังคงสืบทอดกันต่อมา จนมาถึงยุคสมัยของเรา”

เขาหายใจช้าๆ พร้อมกับกวาดตามองไปทั่วห้องประชุมอีกครั้ง

“ยุคสมัยของเรา... เราได้คิดค้นและได้พบสิ่งมหัศจรรย์ที่สุดเท่าที่มนุษย์ได้เคยพบมา เราเรียกสิ่งมหัศจรรย์นี้ว่า วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีขั้นสูงสุด – High technology and science ครับ แต่ผมอยากจะยกย่องสิ่งมหัศจรรย์ในยุคสมัยของเราว่า Top technology and science เพราะการที่มันสามารถช่วยให้มนุษย์มีชีวิตที่ยืนยาวอย่างไร้ขีดจำกัดนั้น จะเรียกอย่างอื่นก็คงให้เกียรติแก่มันน้อยไป... ผมไม่ได้หมายความว่าสิ่งมหัศจรรย์นี้จะยุติการพัฒนา แน่نونครับ มนุษย์จะต้องพัฒนามันต่อไป และต่อไป เพื่อให้มันได้รับใช้มนุษยชาติอย่างไม่มีขีดจำกัดในทุกด้าน ทุกเรื่อง... ท่านผู้มีเกียรติครับ นับแต่มนุษย์คนแรกเกิดขึ้นบนดาวดวงนี้ จนกระทั่งถึงวันนี้ เป็นเวลาไม่น้อยกว่า 4 ล้านปีแล้วครับ เวลา 4 ล้านปีที่ผ่านมาไปนั้น บรรพบุรุษของเราทุ่มเทแรงกายและแรงใจ ความคิดและความเชื่อของเขาลงไป นับเป็นมูลค่าไม่ได้ เพราะมันมากเกินไป... ชีวิตของพวกเขา เสียงอื้อวอน เสียงสวดมนต์ของพวกเขา ล้วนสูญสลายไปกับสายลมแห่งศตวรรษที่ล่วงเลย โดยไม่ได้รับผลตอบแทนแม้แต่เล็กน้อย นับว่าเป็นการสูญเสียที่มหาศาลเกินกว่าจะคำนวณได้ มาถึงวันนี้ในฐานะคนรุ่นต่อมา... รุ่งล่าสุด ได้กระทำให้ความหวังของพวกเขาเป็นจริงแล้ว ด้วยสติปัญญาของพวกเรา... ท่านผู้มีเกียรติครับ... นับแต่นี้ไป มนุษย์ชาติจะก้าวข้ามความตายไปได้ชั่วนิรันดร์”

เขาจ้องมองออกไปตรงๆ พูดเสียงหนักแน่น

“กฎไตรลักษณ์ที่บั่นทอนชีวิตมนุษย์มาไม่น้อยกว่า 4 ล้านปีนั้น บัดนี้ได้ถูกทำลายลงแล้ว ด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีขั้นสุดยอดของเรา...” เขาชูกำปั้นด้วยท่วงท่าอันทรงพลัง “เราชนะมันแล้ว!”

เสียงปรบมือก็ก้องยาวนาน “มนุษย์สามารถกำหนดชะตากรรมของตัวเองได้แล้วครับ”

เขาทูปโพบเตียม นัยน์ตาสาดประกายสะใจอย่างเปิดเผย

“พระเจ้าตายแล้ว และถูกฝังกลบไปแล้ว!” เขาประกาศ

“บัดนี้มนุษย์ได้สถาปนาตัวเองเป็นพระเจ้าแล้ว โดยมีเครื่องมือของเขา...

วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นพระหัตถ์อันศักดิ์สิทธิ์!” เขากำหนด “พระหัตถ์ที่จะสร้างสรรค์ความผาสุกให้แก่มวลมนุษยชาติได้อย่างแท้จริง... เขามองเข้าไปในกล้องโทรทัศน์ด้วยสายตาเย้ยหยัน “วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีคือสัจธรรมอันไม่จอมปลอมของเรา!” (219-222)

เมื่อเชื่อเสียแล้วว่ามนุษย์เป็นผู้สร้างและกำหนดทุกสิ่งทุกอย่างได้ ด้วยข้อบ่งชี้สำคัญคือความสำเร็จจุดหน้าทางวิทยาศาสตร์ มนุษย์ก็มุ่งแต่จะหาทางสนองความต้องการของตัวเอง และยิ่งความคิดเช่นนี้เติบโตมากขึ้นเท่าใด ความพยายามจะขัดเกลาจิตใจเพื่อการระวางเพราะสำนึกในความเล็กระจ้อยร่อยของมนุษย์ที่ไม่อาจเอาชนะความเป็นไปตามธรรมดาโลกก็ยิ่งน้อยลงเท่านั้น ดังพรหมินทร์หรืออรชุนประกาศว่า “พระเจ้าตายแล้ว และถูกฝังกลบไปแล้ว!” และ “บัดนี้มนุษย์ได้สถาปนาตัวเองเป็นพระเจ้าแล้ว โดยมีเครื่องมือของเขา...วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นพระหัตถ์อันศักดิ์สิทธิ์!” ด้วยเหตุนี้ความสำนึกดั้งเดิมในอำนาจ “พระเจ้า” สิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุดอันเป็นที่พึ่งทางจิตวิญญาณหรือกฎธรรมชาติอันเป็นสัจธรรม ซึ่งทำให้มนุษย์อ่อนน้อมถ่อมตนและพยายามควบคุมตนเองอยู่ในครรลองของความเมตตากรุณา ได้สูญหายไปในยุคที่ความสำเร็จอย่างลวงตาของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่สร้างภาพให้เห็นไปว่าเป็นชัยชนะที่ถาวรทั้งที่ในความเป็นจริงในหลาย ๆ กรณีนั้นเราเพียงแต่แก้ปัญหาหนึ่งเพื่อจะสร้างอีกปัญหาหนึ่งขึ้นมา ในกรณีของนวนิยายเรื่องนี้ อาจจะต้องตั้งคำถามได้ว่า “ความเป็น ‘อมตะ’ อย่างที่พรหมินทร์พยายามจะสร้างนั้น ปกป้องชีวิตของเขาจากการฆ่าฟันอย่างตรงไปตรงมาของผู้อื่นได้หรือไม่ จากอุบัติเหตุหรือภัยธรรมชาติได้หรือไม่” (ดวงมน จิตรจางค์, 2547ก : 605) อวัยวะแม้สำคัญเพียงใดและแม้สามารถเปลี่ยนแปลงได้สำเร็จก็ไม่สามารถสร้างสังคมแห่งสันติสุขขึ้นมาได้ ผู้คนก็ยังคงจะทำทุกวิถีทางเพื่อป้องกันความตายจากการประทุษร้ายจากผู้อื่น รวมทั้งต้องกำจัดผู้ที่คิดว่าจะเป็นอันตรายต่อตนเสียก่อน สิ่งที่จะตามมาอย่างเลี่ยงไม่ได้ในกรณีนี้ก็คือมนุษย์ต่างก็จ้องแต่จะฆ่ากันเพื่อให้ตนมีชีวิตอยู่ ชีวิตอมตะที่พวกเขาพยายามไขว่คว้าก็อาจกลายเป็นเพียงชีวิตแห่งความทุกข์ในท่ามกลางกลียุคเท่านั้นเอง

ดังที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดนี้ดูประหนึ่งว่ามนุษย์เป็นเพียงสัตว์ที่ติดกับดักแห่งสติปัญญาแห่งตนเอง ความพยายามสร้างสิ่งต่าง ๆ เพื่อสนองความต้องการของตนกลับเป็นการสร้างปัญหาให้ตัวเองไปเรื่อย ๆ จนในที่สุดก็เดินทางไปสู่ความสูญสิ้นเผ่าพันธุ์ อย่างไรก็ตาม

นวนิยายเรื่องนี้ก็ได้แสดงทางออก ชั่วทางออกก็ยังอยู่ในคุณสมบัติพิเศษของมนุษย์คือความสามารถในการคิดซึ่งเป็นที่มาของปัญหา เพราะสิ่งพิเศษสำหรับมนุษย์ดังกล่าวนี้นอกจากจะทำให้มนุษย์ประดิษฐ์คิดสร้างสิ่งต่างๆ เพื่อสนองความต้องการและทำให้มนุษย์มีความต้องการที่เกินปกติแล้ว ในอีกทางหนึ่งนั้นก็เป็นที่ทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์โลกชนิดอื่นในแง่ของการมีจิตใจสูงหรือมีความเป็นมนุษย์ด้วยเช่นกัน เพราะความสามารถในการคิดที่สูงกว่าสัตว์อื่นทำให้มนุษย์มีความคิดที่ซับซ้อนและคิดได้ในสิ่งที่เป็นามธรรม หรือกล่าวในอีกแง่มุมหนึ่งความสามารถในการคิดที่สูงกว่าสัตว์อื่น ทำให้มนุษย์สร้างความหมายแก่โลกรอบตัวในอีกระดับที่ไม่เป็นเพียงความหมายทางกายภาพหรือความหมายที่ถูกสร้างขึ้นตามสัญชาตญาณ นั่นคือความหมายทางนามธรรมอันเป็นความหมายในเชิงคุณค่า เช่น ดี ชั่ว ถูก ผิด เหมาะ ควร เป็นต้น ความสำนึกในความหมายเหล่านี้ไม่มีอยู่ในโลกของสัตว์อื่น และมนุษย์ทุกคนก็ปรารถนาสิ่งที่ตนเข้าใจว่าดีมีคุณค่า ปัญหาอยู่ที่ว่ามีเกณฑ์วัดดีชั่วที่วางอยู่บนฐานคิดอย่างไร ในทางปฏิบัติไม่ว่าจะเป็นอย่างไรก็แล้วแต่ทุกคนก็อยากจะเป็นคนดีในสายตาของสังคม นี่คือเหตุผลของการสร้างความจริงลงด้วยการใช้โฆษณา (ชวนเชื่อ) เพื่อสร้างกระแสและเปลี่ยนโลก ถึงแม้ยังมีความเชื่อว่าธรรมชาติมนุษย์นั้นก็คือการมีความใฝ่ดีอยู่ในตัวเอง และพยายามต่อสู้กับกระแสด้วยความดีตามความคิดของตน ดังผู้เล่ากล่าวถึงอรชุนว่า “เขาเคยหวังในตัวมนุษย์ว่ามีความใฝ่ดี และความใฝ่ดีนี้จะ ‘วิวัฒนาการ’ ตัวเองไปจนขั้นเป็น ‘อริยมมนุษย์’ ” (184) แต่น่าพิจารณาว่าอรชุนก็ต้องต่อสู้กับความอ่อนแอทางจริยธรรมของตนด้วย ดังที่กล่าวกับชีวิตันว่าต้องหาวิธีต่อสู้แม้จะเกิดความรุนแรง

“... ผมจะทำมันทุกวิธี เพื่อให้กฎหมายและสังคมยอมรับว่า คนโคลนนั่นเป็นมนุษย์เหมือนคนต้นแบบ และจะไม่ยอมให้มีการผ่าตัดเปลี่ยนถ่ายอวัยวะใดๆ ทั้งสิ้น รวมทั้งจะไม่ยอมให้มีการทำโคลนคนต่อไปด้วย ถ้าผมต่อสู้ด้วยสันติวิธีไม่ได้ผล ผมก็จะสู้ด้วยความรุนแรง ผมจะทำโคลนคนออกมาให้มากที่สุด ใส่อุดมการณ์ปฏิบัติเข้าไปในจิตสำนึกของพวกเขา แล้วส่งไปตามสาขาวิชาชีพต่างๆ แม้กระทั่งเป็นนักการเมืองและนักการทหาร ผมจะสร้างกองทัพโคลนขึ้นมา สร้างให้มันมึนเมา แล้วฆ่าไปบนหน้าไอ้พวกสัตว์ในร่างคนให้สิ้นซาก... ผมสาบานได้เลยว่า จะไม่มีไอ้สัตว์หน้าไหนทำได้อย่างผม” (200)

ขณะที่คุณธรรมโดดเด่นของอรชุนคือความกล้าและความเสียสละ แต่ข้อบกพร่องสำคัญของเขาก็คือการตกอยู่ในอำนาจของโทสะ การปลดปล่อยคนโคลนอาจจำเป็นต้องอาศัยคนกล้าเช่นเขา แต่อย่างไรก็ตามการแก้ปัญหาด้วยความรุนแรงแม้จะมีจุดมุ่งหมายที่ความยุติธรรมก็ไม่เคยปรากฏว่าจะสร้างความสงบสุขขึ้นมาได้ ในแง่นี้เขาเองคงต้องเตือนสติตัวเองว่า สงครามเพื่อสันติภาพนั้นไม่มีจริง

เมื่อพรหมินทร์เปลี่ยนถ่ายสมองในร่างอรชุน ผู้ที่มีชีวิตรอดก็คืออรชุน สอดคล้องกับความเชื่อของอรชุนที่ว่าศูนย์รวมของความรู้สึกรู้สึกนึกคิดของคนเรานั้นคือจิตไม่ใช่สมอง(152) แต่ที่เขาจำต้องออกมาแถลงข่าวในทำนองว่าการเปลี่ยนถ่ายครั้งนี้เป็นความสำเร็จของวิทยาศาสตร์ และผู้ที่ออกมาปรากฏตัวนั้นคือพรหมินทร์ในร่างโคลนของเขาคืออรชุน น่าจะเป็นเพราะว่าในสถานการณ์นี้เขาจำต้องแสดงบทบาทของพรหมินทร์ เพื่อดำเนินการตามแผนที่เขาวางไว้ อย่างที่เขาเคยกล่าวกับพรหมินทร์ว่า “ผมมาที่นี่เพื่อเทคโอเวอร์กิจการทั้งหมดของท่าน รวมทั้งชีวิตของท่านด้วย” (165) ความหมายก็คือหลังจากเปลี่ยนถ่ายสมองและใครๆ เข้าใจว่าเขาคือพรหมินทร์ อรชุนก็จะมีสิทธิ์และอำนาจทุกอย่างในกิจการของพรหมินทร์ รวมทั้งสถานะทางสังคมที่มีบทบาททางการเมือง ดังนั้นสิ่งที่เขาสามารถกระทำได้ในบทบาทของพรหมินทร์ก็คือการปลดปล่อยคนโคลนในกิจการของพรหมินทร์ รวมทั้งการผลักดันให้กฎหมายยอมรับคนโคลนต่อต้านการโคลนนิ่งและการผ่าตัดเปลี่ยนถ่ายอวัยวะ (199-200)

มีข้อสงสัยพฤติกรรมของตัวละครตัวนี้ ว่าการที่เขาหมกมุ่นอ้างคำสอนของพุทธศาสนาแต่กลับแก้ปัญหาด้วยการฆ่านั้น ที่แท้แล้วเขาก็ไม่ต่างจากคนอื่นอย่างที่พรหมินทร์กล่าวว่า “ธาตุแท้มนุษย์นั้นเห็นแก่ตัวและชั่วร้าย” และ “ศีลธรรมความดีที่คนเรากล่าวอ้างกันนั้น ที่แท้แล้วเป็นเพียงแพ็คเกจ เพื่อสร้าง ‘มูลค่าเพิ่ม’ ให้ตัวเองเท่านั้น” (188) คำตอบก็คงจะเป็นอย่างที่อรชุนคิดว่า เขามั่นใจว่าเขาต่างจากพรหมินทร์เพราะ “เขาไม่ได้ทำเพื่ออำนาจและความมั่งคั่ง หรือเพื่อชีวิตอันยืนยงคงกระพัน เขาทำเพราะเป็นเรื่องจำเป็น ไม่เช่นนั้นก็ต้องมีมนุษย์โคลนถูกผลิตขึ้นมาและโดนฆ่าต่อไปไม่สิ้นสุด” ทั้งยังกล่าวอีกว่าความต่างนั้นอยู่ที่เขาคือ “อรชุน” (188) เราอาจตีความพฤติกรรมของเขาอย่างเชื่อมโยงกับอรชุนซึ่งเป็นตัวละครใน “ภควัดคีตา” ขณะที่ชื่อของ “พรหมินทร์” นั้นสื่อถึงพระพรหมหรือการเป็นผู้สร้างหรือผู้กำหนด ซึ่งก็เชื่อมโยงกับความคิดของเขาที่เชื่อมั่นในสติปัญญาความสามารถของมนุษย์ว่าจะสามารถสร้างทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อสนองความต้องการและแก้ปัญหาแก่ตัวเองได้ ความเชื่อมั่นเช่นนี้เป็นแรงผลักดันส่วนหนึ่งที่ทำให้เขาสร้างคนโคลนขึ้นมาเพื่อ “วิถีมตะ” ส่วน “อรชุน” ใน “ภควัดคีตา” ก็เป็นผู้ที่ต้องทำสงครามกับวงศาคณาญาติของตัวเองเพราะความจำเป็น (สมภาร พรหมทา, 2541 : 9) เช่นเดียวกับอรชุนที่ต้องทำพฤติกรรมอันเป็นบาปต่อมนุษยธรรมตา ซึ่งอาจถือว่าการทำสงครามต่อมนุษย์ซึ่งเป็นเผ่าพันธุ์เดียวกันเพราะความจำเป็นบังคับ

เห็นชัดว่าทัศนคติที่ว่าธรรมชาติของมนุษย์นั้นมีความไม่ดีอยู่ในตัวเองเป็นทัศนคติของผู้แต่ง แต่ที่คนเรามากเบียดเบียนกันและกันอยู่นั้นเป็นเพราะเราพ่ายแพ้ต่อธรรมชาติอีกด้านหนึ่งคือความเห็นแก่ตัว ทางออกจึงอยู่ในประเด็นที่ว่าทำอย่างไรเราจึงจะกอบกู้ความเป็นมนุษย์ที่มีอยู่ในตัวเองแล้วนี้กลับคืนมาได้ คำตอบของผู้แต่งก็คือศาสนา ดังที่กล่าวไว้ในสุนทรพจน์ที่ได้อ้างถึงแล้วก่อนหน้านี้ว่า การที่เราต้องประสพกับหายนภัยของสงครามกันครั้งแล้วครั้งเล่า นั้น “ล้วนเป็นผลมาจากการที่มนุษย์ไม่มีศาสนา” “ไม่รู้แม้กระทั่งว่าเรายังมีมรรคาอันประเสริฐที่จะ

ดำเนินชีวิตร่วมกันอย่างสันติสุข” และ “ไม่รู้แม้กระทั่งวิธีที่จะไปสู่มรรคอันประเสริฐนั้น” ด้วยเหตุนี้ จึงคิดว่านักเขียนมีความจำเป็นที่ต้องแบกรับภารกิจทางศาสนาโดยสื่อผ่านในงานเขียนของเขา (วิมล ไทรนันทน์, 2548 : สุนทรพจน์ โดยวิมล ไทรนันทน์) มรรคอันประเสริฐในที่นี้เขาหมายถึง หลักธรรมของพุทธศาสนา นวนิยายเรื่องนี้ได้แสดงให้เห็นว่าความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในหลักธรรม จรรยาไปสู่การปฏิบัติตามแนวทางของพุทธศาสนา เป็นทางรอดที่จะเอาชนะความทุกข์และการ เบียดเบียนซึ่งเป็นปัญหาใหญ่ของมนุษย์

พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์แม้จะมี “ทฤษฎีความรู้” หรือแนวคิดในการแสวงหา ความจริงที่คล้ายคลึงกัน แต่ก็มีหลักปฏิบัติและจุดมุ่งหมายที่ต่างกัน กล่าวคือขณะที่วิทยาศาสตร์มุ่ง แสวงหาความรู้ทางด้านวัตถุ พุทธศาสนากลับมุ่งแสวงหาความรู้ทางด้านจิตใจ ทศนะต่อ วิทยาศาสตร์ที่ผู้แต่งนำเสนอในนวนิยายเรื่องนี้ แม้จะเป็นทัศนะทางลบ อย่างไรก็ตามผู้แต่งไม่ได้ มองว่า วิทยาศาสตร์จะเป็นสิ่งที่ดีหรือเลวโดยตัวของมันเอง หากแต่ขึ้นอยู่กับการนำไปใช้ของมนุษย์ และได้แสดงให้เห็นว่ามนุษย์มักจะนำความรู้ที่ได้จากวิทยาศาสตร์ไปใช้เพื่อสนองความต้องการและ หาความสะดวกสบายใส่ตัวอย่างไม่รู้จักพอ จนเกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา ดังเช่นการทำโคลนมนุษย์ เพื่อต่ออายุ เพื่อใช้เป็นแรงงาน หรือเพื่อบำรุงบำเรอความสุข จนในที่สุดก็เกิดปัญหาด้าน มนุษยธรรม และอาจลุกลามกลายเป็นสงครามกลางเมืองระหว่างมนุษย์กับคนโคลน เหล่านี้เป็นต้น

นวนิยายเรื่องนี้ได้แสดงให้เห็นว่าแม้มนุษย์จะสามารถใช้วิทยาศาสตร์และสร้าง เทคโนโลยีที่ล้ำสมัยสนองความต้องการและสร้างความสุขความสะดวกสบายได้มากมายเพียงใดก็ตาม แต่ความสุขเหล่านี้ก็เป็นเพียงสิ่งที่น่าฉงน ความสุขที่แท้จริงนั้นไม่ใช่ความสุขที่เกิดจากการ บริโภควัตถุ หากแต่เป็นความสุขทางใจ ความสุขจากการบริโภคนั้นเป็นความสุขที่ไม่มีอิมมีพอ ได้แล้วก็ต้องการใหม่ แสวงหาใหม่ พร้อมทั้งก่อความทุกข์ให้ตนเองไปเรื่อย ๆ ต้องยื้อแย่งแข่งขัน จนเกิดการเอารัดเอาเปรียบและทำลายความสัมพันธ์ในทางเกื้อกูลต่อกันในสังคมมนุษย์อย่าง ไม่รู้จักยั้งคิด ต่างจากความสุขทางจิตใจอันเกิดจากการปฏิบัติตามหลักธรรม ที่นอกจากจะเป็น ความสุขที่แท้จริงอันไม่ใช่ความสุขฉาบฉวยที่เจือปนด้วยความทุกข์แล้ว ยังจรโลงการอยู่ร่วมกัน ของมนุษยชาติ จึงเป็นแนวปฏิบัติเพื่อความอยู่รอดในสังคมมนุษย์อย่างแท้จริง

น่าสังเกตว่าผู้แต่งไม่ได้เผยอย่างชัดเจนว่าอรชุนได้ครองชีวิตของพรหมินทร์ด้วย หัวใจของเขาหรือไม่ หากเป็นเช่นนั้นอรชุนต้องปรับใจของเขาอย่างไร ในเมื่ออรชุนเองก็ยังมีจุดอ่อน ดังที่มีผู้วิจารณ์ว่าเป็นคนชั่วที่คิดแต่จะแก้แค้น (สัจจา ประกาศชัย, 2543 : 71) ประเด็นที่น่าอภิปราย ในที่นี้คือหากนวนิยายเรื่องนี้ยังสื่อให้คิดได้ว่าศาสนาคือทางออกในการสร้างโลกใหม่ที่กลับคืนสู่ สันติภาพ ศาสนาก็ยังไม่ใช้สูตรสำเร็จที่จะนำมาใช้ทันใด ภารกิจของอรชุนซึ่งยังไม่ใช่นักพรตใน ศาสนาและไม่ใช่อริยบุคคล เขาไม่น่าจะทำได้ด้วยลำพังตัวเอง การสวมรอยเป็นพรหมินทร์มีเพื่อ เปลี่ยนใจคนอื่น ขณะที่ ณ จุดเริ่มต้นเขายังใช้วิธีคิดแบบพรหมินทร์สื่อสารกับสังคม อย่างไรก็ตาม หากตีความอีกทางหนึ่งว่าอรชุนล้มเหลว พรหมินทร์เจ้าของสมองเป็นเจ้าของร่างของอรชุนด้วย นี้

คือหายนะอันใหญ่หลวงของโลก ซึ่งผู้อ่านไม่น่าจะยอมปล่อยให้เกิดขึ้นในโลกแห่งความเป็นจริง ไม่ว่าจะเมื่อใดก็ตาม

สรุป

นวนิยายแห่งความสำนึกเชิงสังคมอันมีส่วนผสมกับความสำนึกเชิงปรัชญาในช่วงเวลาร่วม 3 ทศวรรษที่นำมาศึกษานี้แสดงให้เห็นว่านักประพันธ์มองปัญหาสังคมและปัญหาของมนุษย์อย่างลุ่มลึกและมีวิธีการสำคัญคือวิธีการเชิงปรัชญา ที่พินิจปัญหาอย่างเชื่อมโยงกับธรรมชาติของมนุษย์ ด้วยเหตุนี้แทนที่จะเขียนคำร้องทุกข์เพื่อเรียกขานมโนธรรมของฝ่ายเหนือกว่า นักเขียนได้โน้มน้าวให้พิจารณาร่วมกันที่ตัวตนภายในของทุกผู้ทุกฝ่าย และชี้ตรงกันว่ามูลเหตุของปัญหาไม่ได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะผู้มีอำนาจเหนือกว่าเท่านั้น แต่มีอยู่ในทุกคนไม่ว่าผู้ตกเป็นเบี้ยล่าง นอกจากนี้มนุษย์สามารถรับแรงกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกทางมโนธรรมเพื่อค้นหาคุณค่า กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือมนุษย์เป็นทั้งมูลเหตุของปัญหาและเป็นผู้ให้ทางออก การวิเคราะห์ปัญหาด้วยวิธีการที่เป็นปรัชญาดังกล่าวนี้นี้ไม่ได้แยกออกเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก แต่เชื่อมโยงกับประเด็นที่ได้วิเคราะห์ก่อนหน้านี้คือการวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรม อำนาจที่เหนือกว่าของผู้กระทำไม่จำเป็นต้องเป็นอำนาจทางเศรษฐกิจหรือสถานะทางสังคมเสมอไป ที่สำคัญกว่าก็คืออำนาจที่มาจากการอ้างอิงกับคติหรือระบบคิดของสังคม ใน คำพิพากษา (2524) การที่ชาวบ้านกระทำต่อฟักนั้นถูกทำให้เป็นเรื่องที่ชอบธรรมก็โดยการอ้างอิงกับความเชื่อที่ว่าคนช่วยเหลือสมควรได้รับผลกระทบ ยิ่งกว่านั้นฟักถูกตราหน้าว่าเป็นคนชั่วก็โดยการผูกโยงความหมายจากข้อมูลที่ได้รับ ประเด็นสำคัญอาจไม่ได้อยู่ที่ว่าชาวบ้านขาดการตรวจสอบข้อเท็จจริง แต่อยู่ที่ไม่ได้ตรวจสอบการสร้างความหมายของตนเอง ว่าการที่พวกเขาตีความพฤติกรรมของฟักกับสมทรงไปในทางกามพิเรนระหว่างแม่เลี้ยงกับลูกเลี้ยง ก็เพราะพวกเขาอยากให้เป็นอย่างนั้นอยู่แล้ว ตรงกันข้ามกับในคราวที่ได้รับข้อมูลจากฟักว่าเขาถูกครุใหญ่โกงเงิน ที่ชาวบ้านไม่ได้ตีความไปในทางเลื่อมอย่างเห็นเป็นเรื่องสนุกปาก ก็เพราะมูลเหตุสำคัญคือมายาคติทางสถานะ ทั้งสถานะที่ต่ำต้อยทางสังคมและจริยธรรมในสายตาสังคมของฟัก ตรงข้ามกับความเป็นคนมีหน้ามีตาของครุใหญ่ นี่คือนิยามมูลเหตุสำคัญที่มีอยู่ในฝ่ายผู้กระทำกลุ่มสำคัญคือชาวบ้าน แต่ที่น่าสนใจคือมันมีอยู่ในตัวผู้ถูกกระทำอย่างฟักด้วย ฟักให้ความสำคัญกับสถานะทางสังคมไม่แพ้คนอื่น เขาจึงมีโอกาสตัดสินคนอื่นอย่างผิดพลาดได้เช่นเดียวกัน หรือกล่าวอย่างสรุปคือมายาคติเช่นนี้เป็นมูลเหตุที่ฝังอยู่ในระบบคิดของสมาชิกของสังคมทุกคน การที่ผู้แต่งแสดงให้เห็นว่าจะมีก็แต่คนสติไม่สมประกอบที่ไม่น่าพากับกฎเกณฑ์ของสังคมอย่างสมทรงที่เป็นข้อยกเว้น ก็นับเป็นการแสดงถึงความน่าตระหนกของปัญหา ก็ในเมื่อมูลเหตุมันอยู่ที่ตัวเราและระบบคิดที่เราสร้างขึ้นและผู้ที่จะหลุดพ้นไปได้ก็คือคนสติไม่สมประกอบเท่านั้น ทางออกในแง่ที่ว่าเราจะอยู่ร่วมกันในสถานะของผู้มีสติสมบูรณ์ที่ยังต้องนำพาต่อกฎเกณฑ์ของสังคมโดยไม่เป็นผู้สร้างปัญหานั้น จำเป็นต้อง

อาศัยทั้งสำนักรับผิดชอบ การตรวจสอบระบบคิดของสังคม และที่สำคัญที่สุดก็คือการตรวจสอบตัวเอง

มูลเหตุการกระทำต่อกันที่มาจากการประกอบสร้างความหมายก็เป็นความคิดหลักในนวนิยายเรื่อง *ตะกวดกับคบบุ* (2526) เช่นเดียวกัน ผู้แต่งยังได้แสดงว่าทางออกอยู่ที่ความเข้าใจและการยอมรับว่าไม่ว่าตัวเราหรือผู้อื่นก็มีทั้งดีเลวปะปนกัน การแก้ปัญหาที่ภายนอกหรือที่ผู้อื่นโดยมองไม่เห็นการมีส่วนร่วมในการสร้างปัญหาของตัวเอง ก็เหมือนความมูทะลุอย่างน่าขันของสมคิดในการไล่ตีไล่ฆ่าตะกวด ซึ่งถูกสร้างความหมายว่าเป็นสิ่งชั่วร้ายที่ต้องกำจัดเสีย นวนิยายเรื่องนี้จึงแสดงว่าสังคมที่สุขสงบต้องเริ่มต้นที่ความเข้าใจความจริง ขณะที่ *ตะกวดกับคบบุ* ได้แสดงว่าการมุ่งทำลายอย่างปราศจากความเข้าใจไม่ใช่ทางออก *หมาเฝ้าลายน้ํา* (2530) ก็แสดงให้เห็นว่าความตั้งใจดีเพียงอย่างเดียวก็ยังไม่เพียงพอสำหรับเยียวยาสังคม มีคนอื่นเป็นจำนวนมากที่มีอุดมการณ์ แต่พวกเขามักพ่ายแพ้ความรู้สึกภายในเมื่อต้องตกเป็นเหยื่อ จึงจำเป็นต้องเอาเปรียบคนอื่นก่อนที่จะถูกเอาเปรียบ จุดเปลี่ยนที่สำคัญน่าจะอยู่ที่การสร้าง ความเข้มแข็งแก่ผู้มุ่งมั่นในความดี ว่าทำอย่างไรจึงจะยังรักษาอุดมการณ์ของตนไว้ได้ ในแง่นี้ผู้แต่งก็ได้แสดงว่าความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์นั้น เป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยง เมื่อตัวเองและเพื่อนร่วมอุดมการณ์พยายามสร้างผลสะท้อนต่อเนื่องของเส้นรอบวงด้วยการไม่เอาเปรียบคนอื่น แต่ยังไม่เกิดผลกระทบใดๆ อย่างทันตาเห็น สิ่งที่จะทำให้พวกเขายังยืนหยัดสู้ต่อไปได้ก็คือความตระหนักว่า ในโลกของความจริงไม่ได้มีวงจรของการเอาเปรียบและไม่เอาเปรียบอย่างละหนึ่งวงเท่านั้น แต่อาจจะมีหลายวงซ้อนทับกันอยู่ การจะเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างฉับพลันจึงไม่ง่ายเหมือนอย่างแค่คิดว่าก็เริ่มต้นที่การไม่เอาเปรียบคนอื่นเท่านั้น เขาจำต้องเข้าใจว่าคนเรามักเคลื่อนไปกับวงจรของการเอาเปรียบกันมากกว่า ด้วยมูลเหตุที่ซ่อนลึกอยู่ในตัวมนุษย์ จนแม้แต่ผู้มีอุดมการณ์อย่างตัวเองเองก็กลายเป็นผู้ขับเคลื่อนวงจรของการเอาเปรียบกันได้หากไม่เข้าใจตัวเอง และความเข้าใจที่สำคัญที่สุดคือ เข้าใจว่าตนมีความกล้าพอที่จะเลือกหรือไม่ เมื่อตระหนักว่าคุณค่าของความเสียสละไม่จำเป็นต้องวัดกันที่ผลกระทบที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างทันตาเห็น คนเราก็คงต้องกล้าเป็นหมาเฝ้าอย่างรู้เท่าทันตนเอง

ใน *ทางเสือ* (2532) ยิ่งเห็นได้ชัดว่าการพาตัวเองเข้าสู่ความยุ่งยากของตัวเองนั้นเป็นกระบวนการทางความคิด ความเห็นแก่ได้ซึ่งมีที่มาจากความคิดปรุงแต่ง เป็นตัวชักนำให้พรานมือสมัครเล่นติดตามแก๊งบาดเจ็บเข้าสู่ป่าลึกจนหลงทางและเผชิญหน้ากับเสือ ในตอนแรกเขาคิดโทษแต่สิ่งอื่น แต่เมื่อหนีขึ้นไปอยู่บนยอดไม้ในยามค่ำคืน การได้สัมผัสกับธรรมชาติและใคร่ครวญความเป็นไปของธรรมชาติ ทำให้เขามองเห็นว่าทั้งเสือและเขาเพียงแต่โคจรมาพบกันในวงจรของธรรมชาติ และผลที่จะเกิดขึ้นหลังจากนั้นก็เพียงความเป็นไปตามธรรมชาติ ไม่ได้เป็นเพราะความโศคร้ายหรือความผิดพลาดของใคร การปล่อยวางดังนี้ส่งผลให้จิตใจสงบลง เมื่อลงจากยอดไม้และต้องเผชิญหน้ากับเสือในระยะประชิดระหว่างทาง ตกอยู่ในภาวะที่ทั้งไม่อาจต่อสู้ขัดขืนหรือหลบหนี เขาได้เรียนรู้ว่าทางที่จะเผชิญกับสถานการณ์วิกฤตินี้ก็คือความนิ่งอย่างปล่อยวาง สุดท้าย

เมื่อเสียผลจากไปเพราะมันอิ่มแล้วจึงไม่ต้องการเขาเป็นเหยื่ออีก ตัวเอกจึงปลอดภัยและเขาก็หาทางกลับสู่หมู่บ้านได้ในที่สุด การค้นพบที่สำคัญของตัวเอกจึงเป็นการได้พบตัวตนอีกด้านซึ่งเป็นภาวะที่ว่างจากความยึดมั่นในตัวตนตามหลักธรรมของพุทธศาสนา

ด้วยความสำคัญของความรู้ความเข้าใจต่อธรรมชาติภายในของมนุษย์ จึงมีนวนิยายแห่งความสำนึกเชิงสังคมนางเรื่อง อาศัยกลวิธีการเล่าเรื่องแสดงการค้นพบความหมายของชีวิตและคุณค่าความเป็นมนุษย์ ตลิ่งสูงซุงหนัก (2527) เป็นนวนิยายที่โดดเด่นในแง่นี้ ก็ด้วยการมุ่งแสดงความหมายของชีวิตอย่างเป็นประเด็นหลักของเรื่อง ในบางแง่มุมชีวิตก็คือภาระที่ต้องลากขึ้นไปภายในขอบเขตจำกัดของตลิ่งสองด้าน ทุกชีวิตต่างมีตลิ่งของตัวเองที่กั้นไว้ไม่ให้ออกนอกเส้นทาง แต่อาจจะเป๋นตลิ่งที่มองไม่เห็น สภาวะการมองไม่เห็นข้อจำกัดหรือกฎเกณฑ์ทั้งทางธรรมชาติและวัฒนธรรม ได้ส่งผลอันร้ายแรงเป็นความพยายามจะครอบครองและทำลายชีวิตโดยไม่เห็นว่าเป็นสิ่งมีชีวิต เป็นสิ่งมีค่า เพื่อจะมองเห็นความจริงข้อนี้แต่ละคนก็จำเป็นต้องแสวงหาความหมายเอาเอง การค้นหาความหมายเป็นสิ่งที่ทำแทนกันไม่ได้ บอกเล่าแก่กันก็ยังไม่สามารถทำให้เข้าใจได้อย่างถ่องแท้ ความน่าสลดอยู่ที่คนเรามากหลงผิดทางปรัชญาคือเข้าใจว่าซากของชีวิตก็คือชีวิต จนแม้แต่เก็บรักษาซากและทำลายชีวิตเพื่อจะครอบครองซาก ในความหมายระดับสามัญชีวิตก็คือช่วงเวลาระหว่างขอบตลิ่งสองด้าน คือการเกิดและการตาย ซึ่งเป็นของเฉพาะบุคคลที่มีอดีต ปัจจุบัน และอนาคตที่แตกต่างกัน แต่อย่างไรก็ตามในระดับอภิปรัชญาแต่ละชีวิตไม่ได้แตกต่างกันคือเป็นเพียงความรู้สึกหนึ่งขณะจิตที่รับรู้ความมีอยู่ของตัวเองและสิ่งภายนอก ทุกชีวิตจึงเป็นอย่างเดียวกันและมีสายสัมพันธ์ที่โยงใยถึงกัน ความเข้าใจความหมายที่แท้ของชีวิตเช่นนี้กล่าวได้ว่าเป็นความสำนึกทางปรัชญาที่เชื่อมโยงไปสู่สำนึกทางสังคม ก็เพราะผู้รู้ค่าของชีวิตเช่นนี้ย่อมไม่ใช่ผู้ที่เอาเปรียบผู้อื่น หรือปรารถนาจะครอบครองชีวิตผู้อื่นด้วยความโลภ

การตีความชีวิตในนวนิยายเรื่อง เวลา (2536) ปรากฏผ่านการเล่าเรื่อง 3 วิธีคือ บทละคร บทภาพยนตร์ และนวนิยาย จึงมีความโดดเด่นในแง่วิธีการเล่าที่หลากหลาย แต่การเสนอความคิดที่ลุ่มลึกและอารมณ์ละเอียดอ่อนก็เลือกใช้วิธีการของนวนิยาย เน้นการเจาะลึกที่ประสบการณ์ของควย“ไม้ไผ่ฝิ่ง” ที่ถูกทิ้งไว้ในสถานสงเคราะห์ อาศัยหลักธรรมข้อไตรลักษณ์ของพุทธศาสนาสื่อสารว่า ธรรมชาติของชีวิตคือความแปรเปลี่ยน ต้องเคลื่อนไปไหลไปตามกาลเวลาสู่ความร่วงโรยของสังขารจนถึงจุดสุดท้ายที่ไม่เหลือสิ่งใด แต่คนเรามากไม่ตระหนักถึงความจริงข้อนี้ ขณะที่ต่างต้องเผชิญกับความทุกข์จากความไม่เที่ยงแท้ของสังขาร ยังต้องแก่งแย่งเบียดเบียนกันเพื่อการครอบครอง เพราะหลงผิดว่าสิ่งภายนอกอย่างทรัพย์สมบัติ เกียรติยศและชื่อเสียงเงินทองคือสิ่งมีค่าที่จะบันดาลสุขให้ชีวิต ความหลงผิดนี้เป็นสาเหตุของละเลยคุณค่าทางจิตใจโดยเฉพาะสายสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมน่าสลดอย่างที่ปรากฏในนวนิยายเรื่องนี้ อาทิ การทอดทิ้งบุพการี ทางเดียวที่จะปลดปล่อยความทุกข์ ก็คือการลดละอุปาทานหรือความยึดมั่นใน ความมีความเป็น ความเป็นเจ้าของ หรือต่อต้านความไม่มีตัวตนที่แท้จริง การแก้ไขทุกข์ของปัจเจก

บุคคลก็เป็นทางเดียวกันกับการแก้ไขปัญหาล้างคัมอันเนื่องจากความลุ่มหลงทางวัตถุ ก็คือต้องพิจารณาให้เห็นความจริงตามหลักธรรมของพุทธศาสนา

เห็นได้ว่าเนื้อหาทางอภิปราย ซึ่งเป็นการคิดทางนามธรรมในพุทธศาสนาได้รับการนำเสนออย่างเป็นรูปธรรม ผ่านกระบวนการตั้งคำถามในโครงเรื่อง นักประพันธ์บางคนถึงกับประกาศว่า ถึงเวลาที่จะต้องทำหน้าที่นำคนเข้าสู่หลักธรรมทางศาสนา อมตะ (2543) เป็นนวนิยายที่เตือนสติด้วยสภาวะในโลกอนาคต โดยแสดงปัญหาอย่างเชื่อมโยงกับมูลเหตุที่ทำให้มนุษย์เบียดเบียนกันมาทุกยุคทุกสมัย ก็คือการมองข้ามความเป็นมนุษย์ของผู้อื่น พฤติกรรมของตัวละครบอกว่า มนุษย์ต่างจากสัตว์โลกชนิดอื่นตรงที่มีความสามารถในการคิด ในทางหนึ่งความสามารถคิดได้ในสิ่งที่เป็นนามธรรมซับซ้อนส่งผลให้มนุษย์มีความเป็นอารยะคือมีระบบคิดเชิงคุณค่า แต่ในทางหนึ่งการมีความสามารถในการคิดก็ส่งผลให้มนุษย์ประดิษฐ์คิดสร้างสิ่งต่าง ๆ เพื่อสนองความต้องการของตนเองได้ไม่รู้จักพอ และกลายเป็นผู้เบียดเบียนผู้อื่นมากกว่าสัตว์ชนิดใด ๆ ขณะที่มนุษย์สามารถใช้วิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือเพื่อสนองความต้องการและแก้ปัญหาแก่เผ่าพันธุ์ของตัวเอง ความสำเร็จอย่างลงตาก็อาจทำให้หลงผิดไปว่าไม่มีอุปสรรคใดที่ไม่อาจเอาชนะได้ แต่นวนิยายเรื่องนี้ก็ได้แสดงว่าที่แท้แล้วมนุษย์ก็คือผู้ที่ติดกับสติปัญญาของตัวเอง ความคิดว่าตนสามารถอยู่นเหนือกฎธรรมชาติส่งผลให้คนเราขาดโอกาสซัดเกล้าจิตใจจึงสูญเสียความแข็งแกร่งทางจริยธรรมลงไปทุกที การโคลนนิ่งมนุษย์เพื่อเปลี่ยนถ่ายอวัยวะแม้ทำได้สำเร็จก็อาจเป็นเพียงความพยายามจะมีชีวิตยืนยาวในท่ามกลางกลียุค ทางออกของปัญหาจึงอยู่ที่การหวนกลับมาที่การดำรงอยู่อย่างเข้าใจความจริงและยอมรับในกฎของธรรมชาติ ซึ่งในสังคมของเรามีระบบคิดที่มีค่าอยู่แล้วก็คือหลักธรรมของพุทธศาสนา

กล่าวได้ว่าลักษณะร่วมของนวนิยายทั้ง 7 เรื่องที่ศึกษาในบทนี้ คือการเจาะลึกที่ธรรมชาติอันซับซ้อนของมนุษย์ อันเป็นมูลเหตุแห่งพฤติกรรมทั้งด้านบวกและลบ ผู้แต่งเห็นว่าศักยภาพทางปัญญาและความละเอียดอ่อนในจิตใจ พึงได้รับการกระตุ้นปลุกเร้าให้มีพลังเหนือความเลวร้ายอันเนื่องมาจากความเห็นแก่ตัวและความหลงผิด น่าสนใจว่าปัญหาการเบียดเบียนกันในแต่ละเรื่องสามารถปรากฏได้ทั้งในเมืองและชนบท นั้นแสดงว่าไม่ว่าสิ่งแวดล้อมจะเป็นอย่างไร ความหมายที่ต้องทำความเข้าใจในระดับลึกก็ไม่ต่างกันนัก นวนิยายบางเรื่องเตือนสติว่า ความรู้อันรุดหน้าที่ปราศจากการควบคุมกำกับด้วยจริยธรรมสามารถสร้างความเสียหายได้กว้างขวางโดยแนบเนียน ด้วยอำนาจการค้าในระบบโลกความฉ้อฉลทางการเมือง และการโฆษณาชวนเชื่อในการประกอบสร้างความจริงเทียม การต่อสู้กับสิ่งเหล่านี้ไม่ใช่สิ่งง่าย ผู้สว่นกระแสะจำเป็นต้องอาศัยความกล้าหาญอย่างยิ่งยวด